

**Comenius Egyetem Bölcsészettudományi Karának
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéke**

**Filozofická fakulta Univerzity Komenského
Katedra maďarského jazyka a literatúry**

Lanstyák István

A magyar nyelvi váltakozások kronolektális háttere

Szenci Molnár Albert Egyesület
Pozsony
2023

A magyar nyelvi váltakozások kronolektális háttere

Chronolektálne determinanty variantnosti v maďarskom jazyku

Lektorálta:

Benő Attila (Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár)

Horváth Péter Iván (Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Budapest)

Nádor Orsolya (Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest)

Recenzenti:

Prof. Attila Benő, PhD. (Univerzita Babeş–Bolyai, Koložvár, Rumunsko)

Mgr., Péter Iván Horváth, PhD. (Katolícka univerzita Petra Pazmána, Budapešť)

Doc. Orsolya Nádor, PhD. (Reformovaná univerzita Gáspára Károliho, Budapešť)

Kiadja a Szenci Molnár Albert Egyesület, Pozsony, 2023.

Vydalo Združenie Alberta Szenci Molnára, Bratislava, 2023.

ISBN 978-80-69002-06-7

EAN 9788069002067

© Lanstyák István

Tartalom

ELŐSZÓ	4
ÁLTALÁNOS KÉRDÉSEK	6
1. A kronolektusok mibenléte	6
2. A kronolektusok típusai	7
ARCHAIZMUSOK	8
1. Nyelvi archaizmusok	8
A) Teljes archaizmusok	9
B) Alaki archaizmusok	10
C) Jelentésbeli archaizmusok	11
2. Historizmusok (fogalmi archaizmusok)	12
A) Teljes historizmusok	12
B) Alaki-jelentésbeli historizmusok	13
C) Jelentésbeli historizmusok	13
NEOLOGIZMUSOK	15
1. Nyelvi neologizmusok	15
A) Teljes neologizmusok	15
B) Alaki neologizmusok	17
C) Jelentésbeli neologizmusok	19
2. Modernizmusok (fogalmi neologizmusok)	20
A) Teljes modernizmusok	20
B) Alaki-jelentésbeli modernizmusok	21
C) Jelentésbeli modernizmusok	22
AZ IDŐBELISÉGRE UTALÓ SZÓTÁRI MINŐSÍTÉSEK	23
1. Az „elavult” (<i>elav</i>) és a „kissé elavult” (<i>kissé elav</i>) minősítés	23
2. A „régies” (<i>rég</i>) minősítés	29
3. A „kissé régies” (<i>kissé rég</i>) minősítés	36
4. Az „elavulóban” (<i>elavulóban</i>) és a „kiveszőben” (<i>kiv</i>) minősítés	41
5. A „történeti” (<i>Tört</i>) fogalomkörü minősítés és a „szocializmus előtti” (<i>szoc e</i>) jelölés ...	49
6. Az „új” (<i>új</i>) minősítés	66
A KRONOLEKTUSOK ÉS A DISKURZUSALAKÍTÁS	73
SZAKIRODALOM ÉS NYELVMŰVELŐ IRODALOM	76
A SOROZAT KÖTETEI	84

& ELŐSZÓ

Ez a jegyzet háttérismereteket nyújt egy többrészes jegyzetsorozathoz, amely a Comenius Egyetem Bölcsészettudományi Kara Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének kiadványszerkesztő szakos hallgatói számára készül. A sorozat legtöbb kötete a *Nyelvalakítás* (FiF.KMJL/A-boED-119/15 – *Jazyková manažment*) című kurzus tananyagát tartalmazza. Jelen kiadvány olyan általános tudnivalókról szól, melyekre a hallgatók csak részben tesznek szert a *Nyelvalakítás* című kurzus keretében; az ismeretek legnagyobb része más tantárgyak anyagát képezi, mindenekelőtt a következőkét: *Szókészlet- és szójelentéstan* (FiF.KMJL/A-boED-021/15 – *Lexikológia a sémantika*), *Magyar nyelvváltozatok* (FiF.KMJL/A-buMA-211/20 – *Jazykové variety v maďarčine*), *Szociolingvisztika* (FiF.KMJL/A-boED-220/15 – *Sociolingvistika*), *Nyelvi ideológiák* (FiF.KMJL/A-moED-108/15 – *Jazykové ideologie*), *Fejezetek az alkalmazott nyelvészetből* (FiF.KMJL/A-boED-223/15 – *Vybrané kapitoly z aplikovanej jazykovedy*).

A nyelvi váltakozások megragadásában, valamint a nyelvhasználati tanácsok megfogalmazásában szerepet játszik az egyes nyelvi formák kronolektális jellemzőire való utalás is. Ezért tartottam fontosnak, hogy a jegyzetsorozatban a nyelvváltozatok kronolektális jellemzése is helyet kapjon. Jelen kötet tehát az időbeliség síkján elkülönülő nyelvváltozatok, a kronolektusok kérdéseit tárgyalja, kitérve azok stilisztikai vonatkozásaira is.

A jegyzet érdemi részének első fejezetében a kronolektusok általános kérdéseivel foglalkozik, mibenlétükkel és típusaikkal. Ezekután egy-egy fejezetet szentelek az archaizmusok és a neologizmusok bemutatásának, külön kezelve a nyelvi és a fogalmi archaizmusokat, ill. neologizmusokat. A következő fejezet az időbeliségre utaló szótári minősítésekről ad áttekintést. Az egyes szótári minősítések bemutatásának bő teret szentelek, bő nyelvi anyagon szemléltetve mindegyik minősítést. A kronolektusokra utaló minősítéseken kívül azokkal is foglalkozom, amelyekkel ezek összetett minősítéssé kapcsolódnak össze.

A szótár alapvető tájékoztató forrás mindazoknak, akiknek a nyelv valamilyen módon a kegyerük. Sokéves tapasztalat, hogy az egyetemi hallgatók tanulmányaik elején nem tudnak szótárt olvasni, nem képesek a szótárból kinyerni a számukra szükséges információk jelentős részét, s ezzel együtt nem tudják értelmezni a szótári minősítéseket sem. A szótárolvasás tanítása a *Lexikológia és szójelentéstan* című kurzus keretében szokott történni, ám mivel ez a téma a jegyzetsorozat tematikájához is kapcsolódik, a szótári minősítésekről szóló tudnivalókat beépítem a jegyzetsorozat köteteibe is. Jelen jegyzet a második közülük.

Az értelmező kéziszótár minősítési eljárásával kapcsolatban nem egy esetben kritikát is megfogalmazok. Ezzel az a célom, hogy a hallgatókat arra serkentsem: ne fogadják el gondolkodás nélkül a szótárak adatait, hanem legyen bátorságuk felülbírálni őket. Ehhez nem kell szakavatott lexikográfusnak lenni; egy egyszerű, de nyelvileg művelt szótárhasználó is nagyon sok esetben képes felismerni a szótárakban a lexikográfiai hibákat. Ezt a felülbírást persze kellő alázattal szükséges végezni, fenntartva annak a lehetőségét, hogy mégis mi tévedünk.

A minősítések bemutatása során több esetben is rávilágítok azokra a változási folyamatokra, melyek a mai helyzet kialakulásához vezettek. Szándékom szerint ennek is szemléletalakító

hatása kellene legyen: fontos lenne, hogy a hallgatók ne „ragadjanak le” a címkéknél, hanem meglássák a címkék mögött a nyelvi folyamatok lüktető valóságát.

Fontos hangsúlyozni, hogy a jegyzet – a sorozat többi darabjához hasonlóan – nemcsak a vizsgán számonkért anyagot tartalmazza, hanem annál jóval többet. A stílusminősítések elemzése például soha nem volt megtanulandó tananyag, hanem csupán azt a célt szolgálja, hogy a hallgatókban kialakítsa a szótári adatok kritikai értékelésének igényét (és – ha merhetünk ebben reménykedni – képességét is).

A most kötetekké formált szövegek eredetileg előadásaim írott változatai voltak, ezért nem tartalmaztak szakirodalmi hivatkozásokat. Utólag ezt a munkát csak nagyon nagy idő- és energiaráfordítással lehetne elvégezni, így a forráshivatkozást csak a hosszabb szó szerinti idézetekben pótoltam. A hiányt enyhítendő a kötet végén feltüntettem a témához kapcsolódó legfontosabb nyelvészeti és nyelvművelő szakirodalmat.

Mivel a jegyzetsorozat megjelenítésére – időhiány és más okok miatt – nem adtunk be pályázatot, nincs, aki fedezze a sorozat megjelenítésének költségeit. Ezért a kötetet magam tördeltem be, idő és tördelési gyakorlat híján a lehető legegyszerűbb módon, a szövegben való tájékozódást megkönnyítő fejléc és navigáció alkalmazása nélkül. Ezt némileg pótolja a fejezetek címe előtt álló & jel, valamint az alcímek előtt álló # jel, melyekre rákeresve egyik fejezetről a másikra lehet ugrani. A táblázatról táblázatra ugrást a ÷ jel teszi lehetővé.

Köszönettel tartozom azoknak, akik a sorozat megjelenítését lehetővé tették: lektoraimnak, Benő Attilának, Horváth Péter Ivánnak és Nádor Orsolyának, továbbá a Magyar Tudományos Akadémiának, amely Domus ösztöndíjprogramja keretében támogatta a témával kapcsolatos kutatásaimat, részben közvetlenül, részben a somorjai Fórum Kisebbségkutató Intézetben működő Gramma Nyelvi Iroda közvetítésével. A nyelvalakítás némely általánosabb vonatkozásával a Comenius Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén foglalkoztam a Szlovák Kutatás- és Fejlesztéstámogató Ügynökség APVV-17-0254 számú projektjének keretében. Ezenkívül munkámban felhasználtam annak a kutatásnak némely, a váltakozással kapcsolatos eredményét, melyet az 1/0106/21 számú VEGA-projekt keretében folytattam.

Köszönet illeti a munkahelyemet is, a Comenius Egyetem Bölcsészettudományi Karának mindenkori vezetését, valamint a Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék mindenkori vezetőjét, akik évtizedekig nyugodt körülményeket biztosítottak a kutatási (és persze az oktatási) munkámhoz. Nem ők tehetnek róla, hogy a minisztérium abnormalis követelményeket támasztó minősítési rendszere az elmúlt években egyre inkább lehetetlenné tette az elmélyült kutatást és azt, hogy igazán kiérlelt munkákat adjak ki a kezemből.

& ÁLTALÁNOS KÉRDÉSEK

1. A kronolektusok mibenléte

Az időbeli dialektusok, azaz a kronolektusok a nyelvnek az **időbeliségben elkülönülő változatai**.

Minden kornak megvan a maga kronolektusa: így pl. Balassi Bálint, Pázmány Péter, Arany János vagy akár József Attila korában másképp beszéltek az emberek, mint ma: az akkori korok nyelvhasználata eltér a maitól, sajátos kronolektusokat képezve.

A kronolektusok természetesen régen is, akárcsak ma, tovább tagolódtak **szociolektusokra** és **nyelvjárásokra**, amelyek eltértek egymástól a különböző korokban.

Ez azt jelenti, hogy például a csallóközi emberek Balassi, Pázmány, Arany János, József Attila korában vagy ma nem egyformán beszéltek, ill. beszélnek; mindegyik kornak a beszédmódja külön-külön kronolektust képez a csallóközi-szigetközi nyelvjáráson belül is.

A kronolektusokon belül is megkülönböztetünk **írott** és **beszélt** nyelvváltozatokat. Természetesen a (magyar nyelvű) írásbeliség kialakulása, ill. nagyobb fokú elterjedése előtti időszakokban a magyar kronolektusok **inkább beszélt nyelvi változatok** voltak.

Példa: Zrínyi Miklós kronolektusa (írott nyelv, választékos stílus):

Cyrus király, mikor Cresusra Sardis városát vitatta¹ volna, azt írja a historia, a városnak megvételekor egy vitéz magára a Cresus királyra akadván, s nem tudván ki légyen, meg akarja vala ölni. Cresus király fia, aki egész életében néma vala, és soha egy szót nem szólhatott vala, ott találkozáván akkor lenni² az atyja mellett, látván veszedelmét atyjának, megszólala a vitézhez, mondván neki: Ne bántsda a királt. Vajon nem hasonló-e az én mostani felkiáltásom, édes Nemzetem, tehozzád? Látok egy rettenetes sárkánt, mely méreggel, dühösséggel teli, kapóul,³ és ölében viseli a magyar koronát; én csaknem mint egy néma, kinek semmi professionom a mesterséges szólásra nincsen, felkiáltok mindazonáltal, ha kiáltásommal elijeszthetném ezt a dühös sárkánt, kiáltván: Ne bántsda a magyart! Szegény magyar nemzet, annyira jutott-e ügyed, hogy senki ne is kiáltson fel utolsó veszedelmeden? Hogy senkinek ne keseredjék meg szíve romlásodon? Hogy senki utolsó halállal való küszködéseden egy biztató szót ne mondjon? Egyedül legyek-e én őrállód, vigyázód, ki megjelentsem veszedelmedet? Nehéz ugyan ez a hivatal⁴ nékem, de ha az Isten az hazámhoz való szeretetet reám tette, ímé kiáltok, ímé üvöltök: hallj meg engem, élő magyar, ihon⁵ a veszedelem, ihon az emésztő tűz! Ímé, tudománt tészek⁶ előtted, nagy Isten, mindent, akit tudok, kikiáltok, hogy éntülem elaluvásomért nemzetem vérét ne kérd elől, amint megfenyegettel az nagy Ezekhiel prophétával: Venientem gladium nisi annunciaverit speculator, animarum quae perierint sangvinem de manu ejus requiret Dominus.⁷

(Zrínyi Miklós: Ne bántsda a magyart; 1661; megjelent 1705-ben; mai helyesírással, a tulajdonnevek és idegen szavak kivételével)

¹ vitatta: ostromolta

² ott találkozáván akkor lenni: történetesen éppen akkor ott volt

³ kapóul: zsákmányszerzésre készen

⁴ hivatal: elhivatottság, tiszttség, kötelezettség, teendő

⁵ihon: itt (van)

⁶tudománt tészek: (meg)vallást teszek, megvallom

⁷Ha az őrálló a közeledő kardot (fegyvert, veszedelmet) nem jelzi, a fegyvertől elveszettek véréért az ő kezéből kéri számon az Úr.

F: Fordítsuk le a szöveget ugyanabban a stílusban mai magyar nyelvre!

F: Keressünk a szövegben teljes, alaki és jelentésbeli nyelvi archaizmusokat!

2. A kronolektusok típusai

A kronolektusoknak hagyományosan két nagy válfaját különböztetjük meg: az archaizmusokat (régies, elavult és kihalt nyelvi formákat) és a neologizmusokat (új nyelvi formákat).

Mind az archaizmusoknak, mind a neologizmusoknak van egy-egy sajátos válfajuk: az olyan szavak, melyek a denotátumukkal együtt avultak el, ill. bukkantak fel. Ezek a historizmusok (fogalmi archaizmusok), ill. a modernizmusok (fogalmi neologizmusok).

Mind az archaizmusok, mind a neologizmusok lehetnek **teljesek** (a hangalakjuk is, a jelentésük is régies, ill. újszerű), **alakiak** (a hangalakjuk régies, ill. újszerű) és **jelentésbeliek** (a jelentésük régies, ill. újszerű). A következőkben ezeket a csoportokat tekintjük át.

Archaikus, ill. újszerű nyelvi formák **a nyelvi rendszer minden síkján** megkülönböztethetők, azonban alább az egyszerűség kedvéért csak a **lexikális** archaizmusokkal, ill. neologizmusokkal foglalkozunk.

& ARCHAIZMUSOK

Az archaizmusok olyan lexémák (szavak vagy állandósult szókapcsolatok), amelyek **már nem közkeletűek, miközben régebben azok voltak.**

Az egykor közkeletű szavak és állandósult szókapcsolatok egy része úgy tűnik el a nyelvhasználatból vagy szorul vissza, hogy **az általa jelölt fogalom továbbra is fontos marad és nem szorul háttérbe** az adott közösségben, csak éppen **más szó terjed el helyette.**

Az ilyen szavak nagy része a **mai szótárakban már egyáltalán nem szerepel.** Azok, amelyek szerepelnek, rendszerint „elavult” vagy „régies” minősítést kapnak, ill. előfordul még az „elavulóban” vagy „kiveszőben” minősítés is, ez utóbbiaknak azonban bizonytalan a jelentéstartalma. Az ilyen lexémákat nyelvi archaizmusoknak nevezzük. Alább részletesen foglalkozunk velük, s hozunk rájuk példákat.

Az egykor közkeletű lexémák kiavulása, ill. régiessé válása olykor azért történik, mert **az általuk jelölt tárgy, fogalom megy ki a divatból.** Az ilyen szavakra és állandósult szókapcsolatokra az esetek egy részében a „történeti” fogalomkörü minősítés utal az értelmező kéziszótárban és a hétköztetes értelmező szótárban. Az ilyen lexémákat historizmusoknak vagy fogalmi archaizmusoknak nevezzük. Ezekkel is részletesen foglalkozunk alább, egy külön alfejezetben.

1. Nyelvi archaizmusok

A nyelvi archaizmusok (szűkebb értelemben vett archaizmusok) olyan lexémák, amelyek **ma is meglévő, aktuális világunkhoz kapcsolódó, a jelenkori élet szerves részét képező dolgot vagy fogalmat** jelölnek, de a **mai beszélők** (adott hangalakban, ill. jelentésben) vagy **egyáltalán nem ismerik őket** (s így természetesen nem is használják), vagy **ha ismerik, ill. használják, akkor elavult vagy régies stílusértéket tulajdonítanak nekik.**

Az ilyen lexémák mellőzése azért lehetséges, mert mindegyiknek létezik a nyelvben, annak adott dialektusában vagy regiszterében – s egyszersmind a beszélők szókincsében – legalább egy **közkeletű szinonimája.**

Az archaizmusok egy része tehát **ma már egyáltalán nem használatos**, mert az idők folyamán **kihaltak.** Azok a szavakat, kifejezéseket, hangalakokat vagy jelentéseket tekintjük kihaltaknak, amelyek **ma egyáltalán nem használatosak.**

A kihalt szavak, kifejezések, hanglakok, jelentések a köznyelvi beszélők számára **teljesen ismeretlenek, passzív szókincsükbe sem tartoznak bele.** Ennek az az oka, hogy az iskolában tanult **régi magyar irodalmi olvasmányokban sem fordulnak elő, vagy ha igen, csak szórványosan.** Ugyanakkor bizonyos **nyelvjárásokban** ezek a szavak **megőrződhettek**, s ott **akár közhasználatúak is lehetnek**, vagy pedig lehetnek természetesen **régiesek** vagy **elavultak** is.

Az archaizmusok másik részével a köznyelvi beszélők **ma is találkoznak**, azonban ezeket a beszélők stilisztikailag jelölt elemként kezelik, elavult vagy régies stílusértéket tulajdonítanak neki.

Elavultak a ma **már a köznyelvben egyáltalán nem használt lexémák**, amelyek már csupán a köznyelvi beszélők (egy részének) **passzív szókincsében** vannak benne, főleg azért, mert az **iskolában a régi magyar irodalom keretében tanult kötelező olvasmányokban rendszeresen előfordulnak**.

Régiések azok a lexémák, melyeket a **köznyelvi beszélők idősebb nemzedéke még használ** (aktív szókincsük részei), a közép- és a fiatal nemzedék már inkább csak **érti őket** (csak a passzív szókincsükben vannak benne).

A) Teljes archaizmusok

Ha egy nyelvi archaizmus a mai nyelvben hasonló, de nem azonos hangalakban vagy hasonló, de nem azonos jelentéssel sem közkeletű, teljes archaizmusnak nevezzük.

Kihalt teljes archaizmus pl. az *áj* 'keskeny völgy, szakadék'; *aszó* 'kiszáradt völgy'; *emik* 'szopik'; *emtet* 'szoptat'; *evet* 'mókus'; *epeség* 'lelki keserűség, bánat'; *eszterág* 'golya'; *evet* 'mókus'; *fónagy* 'falunagy, bíró'; *házsárt* 'kocka', 'kockajáték', 'veszekedés'; *hiu* 'padlás', 'hézag'; *holval* v. *hollal* 'korán', 'reggel'; *húgy* 'csillag'; *imette* v. *imetten* 'ébren'; *isa* 'bizony'; *ispotály* v. *hispotály* '(ingyenes) szálláshely búcsújárók, zarándokok stb. részére', 'szegénysorsú betegek, öregek, özvegyek menhelye'; *iszamik* 'csúszik, siklik'; *iszamó* 'csúszós hely'; *jó* 'folyó'; *jonh* 'első rész (szív, lélek, epe, ágyék, gyomor, máj)'; *kakucs* 'vaksi, rövidlátó'; *kakucsol* 'kukucskál'.
Elavult teljes archaizmus pl. a *bátor* 'ámbár'; *bestye* '<szitokszóként> gyalázatos személy'; *bilikom* 'üvegből, kristályból vagy fémből készült nagyobb serleg, kupa'; *cinterem* 'temető'; *dali* 'délceg, deli', 'díszes, ékes'; *főveg* 'férfi fejfedő'; *gerencsér* 'fazekas'; *grádics* 'lépcsőfok', 'lépcső'; *gyolcs* 'finom fehér vászon'; *hagymáz* 'tífusz'; *hányja magát* 'dicsekszik'; *imhol* 'íme, itt (van)'; *ipa* 'após'; *kápa* 'a nyereg elöl és hátul felálló csúcsos része'; *kéneső* 'higany' (*nép* is); *kösöntyű* 'karon, nyakban vagy ruhán hordott díszes női ékszer'; *labdacs* 'pirula'; *laznak* 'pokróc'; *lódíng* 'puskapor vagy töltény tartására való tarsoly', 'töltény', 'vállra vethető szíj kard, tarsoly stb. ráakasztására'; *plánium* 'tervezet'.

Régiés teljes archaizmus pl. a *balga* 'oktalan, esztelen'; *bitang* 'hitvány személy'; *borbély* 'férfifodrász'; *csalfa* 'hamisan hitegető, hűtlen'; *cselekedet* 'tett'; *csirkefogó* 'gazember'; *dalárda* 'műkedvelő énekkar'; *ebek harmincadjára kerül* 'rossz sorsra jut', 'elkallódik'; *egzisztál* 'létezik'; *egylet* 'egyesület'; *elegyedik* 'keveredik'; *eloroz* 'ellop'; *hajtási igazolvány* 'járművezetésre való jogosultságot igazoló dokumentum'; *inas* 'ipari tanuló, szakmunkástanuló'; *internátus* 'diákotthon, kollégium'; *kaszárnya* 'laktanya'; *kihágás* 'szabálysértésnek minősített, enyhe fokozatú bűncselekmény'; *korhely* 'részegeskedő ember'.

A régihez hasonló hangalakon olyan hangalakot kell érteni, amely oly mértékben meg-egyezik a régivel, hogy a **laikus beszélők is összekapcsolják a két formát**. Az új hangalak létrejöhét **szabályos, analógiás vagy szórványos hangváltozással, szövegyűléssel, továbbképzéssel, más nyelvből** vagy olykor ugyanabból a nyelvből való **újra kölcsönzéssel** stb.

A kihalt, elavult és régies szavak közt olyanok is vannak, melyeknek egy-egy származéka tovább él a nyelvben.

A fenti példák közül az *áj* 'keskeny völgy, szakadék' szó helynévként él tovább az Abaúj–Torna megyei Áj és Ájfalucska községek, valamint az Áji-szurdokvölgy természeti képződmény nevében (a mai közigazgatási beosztás szerint ezek a Kassa-vidéki járásban vannak).

Az *aszó* 'kiszáradt völgy' szó az *aszik*, *aszalt* szavakban él tovább, valamint helységnevekben, pl. *Balatonszárszó* nevében (*Szárszó* a. m. *száraz aszó*, vagyis 'száraz meder, száraz völgy').

Az *emik* 'szopik' szó ma is megtalálható a *csecsemő* (a. m. csecsszopó) és az *emlő* szóban, valamint az *Emőke* keresztnévben.

A *bátor* 'ámbár' kötőszóként már nem él, de az *ámbátor* összetett kötőszó „régies vagy irodalmi” minősítéssel még szerepel az értelmező kéziszótárban, s olykor választékos(kodó) stílusú, nem irodalmi jellegű szövegekben is előfordul, sőt az MNSZ2 adatainak tanúsága szerint formális, kiegyenlített, sőt bizalmas stílusú szövegekben is találkozhatni vele (igaz, ezekben rendszerint modorosnak érződik).

A *házsárt* 'kocka, kockajáték' szónak tovább élő származéka a mai *házsártos*, melynek eredeti jelentése 'kockajátékos, szerencsejátékos' volt. Az átvitt jelentés azért alakulhatott ki, mert a kockajátékosok közt gyakori volt a veszekedés.

A *hiu* 'padlás', 'hézag' szónak máig él az egyik származéka, a *hézag*.

A *holval/hollal* 'korán', 'reggel' szó töve, a *hol* jelentése 'reggel; virradat, hajnal' volt; ez él tovább a *holnap* szóban.

A *fónagy* 'falunagy, bíró' szó a *Fónagy* családnévben él tovább.

Az említett régies szavak közül a *borbélynak* az az érdekessége, hogy újabban feléledőben van: a *barber shopok* alkalmazottját *borbélynak* hívják, nem *barbernek*.

A *hajtási igazolvány*, *inas*, *internátus*, *kaszárnya*, *kihágás* a mai Magyarország határain kívül, a külső régiókban tovább él: nemcsak az idősebb nemzedék használja, hanem a fiatalok is.

B) Alaki archaizmusok

Ha egy lexéma **hasonló hangalakban és azonos jelentésben ma is közkeletű**, az archaikus hangalakú lexémát alaki archaizmusnak hívjuk.

Kihalt alaki archaizmus pl. az *álladalom* 'állam'; *állat* 'állít'; *bomboz* 'bimbózik', 'feslik'; *ebédelő ház* 'ebédlő'; *fászkodik* 'fohászkodik'; *függélyes* 'függőleges'; *gépely* 'gép'; *golyóbis* 'golyó'; *hadi vezér* 'hadvezér'; *hajdanta* v. *hajdantan* 'nagyon régen, valaha'; *heretnek* 'eretnek'; *hiacint* 'jácint'; *hóhár* 'hóhér'; *istória* 'história'; *ivola* 'ibolya'; *jog* 'jobb kéz', 'jobb oldal'; *keleh* v. *kelyeh* 'kehely'; *kérdezet* 'kérdés, tudakozódás'; *kérel* 'kérlel'; *késődik* 'késik'; *két* 'kétség, kétség'; *kevecs* 'kavics'; *malazsa/malozsa* 'majsola'.

Elavult alaki archaizmus a köznyelvben pl. az *ád* 'ad'; *akkoron* 'akkor'; *alkalmatos* 'alkalmas'; *franc* 'francia'; *hallszik* 'hallatszik'; *kópia* 'kopja'; *herbaté* 'herbatea, gyógytea'; *hitlen* 'hitetlen', 'hütlén'; *hív* 'hív'; *hívság* 'hiúság, hivalkodás', 'hiábavaló dolog'; *ilyetén* 'ilyen'; *ilyeténképpen* 'így, ilyenképpen'; *imigyen/imígy* 'az imént jelzett módon', 'a következőképp'; *indus* 'ind', 'indián'; *iskátula* 'skatulya'; *januárus* 'január'; *kálomista* 'kálvinista'; *karajcár* 'krajcár'; *keménymag* 'köménymag'; *klastrom* 'kolostor'.

Régies alaki archaizmus pl. az *alászáll* 'leszáll'; *alkalmasint* 'valószínűleg'; *avagy* 'vagy'; *folyóvíz* 'folyó'; *hajdan* 'nagyon régen, valaha'; *hasonlatos* 'hasonló'; *helybéli* 'helybeli'; *holt* 'halott'; *immár* 'már'; *kél* 'kel (ige)'; *létel* 'lét'; *mindazonáltal* 'mégis'; *nevezetű* 'nevű'; *reá* 'rá'; *státus* 'státusz'; *végezet* 'vminek a befejezése, vége'.

Az archaizmusok régi hangalakja olykor tovább él valamilyen formában.

Így például a *kehely* szó *kelyeh* alakváltozatát, pontosabban a mássalhangzók *ly-h* sorrendjét őrzik az olyan todalékos alakok, mint amilyen a *kelyhek*, *kelyhet*, *kelyhem*, *kelyhes*.

A *franc* 'francia' szó tovább él a mai *franc* szóban, amely korábban nem szitokszó volt, hanem 'vérbaj' volt a jelentése. A vérbajt azért nevezték *franc*nak, azaz *francia betegség*nek, mert először a 15. század végén, VIII. Károly francia király seregében terjedt járványszerűen.

A *holt* 'halott' szó továbbél a *holtág*, *holtbiztos*, *holtidő*, *holtfáradt*, *holtpont*, *holttér*, *holttest*, *holtvágány*, *holtverseny* stb. szavakban.

A *végezet* 'vminek a befejezése, vége' szó máig használatos – nemcsak az idősek által – a választékos stílusértékű *végezetül* határozószóban, 'végül' jelentésben.

C) Jelentésbeli archaizmusok

Ha ma is van olyan lexéma, melynek **hangalakja azonos a régivel, jelentése pedig hasonló**, mint az archaizmusé, de nem azonos vele, és ez a lexéma közkeletű, az archaizmust jelentésbeli archaizmusnak nevezzük.

Kihalt jelentésbeli archaizmus pl. *agy* 'koponya, koponyacsont'; *alak* 'álarc'; *állat* 'állapot', 'lény', 'dolog', 'lényeg', 'eszköz'; *alvó* 'hálószoba'; *árnyék* 'szín, fészter'; *ballon* 'labda', 'léghajó', 'üvegtartály'; *bátorság* 'biztonság'; *buta* 'tompá, életlen'; *fél* 'embertárs', 'feleség'; *félelmes* 'istenfélő', 'félénk'; *fogoly* 'fogság'; *fontos* 'egy font súlyú'; *forgatag* 'örvény'; *házsártos* 'kockajátékos', 'bajvívó', 'bajkeverő'; *here* 'állat híme', 'férfi'; *higgad* 'lágyl' (vö. *híg*); *hivatal* 'hívás'; *horgol* 'visszahajt, elgörbít', 'hajlik, fordul'; *hölgy* 'menyétféle ragadozó; hermelin';

Elavult jelentésbeli archaizmus pl. *barom* 'nagyobb háziállat'; *bók* '(kisebb) meghajlással kifejezett tiszteletadás'; *bolt* 'sajátos technikával készült íves szerkezetű mennyezet'; *deák* 'latin'; *dús* 'gazdag'; *egyház* 'templom'; *franc* 'vérbaj'; *hivatal* 'tiszttség'; *holott* 'ahol', 'hiszen'; *illuminált* 'kivilágított'; *ír* 'fest, rajzol, ill. így díszít'; *kéj* 'kény, önkény', 'gyönyör (nemcsak szexuális), tetszés'; *konstelláció* 'csillagkép'; *marha* 'vagyon, kincs', 'ingóság', 'áru', 'jóság'.

Régies jelentésbeli archaizmus pl. *asszony* 'nő'; *atya* 'apa'; *elveszik* 'elpusztul', 'elkárhozik'; *emlékezet* 'emlék'; *hazatér* 'hazamegy (rövid távollét után)'; *kámzsa* 'szerzetesi csuha', 'annak csuklyája'; *köntös* '(felső)ruha, különösen hosszú, bő kabát'; *mákvirág* 'feddést érdemlő személy'; *megcsal* 'becsap'; *szerzet* 'ismeretlen, furcsa vagy gyanús ember'; *vet* 'dob'; *marha* 'szarvasmarha'.

A jelentésbeli archaizmusokkal is elő-előfordul, hogy valamilyen formában tovább élnek.

Például az *agy* szó eredeti jelentése megőrződött az *agyonver* szóban, melynek eredeti jelentése 'fejbever' volt.

Az *alak* szó eredetibb 'álarc' jelentését őrzik az *alakoskodik* ige.

Az *asszony* szó korábbi 'nő' jelentése érvényesül a mai napig az olyan szállóigékben, mint *Az asszony ingatag* vagy *Gyarlóság/Hiúság, asszony a neved*.

A *higgad* 'lágyl' szó eredeti, konkrét jelentését bizonyos mértékig őrzik az alapszava, a *híg*.

Az *egyház* szó 'templom' jelentése tovább él az olyan helységnevekben, mint amilyen pl. *Egyházkarcsa* (az a Karcsa, amelynek temploma is van), *Egyházasbást* (ugyancsak templomos falu volt), *Nyíregyháza* (nevét annak köszönheti, hogy a korábbi település a tatárjárásban elpusztult, csak a temploma maradt meg, az is romokban hevert); *Veresegeház* (temploma vakolatlan volt, vörös téglából épült) stb.

A régihez hasonló jelentésen olyan jelentést kell érteni, amely **jelentéstani kapcsolatban van a régivel**; ez mindig vagy csaknem mindig **jelentésváltozás következménye** (beleértve a „jelentésváltozásba” a más nyelvből történő esetleges jelentéskölcsönzést is).

2. Historizmusok (fogalmi archaizmusok)

Amint láttuk, a historizmusok olyan lexémák, melyeknek a denotátuma **idejétmúlt dolog** vagy **fogalom**, ezért a mai nyelvi diskurzusokban csak olyankor fordulnak elő, amikor **múltbeli dologokról van szó**. A historizmusok kiszorulása az élő nyelvhasználatból tehát egyenes következménye a **denotátum háttérbe szorulásának**. Ezért szokás a historizmusokat olyan lexémákként meghatározni, amelyek **az általuk jelölt fogalommal együtt vesztek ki** a nyelvhasználatból.

Feltehető, hogy a beszélők a nyelvi archaizmusokhoz hasonlóan a **historizmusokat is** (vagy legalább egy részüket) **elavult, régies vagy kissé régies stílusértékűnek** érzik, kivéve amikor a történeti szakregiszterek részeként, terminusként szerepelnek (bár természetesen némelek terminusként is válhatnak elavulttá vagy régiessé).

Mivel a historizmusok stílusértéke az időbeliség síkján sokkal **bizonytalanabbnak** látszik, mint a nyelvi archaizmusoké, alább következő példáinkat inkább más szempontból csoportosítjuk, aszerint, hogy **mennyire régi korból származnak**.

A) Teljes historizmusok

Egy, a mai világban már meg nem lévő dologra vagy fogalomra utaló lexéma **teljes egészében kiszorulhat** a nyelvhasználatból; ilyenkor teljes historizmusról beszélünk.

Régebbi teljes historizmus pl. az *akó* 'egyfajta úrmérték'; *batka* 'régii pénzem'; *bég* 'a pasánál alacsonyabb rangú török főhivatalnok'; *dézsma* 'az a hányad, amit a jobbágy a maga terméséből és állataiból földesurának, ill. az egyháznak köteles volt beszolgáltatni'; *fekete sereg* 'Mátyás király állandó zsoldoshadseregének magva'; *fringia* 'széles pengéjű szablya'; *garas* 'régii váltópénz'; *hitújítás* 'reformáció'; *ispán* 'magas rangú, különösen a vármegye élén álló királyi főtisztviselő', 'földbirtokon a munkavégzésre felügyelő alkalmazott'; *jobbágy* 'a földesúr földjén gazdálkodó paraszt, aki az urának dézsmával és robottal tartozott';

Újabb teljes historizmus pl. az *almanach* 'irodalmi, ismeretterjesztő stb. írásokat, esetleg naptárt is tartalmazó zsebkönyv, évkönyv'; *almárium* 'fiókos, polcos (alacsony) szekrény'; *bodnár* 'hordókat, kádakat, dézsákat készítő iparos'; *csép* 'szemtermés kiverésére való eszköz; cséphadaró'; *csízó* 'jóslatokat, álmofejtéseket is tartalmazó naptár'; *fiáker* v. *fiakker* 'kétlovas bérkocs'; *főszolgabíró* '<1950 előtt> a járás vezető tisztviselője'; *jancsibankó* '<a 19. században> munkabér helyett adott vásárlási utalvány', 'bon, kötelezvény', 'szükségpénz', 'inflációs papírpénz'.

Legújabb teljes historizmus pl. az *agglegényadó* 'gyermektelen nagykorú férfiakra kivetett adónem'; *átírópapír* vagy *indigó* 'másolat készítésére való, egyik oldalán indigóval bevont papír'; *búgócsiga* 'pörgetve búgó hangot adó üreges játékszer'; *csasztuska* 'ismert dallamra éne-

kelt, alkalmi csúfolódó versike'; *élmunkás* 'kiváló teljesítményéért e címmel kitüntetett munkás'; *fax* 'telefonhálózaton továbbítható grafikus dokumentum'.

Az említett historizmusok közt akadnak olyanok is, amelyek más formában, ill. más jelentésben részei a mai magyar nyelvnek is.

Így például a *batka* 'régi pénznem' szó tovább él a *fabatkát sem ér* szólásban. Ehhez hasonlóan a *garas* szót is használjuk hasonlóan átvitt értelemben az *egy lukas/lyukas garast sem ér* szólásban, sőt az értelmező kéziszótár ezenkívül a *letette a garast* szólást is ismeri 'jogot szerzett a beszédhez' és 'megnyilatkozott valamely álláspont mellett' jelentésekben.

A *csép* szó ma már nem használatos, mivel a csépet, cséphadarót mint cséplőeszközt gép váltotta fel, viszont a cséplőgépek máig *csépelik* a gabonát, s átvitt értelemben az *elcsépel* igében is megtaláljuk a *csép* szót.

A *dézsma* 'tized' szó tovább él az átvitt értelmű *dézmál* és *megdézmál* igékben.

A *bodnár* és a *jobbágy* a *Bodnár*, ill. *Jobbágy* családnévben folytatja pályafutását.

Az *ispán* szó pedig megszűnt historizmusnak lenni, miután 2022-ben a magyar országgyűlés megszavazta, hogy a kormányhivatalok élére a miniszterelnök által kinevezett kormány megbízottaknak – a történelmi hagyományok okán – *főispán* legyen a neve. (Ezzel együtt az is megszavaztatott, hogy a megyéket újra *vármegyéknek* fogják nevezni. Ezzel a jogi aktussal azonban nem egy historizmust szüntetett meg az országgyűlés, hanem egy elavult szót támasztott föl haló poraiból, ugyanis a vármegyék mint közigazgatási egységek nem szűntek meg 1945-ben, amikor kiiktatták a hivatalos használatból a *vármegye* szót, csak annyi történt, hogy a *vármegye* szó helyett a rövidebb szinonimáját, a *megyét* tették hivatalossá, mivel a *vármegye* forma a kommunistákat az „úri Magyarországra” – és az önkormányzatiságra – emlékeztette.)

B) Alaki-jelentésbeli historizmusok

Van, hogy egy historizmus **módosult hangalakban** él tovább egy mai dolog vagy fogalom megnevezéseként; ezt alaki-jelentésbeli historizmusnak nevezhetjük.

Az alaki-jelentésbeli historizmusokra egyelőre egyetlen példánk van, a *dénár* vagy *denár* szót 'régi pénznem' jelentésben; ez a szó nyilvánvaló etimológiai és jelentésbeli rokonságban van a ma is használt *dinár* szerb pénznemmel.

C) Jelentésbeli historizmusok

Ennél jóval gyakoribb az az eset, amikor az ilyen lexéma **változatlan hangalakban, de mai dologra vagy fogalomra utaló jelentéssel él tovább**; az ilyen lexéma jelentésbeli historizmus.

Régebbi jelentésbeli historizmus pl. az *abroncs* 'női szoknyát kifeszítő rugalmas (acél)karika'; *basa* 'oszmán-török tartománykormányzó'; *céh* 'azonos foglalkozású iparosok és kereskedők érdekvédelmi szervezete'; *janicsár* '<a régi török hadseregben> keresztény gyermekből muszlimmá nevelt gyalogos katona'; *robot* 'a jobbágy kötelező ingyen munkája a földesúr, a vármegye stb. részére; úrdolga'; *sereghajtó* 'katonai egység végén haladó, utolsónak maradó'.

Újabb jelentésbeli historizmus pl. a *komisszár* 'a polgárháború idején> Szovjet-Oroszország, ill. a Magyar Tanácsköztársaság Vörös Hadseregében a párt részéről a parancsnok mellé kinevezett politikai biztos'; *krajcár* 'a 19. században> a legkisebb rézpénz'.

Legújabb jelentésbeli archaizmus pl. *disszidál* 'kb. 1949 és 1989 között> törvényes engedély nélkül Nyugatra távozik'; *elvtárs* 'általános érvényű hivatalos megszólításként>; *fillér* 'a forint és a korona váltópénze'; *úttörő* 'a magyar úttörőszövetség tagja'.

Amint némely példából látjuk, a mai jelentés **másodlagos, metaforikus jelentés**, amely viszont **gátolhatja a lexémának eredeti jelentésében való elavulását is, vagy legalábbis elősegítheti, hogy többé-kevésbé érthető maradjon.**

Így például a *basa* szó mai jelentése 'önkényeskedő ember' (gyakori a továbbképzett *basáskodik* ige 'hatalmaskodik' jelentésben); a *céh* 'azonos szellemi pályán működők (virtuális) közössége'; a *janicsár* 'szolgalelkű áruló'; a *robot* 'kényszerből végzett, fárasztó, egyhangú munka'; a *sereghajtó* egyik mai jelentése 'tevékenységben, fejlődésben a többitől leginkább elmaradó személy'.

A historizmusoknak általában **nincs szinonimájuk**; ha mégis van, az nemegyszer **újabb keletkezésű terminus**.

Újabb keletkezésű, történelmi vonatkozású szavak pl. a pogány magyar korra vonatkozó *horda*, *kalandozás*, *nomád*, *rabszolga*, *sámán*, *törzsfő*, *zsold*. Az ilyenek, bár pl. egy történelmi regényben korfestő értékűek lehetnek, a beszélők számára valószínűleg nem vagy kevésbé jellemző módon elavult vagy régies stílusértékűek.

& NEOLOGIZMUSOK

A neologizmusok olyan szavak, amelyek **még nem közhasználatúak**, miközben **korábban egyáltalán nem léteztek** az adott nyelvben. Olyan lexémákról van tehát szó, amelyek **az előző néhány évben váltak ismeretessé és használatossá** a nyelvközösségben, ill. valamely beszélőközösségben.

Ezek egy része olyan **fogalmat, dolgot** stb. jelöl, amely **korábban is ismeretes volt** az adott közösségben, **csak más volt a megnevezése**. Másik részük olyan fogalmat, dolgot stb. jelöl, amely **korábban nem volt ismeretes** az adott közösségben – ezek a modernizmusok vagy más szóval fogalmi neologizmusok.

A magyar értelmező kéziszótárban a neologizmusokra közvetlenül nem történik utalás, közvetve a „ritka” és a „bizalmas” minősítések utalhatnak rájuk.

A szótár **nagyfokú konzervativizmusa** miatt **a legtöbb neologizmus bele sem került** a 2003-ban megjelent átdolgozott kiadásba.

A Termini magyar–magyar szótárban a neologizmusokra az „új” minősítés utal.

A neologizmusok típusait is ugyanolyan módon különítjük el, mint az archaizmusok típusait, a közkeletű köznyelvi szavakhoz viszonyítva. Így beszélhetünk a neologizmusok esetében egyfelől nyelvi neologizmusokról, másfelől modernizmusokról vagy fogalmi neologizmusokról; ezek alkotják a neologizmusok két fő típusát.

1. Nyelvi neologizmusok

A nyelvi neologizmusok olyan lexémák, amelyek **korábban is meglévő fogalmakat** jelölnek, csak éppen **részben** vagy **teljesen másképpen**, mint korábban.

A) Teljes nyelvi neologizmusok

A teljes nyelvi neologizmusok olyan lexémák, amelyek **korábban is meglévő fogalmakat** jelölnek, de **hagyományosan más lexéma** használatos rájuk. Az új forma korábban egyáltalán nem létezett a nyelvben, legalábbis a nyelv standard változatában. A nyelvbe tehát **új hangalak** került be, vagy más nyelvből való kölcsönzés útján, vagy pedig a nyelv belső eszköztárából, úgy, hogy olyan alakulat jön létre, amilyen **abban a nyelvváltozatban addig nem létezett**.

Szemben az alább említett modernizmusokkal vagy fogalmi neologizmusokkal ez az új hangalak **nem egy új dolog, fogalom, jelenség stb. megnevezésére szolgál**, hanem egy **meglévő dolog, fogalom, jelenség stb. újramegnevezéséről** van szó.

Az újonnan bejövő idegen szavakat, azokat, amelyek **eddig is ismert fogalmakat** jelölnek, akkor is idesoroljuk, ha **más a hangulatuk, stílusértékük** és nemegyszer tulajdonképpen egy **kicsit denotatív jelentésük** is.

Például *bónusz* 'jutalék', *celeb* ' híresség', *csekkol* 'ellenőriz', *dzsogging* 'kocogás' és 'szabadidő-ruha', *hepi* 'boldog' (de pl. a *minden hepi* kifejezésben nem adható vissza a *boldog* szóval, s nincs pontos megfelelője az eredeti jelentésének sem – a szó ugyanis valószínűleg a kábítószeres szlengből származik, ahol a *már hepi vagyok* jelentése 'már hat a kábítószert'), *kúl* 'remek, csodás, szuper', *lúzer* 'örök vesztes, balek', *mani* 'pénz', *média* 'tömegtájékoztató eszközök', *pub* '(angolszász mintájú) kocsmá', *shop* '(divat)üzlet', 'postabolt, 'benzinkút boltja', *top* 'csúcs'.

Amint láttuk, a **szlengre**, a **diáknyelvre** és a **bizalmas nyelvre** általában különösen jellemző a nyelvi neologizmusok „gyártása”.

Például *beájul* 'berúg', *bekezd* 'jól, erősen, lendületesen kezd sportversenyt', *bénázik* 'szerencsétlenkedik, ügyetlenkedik, mulyáskodik', *besokall* 'nagyon megun valamit, elege lesz valamiből', *csamcsula* 'rágó', *fikaavató* 'katonai eskütétel' (katonai szleng), *hízóközpont* 'has', *hónalj-cirkáló* 'alacsony termetű ember', *inkubátorszökevény* 'kis termetű ember', *izomagyú* 'buta', *kalimpa* 'zongora', *kotonkabát* 'vegyivédelmi köpeny', *macera* 'vesződség, bosszantó tevékenység', *mákfelhő* 'szerencse', *négerverejték* 'kóla', 'kávés'; *nyálmadzag* 'nyakkendő', *padlónyaló* 'takarítónő', *papírferrári* 'trabant', *pedálgép* 'talpnyaló, hízelgő', *takonyzászló* 'papírzsebkenő', *szlopa* 'szeszes ital', *ráizgul a témára* 'érdeklő a téma', *túlpörög* 'túlságosan felizgatja magát', 'valamely tevékenységgel túlzásba esik', *tüdőropi* v. *rákszáll* 'cigaretta', *ütős* 'nagyon jó, hatásos', *zsirúj* 'vadonatúj'.

Az esetek egy részében az új lexéma bevezetését **politikai, udvariassági** vagy **lélektani** okok indokolják, ilyen pl. az ún. „**politikailag korrekt**” (PC) nyelvhasználat.

Például *fogyatékkal élő* a *fogyatékos* helyett, *meleg* a *homoszexuális* helyett, *roma* a *cigány* helyett, *szingli* az *egyedülálló* helyett, az *idős* vagy újabban a *senior* az *öreg* helyett stb.

Fontos tudni, hogy olyan új szavak is létrejöhetnek, amelyek nem jelölnek ugyan olyan értelemben új fogalmat, mint az alább idézett fogalmi neologizmusok, **még sincs pontos megfelelőjük a hagyományos szókincsben**.

Például *adatbank*, *bankképes* 'banki hitelre alkalmas, kellő pénzügyi garanciával bíró személy', *csokoholista* 'mániás csokievő', *ellehetetlenülés*, *átláthatóság*, *elhíresült*, *katasztrófaturizmus*, *megvalósíthatóság*, *fantomvonat* 'rossz időpontban, üresen közlekedő vonat', *három hás* 'halmozottan hátrányos helyzetű', *hajszobrász*, *törpeállam*, *zoomol*.

Ilyen szó a *hófogoly* is, amely nem jelöl teljesen új fogalmat, mert korábban is előfordult, hogy több órára elakadtak a hóban az emberek, de 2013. március 15-én az akkori „hókáoszban” (ez a szó is gyakran hangzott el az eseményekkel kapcsolatban) hirtelen előbukkant a *hófogoly* szó, amely – rossz esetben – végleg is bekerülhet a magyar szókincsbe. (Azért „rossz esetben”, mert ehhez az kell, hogy többször legyen hókáosz és benne hófogylok.) A *hófogoly* előzménye a *hófogság* szó, amelyre már korábbról is vannak adatok.

B) Alaki neologizmusok

Az alaki nyelvi neologizmusok olyan lexémák, melyek **nem jelentenek új fogalmat**, csak a **hangalakjuk** vagy az **alaki felépítésük** változott meg; a szónak ez az új formája neologizmus a nyelvben.

Az új hangalak létrejöttének egyik fontos mozgatórugója a **nyelvi játék** és a **rövidsége való törekvés**.

Így jönnek létre új szóalakok egyszerű csonkítás útján, vagy más módon.

Egyszerű csonkulásos formák például a következők: *infó* (< *információ*), *linó* (< *linóleum*), *mikró* (< *mikrohullámú sütő*), *pornó* (< *pornográfia*), *puló* (< *pulóver*); *baci* (< *bacillus*) *moni* (< *monitor*), *multi* (< *multinacionális*), *porszi* (< *porszívó*), *regi* (< *regisztráció*), *szoci* (< *szocializmus*); *szitu* (< *szituáció*); *labor* (< *laboratórium*), *prof* (< *professzor*), *tulaj* (< *tulajdonos*); *ballib* (< *balliberális*), *külker* (< *külkereskedelem*).

Más jellegű csonkulások, rövidülések: *beccszó* (< *becsületszó*), *cévi* (< *C-vitamin*), *logarléc* (< *logaritmusléc*) vagy (< *logaritmikus számológép*), *potméter* (< *potenciométer*), *sebváltó* (< *sebességváltó*); *számtek* (< *számítástechnika*), *szocpol* (< *szociálpolitika*), *viszlát* (< *viszontlátásra*); *légyszi/lécci* (< *légy szíves*), *búék* (< *boldog új évet kívánok*), *kábé* (< *körülbelül*), *pézsé* (< *papírzsebkendő*).

A csonkult alakok viszonylag ritkán használatosak önmagukban, gyakran járul hozzájuk képző vagy képzőbodor.

Például:

- *-i*: *bari* (< *barát*), *bünti* (< *büntetés*); *cuki*¹ (< *cukrászda*), *cuki*² (< *cukorka*), *depi* (< *depresszió*), *doki* (< *doktor*), *durci* (< *durcás*), *édi* (< *édes*), *furi* (< *furcsa*), *gari* (< *garancia*), *güri* (< *gürcölés*), *höri* (< *hörcsög*), *merci* (< *mercédész*), *pari* (< *paradicsom*), *profi* (< *professzionális*), *progi* 'számítógépes program' (< *program*), *proli* (< *proletár*), *reci* (< *repció*), *szimpi* (< *szimpatikus*), *szoli* (< *szolárium*), *szupi* (< *szuper*), *zacsi* (< *zacskó*);
 - *-csi*: *bikcsi* 'jó, remek' (< *bika*), *bilcsi* (< *billentyűzet*), *hajcsi* 'rövid, tüskés haj' (< *haj*), *kircsi* (< *király*), *kopcsi* 'újjonc katona' (< *kopasz*), *mobcsi* (< *mobiltelefon*), *moncsi* (< *monitor*), *szalcsi* (< *szalonna*), *uncsi* (< *unalmas*), *zacsi* (< *zászlós*);
 - *-ci*: *föci* (< *földrajz*), *mellci* (< *melltartó*), *moci* 'kismotor' (< *motor*), *marhapöci* (< *marhapörkölt*), *naci* (< *nadrág*), *ruci* (< *ruha*), *surci* 'bakancs' (< *surránó*);
 - *-si, -szi, -zsi*: *aksi* (< *akkumulátor*), *doksi* (< *dokumentum*), *hapsi* (< *haver*), *jogsi* (< *jogosítvány*), *miksi* 'télikabát' (< *mikádó*);
 - *-szi, -zsi*: *fogszi* (< *fogda*), *gyakszi/gyaksi* 'szakmai gyakorlat', 'hadgyakorlat', 'katonai gyakorlóruha' (< *gyakorlat*), *szakszi* (< *szakaszvezető*); *dizsi* (< *diszkó*);
 - *-ó*: *amó* 'amnezia', *gatyó* 'gatyá', *nadrág'* (< *gatyá*), *keró* (< *kerékpár*), *natyó* (< *nadrág*), *pletyó* (< *pletyka*) *teló* (< *telefon*), *tesó* (< *testvér*); *tatyó* (< *táska*);
 - *-kó*: *protkó* 'műfogsor' (< *protézis*), *tetkó* (< *tetoválás*), *szerkó* (< *szerelés*)
- Összetett szóban vagy (ál)ikerszóban: *szülinap* (< *születésnap*); *csiripöri* (< *csirkepörkölt*), *öribari* (< *örök barát*), *piriburi* (< *pirított burgonya*), *üzirözi* (< *üzenetrögzítő*), *vegyigyümi* (< *vegyes gyümölcs*); *csilvilvi* (< *csillogó-villogó*), *izgimozgi* (< *izgő-mozgó*)

Amint a példákból láthatjuk, ezek a neologizmusok rendszerint olyan képzőkkel alakultak, amelyek a **személynevek becézett alakjaiban is** használatosak (vö. *Kati, Tomcsi, Anci, Zoló, Palkó*), így a létrejövő alakulatok – érthető módon – **érzelmileg telítettek, expresszívek**.

Az **expresszivitás** fontos szerepére utal az a tény, hogy rövid hangtestű, csonkulatlan szavak is kaphatnak *-i* képzőt, mellyel így a szónak nem csökken, hanem azonos, vagy akár növekszik is a hosszúsága.

Ilyen a *babcsi* (< *bab*), *faszi* 'férfi' (< *fasz*), *gazdi* (< *gazda*), *husi* (< *hús*), *süni* (< *sün*); *limilomi* (< *limlom*), *locsipocsi* (< *locspocs*).

Ugyancsak az expresszivitás fontosságára utalnak az ikerítéssel keletkezett új hangalakok.

Például *cucimuci* (< *cucc*), *gicsimicsi* (< *giccs*), *glottiflotti* 'tornanadrág' (< *glott* 'klott'), *sikamika* 'felmosás, sikálás' (< *sikálás*), *surumuru* 'büntetés, kitolás céljával kikényszerített, megalázó módon végrehajtott felmosás, sikálás' (< *súrol*), *tündibündi* (< *tündér*), *virivari* 'bizonytalankodás' (< *variálás*).

Idegen eredetű szavakban a csonkulás nemegyszer idegen nyelvek hatására jön létre. A latin eredetű idegen szavak a magyarban hagyományosan többnyire megtartják latinos végződésüket, ám régebben német, ma pedig angol hatásra elkezdhettek terjedni a németes, ill. angolos csonkult alakok. A csonkuláson kívül mássalhangzó-rövidülés is bekövetkezhet az új formákban. A külső régiókban a többségi nyelvek hatása is a csonkult formák létrejöttét és elterjedését segíti elő.

Például *brutál* (< *brutális*), *debil* (< *debilis*), *normál* (< *normális*); *efekt* (< *effektus*), *respekt* 'tekintély' (< *respektus*).

Az idegen hatás nemcsak a csonkításban mutatkozhat meg, a korábbi latinos hangalak más tekintetben is „modernizálódhat” az angol nyelv hatására.

Így vált szinte egyeduralkodóvá a nyelvtudományban a „menőbb” hangzású *sztenderd* a hagyományos *standard* helyett, s így jönnek létre más angolos, *sz-szes* alakok is a hagyományos (németes) *s-es* alakok mellett, pl. *szkizofrénia* a *skizofrénia* mellett, *szkizma* a *skizma* 'egyházszakadás' mellett, *szkulptúra* a hagyományos *skulptúra* 'szobrászat', 'szobor' mellett, *szpré/szpréj* a régebbi *spré* mellett. Részben a *státusz* szó is idetartozik, melynek hagyományos formája a *státus*, bár itt az új hangalak kialakulásának más okai is vannak.

Az idegen hatás és a játékoság idegen eredetű képzők használatában is megnyilvánulhat; ilyenkor (is) szerepet kap a nyelvi játék.

Például *baller* (< *baloldali*), *jobber* (< *jobboldali*), *kaller* (< *kalauz*), *mammer* (< *mama*), *nyugger* (< *nyugdijas*), *papper* (< *papa*), *takker* (< *taxis*), *tatter* (< *tata*); *bakesz* (< *baka*), *bugyesz* (< *bugyi*), *dugesz* 'dugó', 'elégtelen (érdemjegy)' (< *dugó*), *furesz* (< *fúró*), *gatyesz* (< *gatyá*), *spóresz* (< *spórolás*), *vagesz* (< *vagány*).

A tömörítés szándéka nyilvánul meg az elvonás egyik fajtájában is, amikor olyan összetett szóból, melynek utótagja deverbális névszó, egyfajta összetett igét vonunk el.

Ilyen például az *adócsal* (< *adócsalás*), *árfolyamrögzít* (< *árfolyamrögzítés*), *bájcseveg* (< *bájcsevegés*), *érdekegyeztet* (< *érdekegyeztetés*), *évértékel* (< *évértékelés*), *főigazgat* (< *főigazgató*), *hiánypótol* (< *hiánypótlás*), *hullámlovagol* (< *hullámlovaglás*), *idegösszeroppan* (< *idegösszeroppan*), *gyomirt* (< *gyomirtás*), *idegenvezet* (< *idegenvezetés*, *idegenvezető*), *jogharmonizál* (< *jogharmonizáció*), *kényszergyógykezel* (< *kényszergyógykezelés*), *kényszerleszáll* (< *kényszerleszállás*), *közbeszerez* (< *közbeszerzés*), *láncdohányzik* (< *láncdohányzás*), *nyelvművel* (< *nyelvművelés*), *szakért* (< *szakértő*), *válságtanácskozik* (< *válságtanácskozás*), *végkielégít* (< *végkielégítés*), *vendégrendez* (< *vendégrendezés*).

Ezek egy része is **stilisztikailag jelölt** mindenfajta stílusú szövegben, expresszív, leginkább szokatlansága miatt, a **régebbiek** azonban már **közömbös** stílusértékűek (pl. a *gyógykezel*, *hőszigetel*, *kárpótol*, *képvisel*, *mélyhűt*, *számfejt*, *vámkezel*) vagy legfőképpen **enyhén bizalmas** stílusértékűek (pl. a *gépír*, *gyorsír*, *nagymos*, *nagytakarít*, *szakdolgozik*).

Ugyancsak neologizmusoknak tekinthetők azok a befejezett melléknévi igenevek, amelyek vagy közvetlenül a deverbális névszói utótagú **összetett szavakból** jöttek létre analógiásan, vagy az előbb említett **összetett igékből**.

Például *árleszállított* (áru), *ártámogatott* (recept), *értékcsökkent* (áru), *formatervezett* (termék), *kényszervágott* (állat), *mélyhűtött* (termék), *névmagyarosított* (személy), *szívműtött* (ember), *ügykezelt* (irat), *vákuumcsomagolt* (kávé), *világlátott* (ember),.

A neologizmusok fontos csoportját alkotják az új igekötős igék. Különösen a *be* igekötővel jön létre sok új ige, melyek vagy stílusértékükben különböznek a hagyományos igekötőjű vagy igekötő nélküli szinonimájuktól, vagy új jelentésárnyalatot fejeznek ki (ezért nem is tiszta esetei a formai neologizmusoknak).

Például *beajul*, *bealáz*, *bealszik*, *bebont*, *bebüntet*, *becéloz*, *becsalja magát*, *bedrágul*, *beég*, *beelőz*, *beerősít*, *bedurvul*, *befél*, *befenyít*, *befeszít*, *behal*, *beígér*, *bejelez*, *bejósol*, *bekábul*, *bekeményedik*, *bekérdez*, *bekínál*, *bekövet*, *belassul*, *beőrül*, *bepancsol*, *beparázik*, *bepipál*, *bepróbál(kozik)*, *berág*, *beröhög*, *besír*, *besminkel*, *beszigorír*, *beszív*, *beszól*, *betámad*, *besértődik*, *besül*, *beújít*, *bevállal*, *bezuhan*.

C) Jelentésbeli neologizmusok

A jelentésbeli nyelvi neologizmusok olyan lexémák, amelyek **új jelentéssel bővültek**, s így új jelentésükben neologizmussá váltak.

Például: *alagút* 'nehéz, kilátástalan helyzet' (főleg a *látni/nem látni az alagút végét*; *benne vagyunk az alagútban* kifejezésekben), *bedől* 'csődbe megy' (> *bedőlés*, *cégbedőlés*), *bíbictojás* 'szeplős ember', *bili/rohambili* 'rohamsisak', *durva* 'lenyűgöző, elismerésre méltó', *fácán* 'az elítéltek hierarchiájában a legalsó fokon lévő, zárkatársa(i) kiszolgáltatására kényszerített, megalázott személy', *fekete* 'néger', *fényez* 'dicsér', *fóka* 'felmosórongy', *gálya* 'munka', *gennyes* 'elleneszenves, utált', *gereblye* 'fésű', *guru* 'főember, főemberként tisztelt személy' (> *fogyiguru*, *biztonsági guru*, *kampányguru*, *pénzügyi guru*), *ikon* 'kiemelkedő személyiség' (> *popikon*, *politikai ikon*, *sportikon*), *injekció* 'pénzbeli támogatás, hitel nyújtása, adása', *adása*, *kagyló* 'fül', *karosszéria* 'a nő alakja', *karperec* 'bilincs', *kaszál* 'nagyon sok pénzt kap valamiért', *király*

'nagyszerű', *kivégzés* 'leszámolás, merénylet', *sőt* 'gyilkosság', *lefagy* 'sem az egér, sem a billentyűzet nem működik a számítógépen', *lövése sincs* 'sejtése sincs', *penge* 'friss, gyors, a legjobb formáját mutató', *pörög* 'fáradhatatlanul, megállás nélkül tevékenykedik, hajt', *púder* 'üres szavak', *rácsúszik* 'megszeret valamit, rászokik valamire', *radar* 'ügyeletes tanár', *rizsa* 'üres szavak', *sárdobálás* 'rágalmazás, lejáratás', *sintér* 'egészségügyi katona, a gyengélkedőre beosztott segítő', *szakít* 'sok pénzhez jut' (pl. *nagyot* szakított), *szamár* 'drogszállító, drogfutár', *szétbombáz* 'nagyon megver, összever', *szivacs* 'kitolás' (vö. *szívás*), *vág* 'ért', *zúz* 'zenél', 'nyomul', *zsír* 'kitűnő'.

Amint látjuk, az idézett példák többsége **metaforikus jelentésátvitel** útján tett szert új jelentésre, s emiatt ezek kisebb-nagyobb mértékben **expresszív stílusértékűek**. Amint fentebb láttuk, az értelmező kéziszótárban – amennyiben hagyományos jelentésük nem kap értelmezést – a metaforikus jelentés az „átvitt is” (*átv is*) jelölést kapja, amely akár stílusminősítésnek is felfogható, épp az ilyen alakulatok expresszív mivolta miatt.

A *magyar nyelvi váltakozások érzelmi háttere* című jegyzetben, az „átvitt” és az „átvitt is” minősítésekről szóló fejezetekben még sok ilyen példát találunk, bár azok régebbi átvitelek, melyek ma már nem tekinthetők neologizmusoknak.

Az itt hozott példák egy része sem igazi neologizmus már, mert több évtizede megvannak nyelvünkben, de a jelenség lényegét ezek is jól szemléltetik.

Némely jelentésbeli neologizmusnak a létrejötte **politikai**, ill. **lélektani** okokra vezethető vissza. Például a *kommunizmus* a *szocializmus* helyett, *alkalmazott* a *dolgozó* helyett. Egy részüket a politikailag korrekt használat hozta létre, pl. *fekete* a *néger* helyett, majd *afroamerikai* a *fekete* helyett stb.

2. Modernizmusok (fogalmi neologizmusok)

A modernizmusok vagy fogalmi neologizmusok olyan lexémák, amelyek **az általuk jelölt fogalommal együtt jelentek meg a nyelvhasználatban**, vagyis **új dolog, fogalom, jelenség** megnevezésének a szüksége hozta őket létre.

A) Teljes modernizmusok

A teljes modernizmusok vagy teljes fogalmi neologizmusok olyan lexémák, amelyek „szőröstül-bőröstül” újak, hangalakjuk is, jelentésük, jelentéseik is. A nyelvbe tehát **új hangalak** került be, vagy más nyelvből való kölcsönzés útján, vagy pedig a nyelv belső eszközkészletéből, de úgy, hogy olyan alakulat jön létre, amilyen korábban a nyelvben még nem létezett.

Ez az új hangalak új dolog, fogalom, jelenség stb. megnevezésére szolgál.

Például

- új termékek: *árazógép, biomatrac, csipeszmikrofon, csip, csipsz, csőbomba, diszk, drón, egérpad, fekvőrendőr, hajszelé, hardver, házimozi, hódeszka;*
- új intézmények, szervezetek: *alkotmánybíróság, biotéka 'biotermékeket áruló üzlet', hipermarket, közalapítvány, lakás-takarékpénztár, magánnyugdíjpénztár, márkaszerviz, menekülttábor, mikrovállalkozás 'alkalmazott nélküli kis vállalkozás', romkocsmá, terméktanács;*
- új eljárások: *adathalászat, csúszásmentesítés, fóliahegesztés, gépi fordítás, hangposta, hasplasztika, hatáselemzés, indításblokkolás, kamionstop, netművészet 'a világháló lehetőségeit felhasználó művészet', pilótajáték, taj 'társadalombiztosítási azonosító jel', szelfi;*
- új foglalkozások: *alkotmánybíró, animátor 'szabadidős és közönség szervező, közösségfejlesztő', békefenntartó, eurokrata, felszámolóbiztos, informatikus, kérdezőbiztos, kutyakozmetikus, metrórendőrség, ombudsman;*
- új sportágak, játékok, műsортípusok stb.: *darts, fallabda, hódeszkázás, ökoturizmus, paintball, rafting, siákróbatika, strandröplabda, szappanopera, sznúker, szörfözés, túlélőtábor, vízifoci;*
- egyéb: *akadálymentesítés, antiglobalista, blog, borút, bőrfejű 'kopasz, általában szélsőséges, fajgyűlölő nézeteket valló fiatal személy', csúsztat, euroszkeptikus, fizetőkapu, flashmob (villámcsődület), happening, internet, intercity, jakuzzi, kalandturizmus, katasztrófaturizmus, lájkol, mém (>mémgyár), nonprofit, nyelvtörvény, nyereségadó, panelhitei 'panelház, panellakás felújítására igénybe vehető hitel', pláza, posztol, retró, roaming, salátabár, szoborpark, turkáló/turi, wellness.*

B) Alaki-jelentésbeli modernizmusok

Az alaki-jelentésbeli modernizmusok vagy alaki fogalmi neologizmusok olyan lexémák, melyek **némileg más hangalakban korábban is megvoltak** a nyelvben, most a **módosult hangalakot egy új dolog, fogalom, jelenség stb. megnevezésére használják**.

Erre a típusra kevés példánk van.

Ilyennek tekinthető a *projekt*, ill. *prodzsekt*, melyeknek a jelentése nem azonosítható a régebben meglévő *projektuméval*: ez utóbbi kevésbé specifikus, általában jelent tervet, tervezetet, míg a *projekt* manapság konkrét pályázat keretében beadott tervezet.

Bár az értelmező kéziszótár a *kapucsínót* azonosnak állítja a *kapucínérral*, ez nem igaz, mivel a *kapucínérral* jelentése 'egy kevéske tejjel vagy tejszínnel kevert (fekete)kávé' (elfelejtik „régiesként” jelölni), míg a *kapucsínó* 'krémes eszpresszó, habosított tej és tejhab kb. egyharmad-egyharmad-egyharmad arányú elegye', ami mindenképpen jelentős különbség. A Tolcsvai Nagy Gábor-féle Idegen szavak szótára megkülönbözteti a kettőt: *kapucínérral* 'keves tejjel vagy tejszínnel készített feketekávé'; *kapucsínó* 'tejszínnel készített forró kávéital, a tetején tejszínhabbal és csokoládéreszeléssel vagy kakaóporral'.

A régi *vetítő*höz képest alaki-jelentésbeli neologizmus a *kivetítő* is, amely más terméknek tekinthető, mint a hagyományos (dia)vetítő.

C) Jelentésbeli modernizmusok

A jelentésbeli modernizmusok vagy jelentésbeli fogalmi neologizmusok olyan lexémák, melyek **azonos hangalakban korábban is megvoltak** a nyelvben, ám **más**, igaz, a jelenlegivel **összefüggő jelentésben**.

A jelentésbeli modernizmusok új jelentésükben olyan dolgot, fogalmat, jelenséget stb. neveznek meg, amely **újonnan jött létre**.

Például *átvilágítás* 'intézmények személyi állományának feddhetetlenségi vizsgálata', 'szervezetek felépítésének és működésének hatékonysági szempontból történő, szisztematikus vizsgálata', *bugyi* 'műanyag tasak (euroobal)', *csomag* 'különbféle törvények, rendeletek, egyebek összessége', *egér* 'a kurzor helyzetének változtatására szolgáló eszköz', *fapados* 'olcsó repülőjárat', *ikon* 'a számítógép képernyőjén programot vagy parancsot jelképező kis kép', *karakter* 'az adatok ábrázolására szolgáló egyezményes jel', *klíma* 'léghkondicionáló berendezés', *kukac* 'az elektronikus cím sajátos eleme', *regisztrál* 'adatokat rögzít valamely honlap nyilvántartása számára', *mobil* 'mobiltelefon', *rekord* 'adatállomány', *olvasó* 'könyvolvasó', *zöld* 'környezettudatos'.

& AZ IDŐBELISÉGRE UTALÓ SZÓTÁRI MINŐSÍTÉSEK

Vannak szavak, amelyekkel csak a **régi irodalom** termékeiben találkozunk, más szavakat élő emberektől is hallunk, de csak **idősektől**, megint más szavak létezésére meg csak az **utóbbi években** lettünk figyelmesek. Ennek alapján jellemezhető a szavak stílusértéke az **időbeliség síkján**.

Amint láttuk, a nyelvtörténet korábbi korszakaiban használatos nyelvváltozatok, a **kronolektusok** is **dialektusoknak** tekinthetők, melyekben éppúgy találhatók sajátos, csak valamely dialektusra (azaz történelmi korszakra) jellemző elemek, mint a nyelvjárásokban (tájszavak) vagy szociolektusokban (a szociolektusok sajátos szavai).

Ezenkívül – más dialektusokhoz hasonlóan – a kronolektusok közti **különbségek egy része is gyakorisági**: azaz a korábbi történelmi korszakokban ugyanazok az elemek, amelyek a mai nyelvben is megvannak, eltérő gyakoriságúak voltak.

Az értelmező szótárak legfontosabb kronolektális minősítései a fentebb már többször is említett **„elavult”, „rég(es)” és „új”** (de ez utóbbi csak a hétközetes értelmező szótárban van meg). Amint láttuk, historizmusokra (fogalmi archaizmusokra) részben a **„történelmi”** minősítés utal.

A hétközetes értelmező szótár és az értelmező kéziszótár, továbbá a szinonimaszótár és egyik más szótár tartalmazznak még egy további idevágó, de a régiestől, ill. az elavulttól nehezen megkülönböztethető minősítést: az értelmező szótárban **„elavulóban”**, a kéziszótárban **„kiveszőben”** a neve.

1. Az „elavult” (elav) és a „kissé elavult” (kissé elav) minősítés

Az *elav* rövidítés feloldása a hétközetes értelmező szótárban: „elavult szó, alakváltozat, jelentés”, az értelmező kéziszótárban pedig „elavult”. Arra, hogy milyen szavak és szókapcsolatok tekinthetők elavultnak, az olvasó a szótárak „elavul”, ill. „elavult” szócikkeiből kaphat némi eligazítást.

Az értelmező szótár szerint az *elavul* ige alapjelentése a következő: ‘a szokásból, használatból, divatból kimegy; időszerűtlenné válik, idejét múlja’; az értelmező kéziszótár is hasonló értelmezést ad, csak kevésbé részletezőt, tömörebbet.

Az igei jelentésnek megfelelően az értelmező szótár az *elavult* melléknév jelentését ekképpen adja meg: ‘olyan, ami a szokásból, használatból, divatból kiment’. Hasonló a kéziszótár értelmezése is.

Ezt az általánosabb jelentést az értelmező szótár nyelvtani értelemben, a nyelvi formákra vonatkoztatva, így specifikálja: ‘olyan <nyelvi egység, alak, jelentés>, amely már nem él, s az irodalmi nyelvben is legfeljebb csak művészi célból, archaizmusként használatos’. Ennek

megfelelően fogalmaz Kovalovszky Miklós is az értelmező szótár minősítési rendszerét (is) bemutató tanulmányában (1966: 136):

Elavult szók. A mai beszélők nagy többsége nem ismeri már őket, s jelentésüket sem érti meg magyarázat nélkül. A szótározás szempontjából az ilyen szavak a szótár szerkesztésének idején már csak igen ritkán bukkannak föl a használatban, főként az irodalmi nyelvben mint archaizmusok, stilizáló régiességek. Mivel régi klasszikus íróink műveiben előfordulnak, értelmező szótáraink felveszik közülük a legfontosabbakat; egyébként azonban a nyelvtörténeti vagy a nyelvújítási szótárban van a helyük.

Az „elavult” minősítés megfelelő alkalmazásához elengedhetetlenül szükséges megkülönböztetni az „elavult nyelvi formák” fogalmát egyfelől a „kihalt nyelvi formák”, másfelől a „régies” nyelvi formák fogalmától.

A „régies” és az „elavult” megkülönböztetésével a következő, a „régies” minősítésű lexémáknak szentelt alfejezetben foglalkozunk. Itt most a kihalt nyelvi formáktól való megkülönböztetést tárgyaljuk. A kihalt szavakról Kovalovszky (1966: 136) ezt írja:

Kihalt szók. Több évszázad óta nem élnek már, gyakran jelentésük is elhomályosult, feledésbe merült. A nyelvtörténeti szótárak anyagába tartoznak [...].

Ha összevetjük a két kategória (az „elavult” és a „kihalt”) jellemzését, a fő különbség abban ragadható meg, hogy az elavult szavaknak **még van valamilyen közük a jelenkor beszélőihöz: egyrészt stíluselemként** még mai, főleg szépirodalmi munkákban is előfordulnak, másrészt mivel **klasszikus íróink műveiben is megtalálhatók**, nyilván beletartoznak a mai embelek **passzív szókincsébe**, különös tekintettel az **iskolázottabb** (legalább érettségizett) beszélőkre.

Ezzel szemben a kihalt szavakról nyilván már **csak a nyelvtörténészek tudnak**, a mai nyelvhasználatban legfeljebb **metanyelvi értelemben** fordulnak elő (pl. amikor egy-egy tankönyv példákat mutat be a kihalt szavakra).

Ez a különbség **jól megragadható**, s akár empirikus kutatások is folytathatók volnának annak megállapítására, 19. századi klasszikusaink szókincsének az élő nyelvhasználatból azóta eltűnt elemei közül melyek azok, melyeket a mai „átlagember” ismer, mert az írók és költők műveiben találkozott velük.

Nehezebb viszont értelmezni a „kissé elavult” kategóriát: nyilván olyan szavak kapták ezt a minősítést, amelyekről a szótárírók **nem tudták eldönteni, hogy az „elavult” vagy a „régies” minősítés illene jobban hozzájuk**. Mivel azonban az egész kéziszótárban mindössze négy ilyen jelölésű szó található, a kérdés tisztázásának nincs jelentősége.

Lexikográfiai hibának tekinthető egy olyan minősítés alkalmazása, melyet mindössze négy szó kap egy akkora terjedelmű szótárban, mint amilyen az értelmező kéziszótár a maga 70 ezer szócikkével, még akkor is, ha ez nem egy teljesen önálló minősítés, hanem csak egy kellően gyakori minősítésnek, az „elavultnak” az árnyalása. (Összehasonlításképpen: az értelmező kéziszótárban csaknem hatszáz helyen szerepel az „elavult” minősítés.)

÷ „Elavult” minősítésű szavak az értelmező kéziszótárban

Sor-szám	A szó (releváns jelentésének) értelmezése	A szó releváns jelentésének stílusértéke
1.	agglegényadó 'gyermektelen nagykorú férfiakra kivetett adónem'	elav biz
2.	alhadnagy '1993-ig: a legalacsonyabb rendfokozatú tiszt'; '1945-ig: a legmagasabb rendfokozatú tiszthelyettes'	Kat elav
3.	alít 'vél, gondol'	elav v . táj
4.	álladalom 'állam'	elav
5.	apol 'csókol'	elav irod
6.	bölcselem 'filozófia'	elav
7.	cenk 'hitvány ember'	elav irod
8.	cifra 'zérus'	elav
9.	csalma 'török turbán'	elav
10.	csárdás 'csárda tulajdonosa'	elav
11.	csattogó 'cipő'	argó elav
12.	csízó 'jóslatokat, álmofejtéseket is tartalmazó naptár'	nép elav
13.	davaj '<vmire erélyesen felszólító szó>'	biz elav
14.	dögrovás 'pásztor elhullt állatainak rovásfán való nyilvántartása'	nép elav
15.	egyenközű 'párhuzamos'	Mat elav
16.	ejteget 'ragoz'	Nyelvt elav
17.	éleny 'oxigén'	Vegy elav
18.	előlülő 'elnök'	elav
19.	élv 'élvezet, öröm'	elav irod
20.	evet 'mókus'	elav
21.	faktum 'tett, cselekedet'	elav
22.	fardagály 'régén a szoknya hátsó részét kitömő kis párna'	Ruha elav
23.	felház 'emelet'	elav
24.	ficcs '(százforintos) bankjegy	argó elav
25.	figaró 'keménykalap'	elav biz
26.	fityma 'vkit, vmit fitymáló, ócsárló'	irod elav
27.	fónagy 'a falu elöljárója'	elav
28.	gépely 'gép'	elav
29.	göreb 'retorta'	Vegy elav
30.	grill 'éjjeli táncos mulatóhely'	elav
31.	gyermekkert 'óvoda'	elav
32.	gyűlde 'társaskör (helyisége)'	elav
33.	hakni 'bolondéria'	elav
34.	hímen 'házasság'	elav irod
35.	hölgy 'hermelin'	elav
36.	identikus 'azonos'	elav vál
37.	ifi 'ifjúmunkás'	elav
38.	ildom 'okosság'	irod elav
39.	jegec 'kristály'	elav
40.	jelenés 'jelenet'	Szính elav
41.	kalocsni, kalucsni 'sárcipő'	elav
42.	kápsa 'tarisznya'	elav
43.	kegyúr 'katolikus templomot alapító, fenntartó vagy anyagilag támoga-	Jog Vall elav

Sor- szám	A szó (releváns jelentésének) értelmezése	A szó releváns jelentésének stílusértéke
	tó és ezért kiváltságos jogokat élvező (jogi) személy'	
44.	kerep 'kereplő'	elav
45.	kesely 'keselyű'	elav v. irod
46.	kimondhatatlan 'alsónadrág'	elav
47.	kinyomtat ' <kalászból a szemet> lovakkal kitapostatja'	elav
48.	komisszió 'bizottság'	elav
49.	köpöcsésze 'nyilvános helyen, középületben azzal a céllal elhelyezett edény, hogy egészségügyi érdekből abba köpjének'	elav
50.	kristálydetektor 'kezdetleges rádiókészülékeknek a rádióhullámok vételeire és egyenirányítására használt, kristályból és a vele érintkező túból álló szerkezete'	Távk elav
51.	lakbérpótlék 'a rendeletileg megállapítottnál nagyobb lakás bérlője által a rendes lakbéren felül fizetendő összeg'; 'a régi és a fölemelt lakbér közti különbség'	hiv elav
52.	lantol 'sokat és felelőtlenül beszél'	elav biz
53.	lantorna 'a marha megszártott hólyagjából való hártya'	elav
54.	lénia 'vonal'; léniáz 'vonalaz'	elav
55.	lódíng 'puskapor vagy töltény tartására való tarsoly'; 'töltény'; 'vállra vethető szíj kard, tarsoly stb. ráakasztására'	Kat elav
56.	major 'őrnagy'	Kat elav
57.	makranc 'emberben, ritkábban lóban: akaratosság, csökönyösség'	elav
58.	marha '(ingó) vagyon(tárgy), értéktárgy'	elav
59.	mindenek 'mindenki, minden dolog'	elav v. irod
60.	műítész 'műbíráló, kritikus'	elav v. gúny
61.	nagyvágó 'aki nagy összeget szokott kölcsönkérni'	argó elav
62.	növevény 'növény'	elav
63.	nyegle 'csaló'	elav irod
64.	nyolcad 'nyolcadik'	elav
65.	ódonász 'régiségkereskedő'	elav
66.	olajkáros 'apróságokat áruló vándorkereskedő'	elav
67.	önki 'önkiszolgáló bolt vagy étterem'	biz elav
68.	őszelő 'szeptember'	elav
69.	parány 'atom'	elav
70.	posta 'sörénél nagyobb apró golyó'	elav
71.	prakker 'vesszőből font poroló'	biz elav
72.	rádiócső 'rádiólámpa'	elav
73.	remonda 'a katonaság részére megvásárolt, de a betanításig még az eladónál hagyott fiatal ló'	Kat elav biz
74.	ridikül 'retikül'	elav
75.	román 'regény'	elav
76.	sarkalat 'vminek az a része, amely körül forog'	elav
77.	sarlatán 'vásári bűvész'	elav
78.	súlymérték 'tömegmérték'	elav v. <pongyola haszn.>
79.	szárnyék 'pajta, szín, bódé'	táj elav
80.	szecska 'a régi gimnázium első osztályos tanulója'	Isk elav
81.	szesz 'szeszély, kedv, mámor'	elav irod

Sor-szám	A szó (releváns jelentésének) értelmezése	A szó releváns jelentésének stílusértéke
82.	szimpla fekete 'kisadag feketekáv'	elav
83.	szomorodni 'szamorodni'	elav tréf
84.	telefonérme 'telefonautomatát működésbe hozó, a beszélgetés díjával azonos értékű érme'	hiv elav
85.	tetem 'emberi csont'	elav
86.	tintalevest kap papírgaluskával (ebédre); ott tartják tintalevesre, papírgaluskára: 'büntetésül bezárják az iskolába'	Isk elav tréf
87.	töret 'elrendeli, hogy vmely falat vagy várat ágyúval vagy faltörő kossal romboljanak', pl. töreti a bástyát	elav
88.	tővel-heggyel össze 'rendezetlenül, összevissza'	elav
89.	troglodita 'barlanglakó észak-afrikai néphez tartozó személy'	elav vál
90.	tudor 'tudós'; 'egyetemi doktori fokozatot szerzett személy'	elav
91.	újdón 'új'	elav irod
92.	ülőkalauz 'járműben az ajtó közelében ülve dolgozó kalauz'	Közl elav
93.	uradalom 'ország, tartomány'	elav
94.	úrdolga 'robot'	elav
95.	váracs 'kisebb erőd'	Kat elav
96.	vezetékes rádió 'központi vevőkészülékhez vezetékkel csatlakozó hangszóró vagy fülhallgató'	elav
97.	zaj 'jégzajlás, zajló jég'	elav
98.	zákány 'nyálkás üledék vagy folyadékban lebegő szennyeződés'	táj elav
99.	zrínyi 'hasított ujjú, zsinóros mente'	elav
100.	zsinórmérték 'vminek az irányát megszabó kifeszített zsinór'	elav

F: Soroljuk a példaként idézett, „elavult” minősítésű szavakat, kifejezéseket, alakváltozatokat és jelentéseket típusokba (teljes archaizmusok, alaki-jelentésbeli, jelentésbeli archaizmusok, historizmusok).

÷ A „kissé elavult” minősítésű szavak az értelmező kéziszótárban

Sor-szám	A szó (releváns jelentésének) értelmezése	A szó releváns jelentésének stílusértéke
1.	káder 'pártszervezet vagy társadalmi szervezet, ill. üzem, intézmény tevékeny tagja, munkatársa'	Pol, kissé elav
2.	káderez 'vkivel vmely tagságra, tisztségre stb. való politikai, szakmai alkalmasságának megítélése végett beszélget vagy felőle tudakozódik'	Pol, kissé elav
3.	szaktárs '<megszólításban is> velünk azonos (ipari) szakmában dolgozó személy, különösen férfi'	kissé elav
4.	szalonvicc 'az illetet nem sértő vicc'	kissé elav, biz

1.

Amint látjuk, a példák közt nemcsak nyelvi archaizmusok vannak, hanem fogalmiak is (historizmusok). Ilyen a szótárírók által „elavultnak” minősített *aggregényadó, kegyúr, kinyomtat, köpőcsésze, kristálydetektor, olajkáros, remonda, telefonérme, töret, ülőkalauz, várac, vezetékes rádió, zrinyi*, ill. a „kissé elavultnak” minősített *káder, káderez*. A szakmailag korrekt megoldás természetesen a „**történeti**” minősítés alkalmazása lett volna.

Érdekes példa az *úrdolga*, melynek a kéziszótár szinonimikus értelmezést ad: 'robot', s „elavult” minősítéssel látja el. Ez nyilván a *robot*¹ szó első jelentésére vonatkozik: 'a jobbágy kötelező ingyen munkája a földesúr, a vármegye stb. részére'. Mivel ma már ilyen kötelezettség nem létezik, ebből a szempontból a *robot* és az *úrdolga* egyaránt fogalmi, nem pedig nyelvi archaizmus. Annak, hogy a szótár az *úrdolgát* mégis nyelvi archaizmusnak (elavult szónak) minősíti, az lehet az oka, hogy a mai történettudományi szaknyelvben a stilisztikailag jelöletlen megnevezés a *robot*.

A példaként kiválasztott szavak közt feltűnően sok olyat találunk, melyekhez **inkább a „kiveszőben” minősítés illene** (*álladalom, bölcselem, egyenközű, ejteget, éleny, előlülő, élv, göreb, gyermekkert, gyűlde, jegec, növevény, önki, őszelő, parány, sarkalat, tudor, újdon*), mivel ezek a **nyelvújítás** korában keletkeztek.

Ugyancsak inkább „kiveszőben” minősítést várnánk **néhány további szónál is** (*alhadnagy, csattogó, ficcs, lakbérpótlék, nagyvágó, önki, rádiócső, ridikül, szimpla fekete*); ezek közül a *szimpla feketénél* a „történeti” fogalomköri minősítés is számításba jöhetne.

Amint alább az „elavulóban”, ill. a „kiveszőben” minősítésekről szóló alfejezetből kiderül, azok a szavak, amelyek **nem hosszú ideig voltak használatosak nyelvünkben**, jellemző módon az „**elavulóban**” minősítést kellene kapják az értelmező szótárban, a „**kiveszőben**” minősítést pedig az értelmező kéziszótárban.

E minősítés létjogosultsága erősen kétséges, de ha már egyszer be lett vezetve, jó lenne következetesebben alkalmazni.

Némely „nemszeretem” **idegen eredetű szónál** feltételezhetjük, hogy **nyelvideológiai** (első sorban purista) okokból kapták az „elavult” minősítést. Aligha tekinthető elavultnak például a *kalucsni*, bár nyilván ritkán használjuk; esetleg a „régies” minősítés volna helyénvaló, vagy ha a lábbelinek ez a fajtáját eleve nem gyártják és nem használják már, s csak az emlékezetben él tovább, akkor a „történeti”. Még sokkal inkább ez a helyzet a *prakker* szóval, melyre az interneten árut kínáló oldalakról is vannak **mai példák**. Az *identikus* szó sem elavult, de még csak nem is régies, a mai formális stílusú szövegekben is használják.

Még kevésbé lehet elavultnak vagy régiesnek tekinteni a *retikül* szó *ridikül* változatát: a szótárírók valószínűleg a **vágyálmukat vetítették bele a minősítésbe**. A Nyelvművelő kéziszótár szerzői óvatosabban fogalmazzanak, ők „elavulónak” mondják a *ridikült*, s azon örvendeznek, hogy mind a *ridikül*, mind a *retikül* rovására terjed a *kézitáská* és a *táska* (amik egyébként „pontatlanabb”, mert tágabb jelentésű nyelvi formák).

2.

A kiválasztott példák közt elég nagy számban találunk kettős stílusminősítésűeket.

Ilyen az „elavult és irodalmi”, ill. az „irodalmi és elavult” (*apol, cenk, élv, fityma* ’ócsárló’, *hímen, ildom, nyegle* ’csaló’, *szesz* ’szeszély, kedv, mámor’, *újdón*); az „elavult és választékos” (*identikus, troglodita*); a „bizalmas és elavult”, ill. az „elavult és bizalmas” (*agglegényadó, davaj, figaró, lantol, önki, prakker, remonda*); a „kissé elavult és bizalmas” (*szalonvicc*); a „népies és elavult” (*csízió, dögvadás*); a „tájnyelvi és elavult” (*szárnyék, zákány*); az „argó és elavult” (*csattogó, ficcs, nagyvágó*), a „hivatalos és elavult” (*lakbérpótlék, telefonérme*); az „elavult és tréfás” (*szomorodni* ’szamorodni’, *tintalevest kap papírgaluskával; ott tartják tintalevesre, papírgaluskára*).

Mivel a szótári minősítések a mai nyelvállapotot szokták – legalábbis szándékuk szerint – tükrözni, fontos hangsúlyozni, hogy az „elavulttal” kombinálódó stílusminősítések esetében ez nyilván nem így van. A szavak stílusértéke használatukhoz kötődik, **így a ma már nem használt szavaknak nemigen lehet, ill. nincs értelme más stílusértéket tulajdonítani, mint az elavultat**. Ezért gondoljuk, hogy az „elavult” mellett álló másik stílusminősítés az **egykori stílusértékre utal, nem a maira**.

3.

A vagylagos minősítések száma nagyon alacsony, mindössze ötöt találtunk a szótárban, ebből négyet idézünk: „elavult vagy irodalmi” (*kesely, mindenek*); „elavult vagy tájnyelvi” (*alít*) „elavult vagy gúnyos” (*műítész*); „elavult vagy pongyola használatú” (*súlymérték*).

E vagylagos minősítések értelmezése nem okoz nehézséget: bizonyos szavak visszaszorultak az általános használatból, de **stilisztikailag jelölt** vagy **regionálisan korlátozott** elemként **továbbélhetnek**.

Például a *műítész* szó valóban előfordulhat ma is, stilisztikailag jelölt elemként, az *alít* szó megőrzött régiségként továbbélhet valamelyik nyelvjárásban, s nem elképzelhetetlen az sem, hogy a lazább, kevésbé szigorúan szakmai beszédben még előfordul a *súlymérték* műszó a szakmailag korrektebb *tömegmérték* helyett.

Kevésbé tűnik hihetőnek, hogy a mai irodalmi nyelvben még használatos volna a *kesely* vagy a *mindenek*, hacsak nem kivételesen, stilisztikailag erősen jelölt elemként.

2. A „régies” (rég) minősítés

A *rég* minősítés feloldása az értelmező szótárban: „régies szó, alakváltozat, jelentés; régiesen”, az értelmező kéziszótárban: „régies(en)”. A *régies* szónak a nyelvtani formákra vonatkoztatott jelentését az értelmező szótár így adja meg: ’olyan <szó, kifejezés>, amelyet mindenki ért, de ma már csak kevés ember, főként az idősebb nemzedék, továbbá korfestés vé-

gett a szépirodalom használ'. A kéziszótár ugyanezt a gondolatot fogalmazza meg rövidebben: 'amelyet még mindenki megért, de már csak kevesen használnak'.

Kovalovszky Miklós a régi, ill. régies szavakról többek között ezt írja (1966: 137):

Értelmük az iskolázott emberek előtt általában ma is világos, használatuk azonban már főként csak az irodalomra és az idősebb nemzedékre korlátozódik. A fiatalabbak nyelvének nem élő részei már e szók, inkább csak az irodalomból ismerik őket. Ez az időtávlat adja múlt-, ill. korhangulatukat.

Kovalovszky meghatározása abban különbözik az értelmező szótárakétól, hogy azoknak a körét, akik a régies szavakat megértik, az **iskolázott beszélőkre** szűkíti le.

Mindkét felfogásra tekintettel azt mondhatjuk, hogy „régies” minősítésűek – elvben – azok a szavak, **melyeket már csak az idősebb nemzedék és az írott nyelv (némely regisztere) használ**, de az emberek – különösen az **iskolázottak** – még értik őket, vagyis **részei a passzív szókincsüknek**.

Kovalovszky (ugyanott) különbséget tesz a „régí” és a „régies” közt is, ekképpen:

A *régí* és a *régies* minősítés között árnyalati fokozatkülönbséget is megállapíthatunk: az utóbbi enyhébb, viszonylagosabb idővonatkozású stílusértéket fejez ki: nem az élő nyelvhasználatból való kiavulás folyamatának befejezettségét, hanem kezdetét vagy közbülső szakaszát jelöli, esetleg olyan alakváltozatot, amelyet már kiszorított egy újabb, s ezért a régihez a választékoság hangulata is hozzátapadt (pl. *bátorságos, győzedelmes*). Az ÉrtSz. *rég* jelzése azonban egybefoglalja a két árnyalatot.

Mivel – ahogy Kovalovszky is írja – maga a szótár nem tesz a „régí” és a „régies” közt különbséget, ettől mi is bizvást eltekinthetünk. A kategóriát „régiesnek” fogjuk nevezni, a „régí” terminust nem fogjuk használni.

A megkülönböztetés amúgy is **követhetetlen**, hiszen – amint láttuk – Kovalovszky az első idézetben (amely ugyanabból a bekezdésből való) azt állítja, hogy a régi, ill. régies szavakat még az idősebb nemzedék (némely tagja) használja, a második idézetből viszont úgy tűnik, mintha a „régí” szavakról azt állítaná, hogy a kiavulás folyamata már befejeződött (mert ehhez képest a kiavulás még *nem* fejeződött be a régiesnek tekintett szavak esetében).

Az első idézetet tekintve mérvadónak megállapíthatjuk, hogy a **régies** szavak – elvileg – abban különböznek az elavultaktól, hogy **még nem teljesen tűntek el az élő nyelvhasználatból**, az **idősebb nemzedékhez** tartozók egy része még használja őket, vagyis **részei némely beszélők aktív szókincsének**. Ezzel szemben – amint az előző alfejezetben láttuk – az **elavult** szavak és kifejezések ma **már nem használatosak**, nem számítva a **stíluselemként** való olykori alkalmazásukat, mindenekelett a **szépirodalomban**.

Ehhez még hozzátehetjük, hogy az **írott nyelv konzervativizmusából** kifolyólag a valóságosan régies szavak **az írott nyelvben nagyobb mértékben használatosak**, mint a besznyében, akkor is, amikor **nem stíluselemnek vannak szánva**, hanem a(z idős) beszélők természetes nyelvhasználatát tükrözik. Elképzelhető, hogy írásban a valóban régies stílusértékű szavakat **nemcsak a legidősebb nemzedék** használja.

Az ilyen szavak hajlamosak **választékossá**, ill. **emelkedetté** (irodalmivá) válni, így aztán az is előfordulhat, hogy az írott nyelvben választékosként, ill. emelkedettként még sokáig megmaradnak, vagy akár soha nem is szorulnak ki belőle.

A fentiekből következően mindenképpen számolnunk kell azzal, hogy a „régies” és a „választékos” minősítés közt nem mindig lehet különbséget tenni.

Most persze azokra az esetekre kell gondolni, amikor a „régies” minősítés **csakugyan régies** szavakat jelöl, nem pedig elavultakat, mint az értelmező kéziszótár vonatkozó szócikkeinek többségében.

÷ „Régies” minősítésű szavak az értelmező kéziszótárban

Sor-szám	A szó (releváns jelentésének) értelmezése	A szó releváns jelentésének stílusértéke
1.	ábécés 'első osztályos tanuló'	nép rég
2.	ágyasház 'hálószoba'	rég
3.	akkoron 'akkor (régén)'	rég irod
4.	alamizsnálkodik 'alamizsnát osztogat'	rég vál
5.	alattság 'hajóvontató kötél'	nép rég
6.	alkuvás 'alkudozás'; 'megalkuvás'	rég irod
7.	állat 'érző és mozgó lény'	rég v. tréf
8.	ámbátor 'ámbár'	rég v. irod
9.	andris 'rendőr'	argó rég
10.	anyaméh '(méh)anya'	rég
11.	automobil 'autó'	rég
12.	bába 'vénesszony'	táj rég
13.	baj 'párviadal, párbaj'	rég
14.	bakó 'hóhér'	rég
15.	bankócédula 'bankjegy, bankó'	rég biz
16.	barom 'nagyobb háziállat, pl. ökör, ló'	rég
17.	bellebbez 'internál'; 'rendőri felügyelet alá helyez'	Jog rég
18.	berdó '<megállásra való felszólítás> Állj! Ki vagy?'	Kat rég
19.	bugyelláris 'erszény'	nép rég
20.	cibak 'katonáknak adagolt kétszersült'	rég
21.	cimet 'fahéj'	rég
22.	cinterem 'templom körüli temető'	rég nép
23.	csábos 'csábító (hatású)'; csábul 'enged a csábításnak'	rég irod, ma tréf
24.	csalút 'tévút'	rég irod
25.	csecs 'női mell'	rég, ma durva
26.	csicska 'V alakú paszomány a tisztizsolga zubbonyujjának elején'; csicskás 'tisztizsolga'	Kat rég biz
27.	daci '«elégtelen» érdemjegy'	Isk rég biz
28.	dali 'délceg, deli'; 'díszes, ékes'	rég irod
29.	daliás 'bátor, hősie'	irod rég
30.	dédős 'dédapa vagy még távolabbi ős'	ritk rég
31.	delej 'mágnesesség'	Fiz rég

Sor-szám	A szó (releváns jelentésének) értelmezése	A szó releváns jelentésének stílusértéke
32.	delikvens 'tettes'	rég, ma tréf
33.	egylet 'egyesület'	rég
34.	ekként 'így'; ekképpen 'így'	rég vál
35.	ekkoron 'ekkor'	rég
36.	elő 'előlső rész'	rég
37.	estve 'este'	nép rég
38.	évszak 'időszak'	rég irod
39.	fabula 'tanító célzatú (állat)mese'	rég irod
40.	fach 'szakma, foglalkozás'	rég
41.	fás 'fásult'	rég
42.	felekezet 'vmilyen közösség'	nép rég
43.	fényre hoz 'napvilágra hoz'	rég irod
44.	foglár 'börtönőr'	rég
45.	fundamentum 'alap(zat)'	rég, ma irod
46.	garas '5, 3, ill. 2 krajcár értékű váltópénz'; garasos 'egy garas értékű váltópénz'	rég
47.	gazdakör '<a 20. sz. első felében> a parasztgazdák és a falusi értelmiség (helyi) egyesülete'	kiv rég
48.	göbeccs 'sörét'	rég
49.	gím 'a szarvas nőténye'	rég
50.	gimpli 'könnyen rászedhető ember'	rég biz
51.	gyámol '(támasztó)pillér'	rég
52.	hajdanta, hajdantán 'hajdan'	rég irod
53.	hátvakaró 'a hát vakargatására való nyeles, kefeszerű eszköz'	rég
54.	hazudság 'hazugság'	rég irod
55.	honor 'lakik vhol'	irod rég
56.	humán 'humánus'	rég
57.	ímhol 'íme, itt (van)'	rég irod
58.	inspektor 'felügyelő, ellenőr'	rég
59.	istória 'história'	rég v. nép
60.	jegyzőség 'a községi jegyző irodája'	ritk rég
61.	jelesül 'főként, különösen'	rég irod
62.	jobbadán 'nagy részt, többnyire'	rég
63.	kalamáris 'tintatartó'	rég
64.	kebelbarát 'vkinek testi-lelki barátja, bizalmasa'	rég, ma biz v. gúny
65.	kibogarász 'a bogaraktól, különösen tetvektől megszabadít vkit, vmit'	rég szépítő
66.	kirohan 'ostromlott várból kitör'	rég
67.	kurafi 'szoknyavadász', 'hitvány, alávaló férfi'	rég durva
68.	külcárn 'esztétikai szempontból tekintett külalak'; küllem 'vkinek külseje, megjelenése esztétikai szempontból tekintve'	rég, ma tréf
69.	labdac 'pirula'	rég
70.	ládafia 'bútorként használt láda rövidebb belső oldalán levő kis rekesz főleg pénz tartására'	nép rég
71.	mag 'ivadék'	rég vál
72.	marci 'kenyér'	Kat rég biz
73.	megszülemlik '<eszme> létrejön, formát ölt, megszületik'	rég irod
74.	milimári 'tej(termékek)et házhoz hordva áruló személy, különösen nő'	rég biz
75.	negyedfél 'három és fél'	rég

Sor-szám	A szó (releváns jelentésének) értelmezése	A szó releváns jelentésének stílusértéke
76.	onkli 'nagybácsi'	rég biz
77.	nyárelő 'a nyár kezdetének időszaka'	rég vál
78.	óbester 'ezredes'	Kat rég
79.	öszön 'öszöntés'	rég
80.	palatábla 'keretezett (fekete) palalemez írás, számolás gyakorlására'	Isk rég
81.	pavilon 'szórakozás, pihenés céljára való kerti ház'	rég vál
82.	pika 'a lándzsához hasonló hosszú nyelű (lovassági) szúrófegyver'	rég
83.	piros lámpás ház 'bordélyház'	rég biz szépítő
84.	pléhgallér 'a Monarchiában a törzstisztek zubbonyának arany alapú gallérja'	rég biz
85.	repülő ' <ajulásakor szagoltatott,> a nyálkahártyát izgató, gyorsan párologó készítmény'	rég
86.	rétség 'füves, mocsaras síkság'	rég
87.	rosseb 'vérbaj'	durva rég
88.	sajna 'sajnos'	rég, ma biz
89.	serleg 'díszes, nagyobb talpas ivóedény'	rég, ma irod
90.	spongya 'szivacs'	rég
91.	stíl '(irodalmi stb.) stílus'	rég
92.	suviksz 'lábbeli fényesítésére való fekete kenőcs'	rég biz
93.	szabadalmas 'kiváltságos'	rég
94.	szakérettségi '1948/49-1955 között a középiskolai tanulmányokat nem végzett munkás- és szegényparaszt fiatalok számára szervezett tanfolyamoknak vmely egyetemre való felvételt lehetővé tevő záróvizsgálója'	Isk rég
95.	szemérmes ' (túlzottan vagy színleg) szemérmes'	rég, ma rendsz. gúny
96.	tanférfi 'tanító', 'tanár'	rég vál, ma tréf
97.	ütér 'ütőér'	rég
98.	valcol ' <céhlegény, iparoslegény> külföldi vándorutat tesz'	rég
99.	zsandár 'csendőr'	rég
100.	zsuppkocsi 'rabszállító (rendőrautó)'	biz rég

F: Soroljuk a példaként idézett, „régies” minősítésű szavakat, kifejezéseket, alakváltozatokat és jelentéseket típusokba (teljes archaizmusok, alaki-jelentésbeli, jelentésbeli archaizmusok, historizmusok).

1.

A példák legfontosabb tanulsága, **hogy az értelmező kéziszótárban a „régies” minősítést valójában javarészt az elavult szavak kapják**, azok, amelyek ma már nincsenek meg az élő (köznyelvi) nyelvhasználatban, bár egy részük némely **nyelvjárásban** vagy sajátos **regiszterben** esetleg tovább élhet.

Ha ez így volna, ez esetben azt várnánk, hogy az ilyen szavak, szójelentések vagylagos minősítést kapjanak.

Aligha hihető, hogy élnek még olyan magyar emberek, akiknek az aktív szókincséhez tartozna a táblázatban idézett szavak közül például az *ágyasház*, *akkoron*, *állat 'érző és mozgó lény'*, *automobil*, *baj 'párbaj'*, *bakó*, *barom* (pl. lóra vonatkoztatva), *bellebbez*, *berdó*, *cibak*, *csalút*,

dali vagy *delej*, hogy csak az ábécé első néhány betűjével kezdődő szavak közül említsünk példákat.

Az előző fejezetben bemutatott, a „kissé elavult” minősítéssel ellátott szavak közt található *káder* és a *káderes* önmagukban is bizonyítják a „régies” és az „elavult” minősítések **következetlen alkalmazását**.

Ezek ugyanis az értelmező szótárban az „új” minősítéssel vannak ellátva, ami azt jelenti, hogy a második világháború után jelentek meg a nyelvhasználatban, vagyis a szocializmus időszakában voltak használatosak, akárcsak a *káderes*, amelyet a fenti táblázat azért nem tartalmaz, mert az nem a „kissé elavult”, hanem az „elavult” minősítéssel van ellátva.

Mivel ma is élnek még idősebb emberek, akiknek a szocializmus időszakában a *káder* és a *káderes* benne volt az aktív szókincsében, ezek semmiképpen sem lehetnek – a szótárírók saját meghatározása szerint sem – elavultak, csakis régiesek.

Ezért ezeket vagy „régies” minősítéssel kellett volna ellátni, vagy historizmusoknak tekinteni őket – ez esetben a „történeti” minősítést kaphatták volna.

A *káder*hez, *káderes*hez és a *káderes*hez hasonlóan valószínűleg a *szaktárs* szót is inkább „régiesnek”, mint „kissé elavultnak” lett volna korrektebb minősíteni.

A *szalonviccre* az MNSZ2 egyetlen találatot sem ad, a Google keresőjével is csak kevés jön elő, azok is többnyire régebbiek (ma *szalonképes vicc*ről szoktunk beszélni); valószínűleg ennél is a „régies”, esetleg az „elavult” volna a megfelelő minősítés.

Mi lehet az oka annak, hogy ilyen döbbenetes mértékben alkalmazza a szótár tévesen a „régies” minősítést?

Az egyik oka az lehet, hogy a **hagyományos**, azaz nem korpuszalapú **szótárak** egymásra épülnek, a **következő az előzőből meríti anyagát**, s így nem nehéz elképzelni, hogy sok esetben a szótárírók **a szóval együtt átvették annak „régies” minősítését is**, amely a korábbi szótár írásakor esetleg helyénvaló is lehetett, azóta azonban a szót aktívan használó emberek már rég a temetőben nyugszanak.

Egy másik ok esetleg az lehet, hogy maguk a **szótárírók** – lévén valószínűleg nagy műveltségű emberek – **olyan szavakat is élőnek érezhettek, melyeket valójában már teljesen eltűntek az élő nyelvhasználatból**, csak éppen ők mint lexikográfusok – képzettségük és műveltségük okán – jól ismerték őket. Némelyiküket esetleg **anyanyelvjárásukból** ismerhették.

Köztudott, hogy a köznyelvből kiavult szavak egy része a **nyelvjárásokban tovább él**, így mintegy nyelvjárási interferenciaként a mai beszélők köznyelvi beszédében is megjelenhetnek.

Bármilyen legyen is az oka a „régies” minősítés ennyire széles körű félrealkalmazásának, számunkra gyakorlati szempontból az a fontos, hogy amikor a „régies” minősítésről van szó, **ne higgyünk az értelmező szótáraknak, hanem szövegkorpuszok és más internetes szövegek segítségével próbáljuk tisztázni a kronolektális szempontból problematikus szavak, kifejezések, szójelentések, alakváltozatok valódi stílusértékét**.

Meg kell még jegyezni, hogy a „régies” minősítésű lexémák közt is vannak **historizmusok**, pl. *csicska*, *csicskás*, *gazdakör*, *kalamáris*, *kirohan*, *milimári*, *palatábla*, *pika*, *pléhgallér*, *suviksz*, *szakérettségi*, *valcol*. Ezeket a „történeti” minősítéssel kellett volna ellátni. Ez egy további példa a stílusminősítések következetlen, ill. elhibázott használatára.

2.

A példaként hozott „régies” minősítésű szavak közt számos **kettős minősítésűt** és egy **hárm-as minősítésűt** is találunk, vagyis olyanokat, amelyek a szótárírók megítélése szerint **egyszerre rendelkeznek két, ill. több stílusértékkel**.

„Régies és választékos” minősítésű a példák közül az *alamizsnálkodik, ekként, ekképpen, mag 'ivadék', nyárelő, pavilon* és a *tanférfiú*. Ezek közül az *alamizsnálkodik* olyan ritka, hogy a valódi stílusértéke nehezen állapítható meg. A *tanférfiú* is ritka, de arról nagy biztonsággal mondhatjuk, hogy elavult. Emellett – ahogy a szótár jelzi – van mai, de mindenképpen tréfás (esetleg ironikus) használata. A *mag* szó 'ivadék' jelentésben ugyancsak valószínűleg elavult. Az *ekként, ekképpen, nyárelő* és a *pavilon* viszont még csak régiesnek sem érződik, inkább választékosnak mondhatók.

„Régies és irodalmi” minősítésű az *akkoron, alkuvás, csábos, csalút, dali, daliás, évszak 'időszak', fabula, fényre hoz, hajdanta, hajdantán, hazudság, honol 'lakik vhol', jelesül* és a *megszülemlik*. Ezek többsége valójában elavult, a választékos és emelkedett stílusértékű mai szövegekben is erősen jelöltek volnának. Kivétel a *jelesül*, amely semmiképpen sem elavult, hanem esetleg kissé régies, mai választékos stílusú szövegekbe tökéletesen beleillik.

„Régies és bizalmas”, ill. „bizalmas és régies” minősítésű a példák közül a *bankócédula, csicska 'V alakú paszomány', csicskás 'tisztiszolga', daci, gimpli, marci, milimári, onkli, piros lámpás ház, pléhgallér, suviksz* és a *zsuppkocsi*.

Ezek közül a *csicska, csicskás, milimári, pléhgallér* és a *suviksz* valójában historizmus; nyilván a maguk idejében csakugyan bizalmas stílusértékűek voltak. A *zsuppkocsiról* csak annyi állapítható meg biztonságosan, hogy ritka használatú; a *piros lámpás* jelzőként nem tűnik régi-esnek. A *daci, gimpli, marci* és az *onkli* inkább elavult, mint régies, de ezek (néhányikének) státusza akár vidékenként is változhat; ezekben a „bizalmas” nyilván egykori stílusértékükre utal.

„Népies és régies”, ill. „régies és népies” az *ábécés, alattság, bugyelláris, cinterem, estve, felekezet 'vmilyen közösség', ládafia*. Ezekről nehéz megállapítani, régiesek vagy elavultak-e, mivel eleve regionális kötöttségű elemekről van szó, melyeknek státusza akár régióként is más és más lehet. Hasonló lehet a helyzet a „tájnyelvi és népies” minősítésű *bába 'vénaszszony'* szóval is.

A példák közt több, kevésbé gyakori kettős minősítést is találunk: „argó és régies” (*andris*); „durva és régies” (*kurafi, rosseb*); „régies és szépítő” (*kibogársz*); „ritka és régies” (*dédős, jegyzőség*). Hárm-as jelölés „régies és bizalmas és szépítő” (*piros lámpás ház*). E kombinációk értelmezése nem okoz gondot.

3.

A vagylagos minősítés itt is, ugyanúgy, mint máshol, azt jelenti, hogy a szónak a szótárírók szerint **bizonyos kontextusokban egyféle, más kontextusokban másféle** a stílusértéke.

A „régies” minősítésű szavak, alakváltozatok, szójelentések esetében a vagylagos használatra nemcsak a *vagy* kötőszó utalhat, hanem a *ma* időhatározószó is. A fenti táblázatban a következőkre találunk példát: „régies vagy tréfás” (*állat* ’érző és mozgó lény’, *delikvens, külcsín*); „régies vagy népies” (*istória*); „régies vagy irodalmi” (*ámbátor*); „régies, ma irodalmi” (*fundamentum, serleg*); „régies, ma bizalmas” (*sajna*); „régies, ma bizalmas vagy gúnyos” (*kebelbarát*); „régies és irodalmi, ma tréfás” (*csábos*); „régies, ma durva” (*csecs*); „régies, ma rendszerint gúnyos” (*szemérmertes*); „régies és választékos, ma tréfás” (*tanférfiú*).

A felsorolt példák értelmezése nem okoz gondot, csak éppen nem világos, van-e a szótárírók szándéka szerint valamilyen különbség a *vagy* kötőszóval és a *ma* időhatározószóval jelölt vagylagosság közt. És persze fontos tudni, hogy a „régies” minősítés az értelmező kéziszótárban többnyire elavult szavakat jelöl, éppúgy, mint az „elavult” minősítés.

A vagylagos minősítésű szavak a nyelvi változások egyik válfajának, a stílusérték-változásnak a példái. Az avulás folyamatában előfordul, hogy a szónak, ill. **a szó valamely (vagy mindegyik) jelentésének megváltozik a stílusértéke, s a megváltozott stílusértékben a szó tovább él.** A legjellemzőbb talán az, hogy az egykor közhasználatú szó választékossá vagy emelkedetté, irodalmivá válik. További lehetőség, hogy tréfás vagy gúnyos stílusértékre tetsz szert.

Szokatlanabb eset a szó „eldurvulása”, amit a *csecs* esetében látunk. Néhány éve kisebb botrányt kavart, hogy Melocco Miklós egy 56-os mártír veszprémi szobrára szánt Radnóti-idézetben a *csecszopó* szót *csecsemőre* változtatta. A sajtó erről így számolt be:

„Élnek dolgozók itt, költők is büntelen, / és csecsemők, akikben megnő az értelem” – ez a Radnóti-„idézet” olvasható a napokban felavatott veszprémi Brusznjai-emlékmű talapzatán. (Brusznjai Árpád az 1956-os forradalom veszprémi mártírja.) Csakhogy a szöveg nem pontos: Radnóti nem csecsemőket írt *Nem tudhatom* című versében, hanem csecszopókat. Az emlékmű alkotója, Melocco Miklós, szándékosan formálta át a klasszikus sort, azt mondta: a „csecszopó” kifejezés szerinte durva. Majd így folytatta: „Elintéztem majd Radnóttal a mennyországban.”

A *csecsemő* szóban, mivel összetett szó jellege elhomályosult, a beszélők valószínűleg nem mindig ismerik fel a *csecs* szót, ezért a *csecsemőt* nem is érzik durvának.

3. A „kissé régies” (*kissé rég*) minősítés

A „kissé régies” minősítésű szóképzleti egységek azért kerültek önálló alfejezetbe, mert **státuszuk szempontjából jelentősen különböznek a „régies” minősítésűektől:** a „kissé régies” minősítésű szavak zöme **valóban kissé régies vagy régies stílusértékű**, szemben az előző alfejezetben bemutatott „régies” minősítésű szavakkal, melyek zöme valójában elavult .

Az „elavult” minősítésű szavak esetében nem úgy jártunk el, ott egyetlen alfejezetben tárgyaltuk a két minősítést, az „elavultat” és a „kissé elavultat”, részben azért, mert a „kissé elavult” minősítést csak négy esetben alkalmazza a szótár, részben azért, mert a „kissé elavult” nagyjából annyira „logikus”, mint ha egy személyről azt mondjuk: „itt volt, de kissé

elment”. Egy személy vagy elment, vagy nem, legfeljebb nemrég ment el, és még a közelben van. Az „elavult” *per definitionem* olyan szót jelöl, amely „elment” az aktív használatból: ha nem egészen „ment el”, akkor még nem elavult, hanem régies, ha pedig egészen elment, mindegy, hogy milyen messzire „távozott” azóta, már el van menve, azaz el van avulva.

Más a helyzet a „kissé régies” esetében: ennek **egyértelműen megvan a létjogosultsága**, hiszen bőven vannak olyan szavak, kifejezések, jelentések, alakváltozatok, amelyek **nem anynyira marginálisak, mint a régies** szavak, kifejezések, jelentések, alakváltozatok, de érezhető, hogy **visszaszorulóban vannak**, még ha esetleg jóval többen is használják őket, mint a régieseket. Az ilyen szavak „kissé régies” jelölése valóságot tükrözhet.

Más kérdés, hogy nem lehet könnyű feladat megkülönböztetni egymástól a régies és a kissé régies szóképzleti elemeket, de ez a probléma – amint *A magyar nyelvi váltakozások dialektális háttere* című jegyzetben, a *Konstruktum és valóság* című alfejezetben láthatjuk – minden elméleti konstruktum esetében fennáll.

÷ „Kissé régies” minősítésű szavak az értelmező kéziszótárban

Sorszám	A szó (releváns jelentésének) értelmezése	A szó releváns jelentésének stílusértéke
1.	ábrázolat 'alak(zat), ábrázolás'	kissé rég, vál
2.	abszolúte 'mindentől függetlenül, önmagában'	vál, kissé rég
3.	alamizsna 'koldus(ok)nak juttatott csekély (pénz)adomány'	kissé rég
4.	áldás 'jóváhagyás', 'jóváhagyást kísérő jókívánság'	kissé rég, vál
5.	bemenetel 'bemenet'	kissé rég
6.	bíbornok 'bíboros'	Vall, kissé rég
7.	bölcselet 'filozófia'	kissé rég, vál
8.	célirányos 'célravezető, célszerű'	kissé rég
9.	csodatétel 'az a cselekvés, hogy vki csodát tesz', '(a véghezvitt) csoda'	Vall, kissé rég
10.	csúz 'reuma', csúzos 'reumás'	kissé rég
11.	deákos 'a görög-latin kultúra ismeretén alapuló; klasszikus'	kissé rég
12.	eb 'kutya'	kissé rég, hiv vál
13.	egyházfi 'a templomot rendben tartó, harangozó stb. egyházközségi alkalmazott'	Vall, kissé rég
14.	együvé 'egybe, egy halomba'	kissé rég
15.	éjnek évadján 'éjjel'	kissé rég
16.	elegyít 'kever, vegyít'	kissé rég
17.	életíró '(ön)életrajzíró'	kissé rég, irod
18.	elül 'elől'	kissé rég, vál
19.	értődik 'értetődik'	kissé rég, vál
20.	ezidáig 'mostanáig, mind ez ideig'	kissé rég biz
21.	faalkotmány 'fából készült szerkezet, építmény'	kissé rég
22.	foglaltatik 'vmiben mint alkotórész (már) benne van'	kissé rég
23.	fogpaszta 'fogkrém'	kissé rég
24.	folyamatba tesz '<folyamatot> megindít'	kissé rég, hiv
25.	főember 'rangos, tekintélyes (közéleti) személyiség'	kissé rég

<i>Sor- szám</i>	<i>A szó (releváns jelentésének) értelmezése</i>	<i>A szó releváns jelentésének stí- lusértéke</i>
26.	frappíroz 'meglep, meghökkent'	kissé rég
27.	gála 'gálaest'	kissé rég, biz
28.	glóbusz 'földgömb'	kissé rég
29.	honpolgár 'az ország állampolgára'	kissé rég
30.	irány 'irányzat, törekvés'	kissé rég
31.	ittén 'itt'	nép v. kissé rég
32.	jövendőmondó 'aki jóslással foglalkozik'	kissé rég
33.	karperec '(karikaszerű) női karkötő'	kissé rég
34.	karszék 'karosszék'	kissé rég
35.	kartográfus 'térképesz'	kissé rég
36.	kávémérés 'kávézó'	kissé rég
37.	kérelem 'kérés, óhaj'	kissé rég
38.	kérelmez 'kérvényez', kérelmező 'kérvényező'	kissé rég, hiv
39.	kézvonás 'vki írásának, rajzának egyéni jellege, jellemző formája'	kissé rég
40.	kivált 'főként'	kissé rég v. irod
41.	lajstrom '(név)jegyzék, lista'	kissé rég
42.	málha '(nagyobb) poggyász'; felmálház 'málhával felszerel'	kissé rég
43.	maszka 'álarc, maszk'; 'álarcos személy'	nép, kissé rég
44.	megfúl 'megfullad'	kissé rég vál
45.	megrak vmit vkikkel 'vhova sok embert állít'	kissé rég, biz
46.	megreguláz 'megfegyelmez'	kissé rég, biz
47.	műtörténész 'művészettörténész'	kissé rég v. biz
48.	műtörténet 'művészettörténet'	kissé rég
49.	nagyorosz '<az ukrántól és a fehérorosztól megkülönböztetve> orosz'	kissé rég
50.	napa 'anyós'	nép, kissé rég
51.	néhanap 'néhanapján'	kissé rég, vál
52.	nemzetiszín 'nemzetiszínű'	kissé rég
53.	népoktatás '(kötelező) alsófokú iskolai oktatás'	kissé rég
54.	nyelvezet 'egyéni vagy vmely irodalmi műfajra jellemző nyelvhasználat'	kissé rég
55.	ómama 'nagyamama'	kissé rég, kedvesk
56.	ótestamentum 'ószövetség'	Vall, kissé rég
57.	páciens 'vmely orvos betege'	kissé rég
58.	papiros 'papír'	kissé rég v. biz
59.	parfóm 'parfüm'	kissé rég
60.	paroli 'egyenruha hajtókáján fegyvernemet jelző színes szövetdarab'	kissé rég
61.	porhüvely 'az ember (holt)teste a lélekkal szembeállítva'	kissé rég, irod
62.	posztol 'őrt áll'	kissé rég biz
63.	proli 'proletár'	biz, kissé rég
64.	raktárnok 'raktáros'	kissé rég
65.	reményteljes 'reménykeltő, ígéretes'	kissé rég
66.	replika 'csattanós ellenérv, visszavágás, talpraesett válasz'	kissé rég
67.	rezervál 'vkinek tartalékol, félretesz, ill. (előre) lefoglal, fenntart'	kissé rég
68.	rubint 'rubin'	nép kissé rég
69.	seprő 'seprű'	kissé rég v. nép
70.	silabizál 'betűzve, szótagolva olvas', '<nehezen olvasható szöveget> aka- dozva olvas'	kissé rég v. nép
71.	sodrony 'drót'	kissé rég

Sor- szám	A szó (releváns jelentésének) értelmezése	A szó releváns jelentésének stílusértéke
72.	sokadalom 'emberek sokasága, tömege'	kissé rég
73.	strigula 'írásban, nyomtatásban: vonás'	biz, kissé rég
74.	sürgöny 'távirat'	kissé rég, vál
75.	summáz 'összegez, összefoglal'	kissé rég, vál
76.	szeleverdi 'szeleburdi'	nép, kissé rég
77.	szerencsétet 'látogatásával megtisztel vkit'	kissé rég
78.	télidő 'a tél időszaka'	kissé rég
79.	trémázik 'remeg', 'izgul'	kissé rég
80.	tudomány 'hozzaértés, szakértelem'	kissé rég
81.	ugyanazon 'ugyanaz a...'	kissé rég v. vál
82.	ugyanegy 'ugyanaz (az egy)'	kissé rég
83.	univerzális 'egyetemes'	kissé rég, vál
84.	üldöztetés 'annak állapota, akit vmely elnyomó hatalom üldöz'	kissé rég, vál
85.	vadászlak 'vadászház'	kissé rég
86.	végbevisz 'véghezvisz'	kissé rég
87.	vendéglátóüzem 'vendéglátóhely'	kissé rég
88.	zordon 'zord'	kissé rég irod
89.	zöngicsél 'halk (zümmögő) hangon zenél vagy énekel'	kissé rég, irod
90.	zsuppol 'toloncol'; kizsuppol 'kitoloncol'	kissé rég, irod

F: Soroljuk az összes példát típusokba (teljes archaizmusok, alaki-jelentésbeli, jelentésbeli archaizmusok, historizmusok).

1.

A közölt példákból láthatjuk, hogy szemben a „régies” minősítésű szavak jelentős részével, melyek valójában elavultak, nem pedig régiesek, a „kissé régies” minősítésű szavak **valóban régiesek** valamilyen mértékben: hogy milyen mértékben, azt empirikus kutatások nélkül lehetetlen megállapítani.

Ugyancsak nehéz megítélni némely szóról, hogy **nem inkább (erősen) választékos**, esetleg olykor **formális-e**, mint kissé régies (*abszolúte, áldás 'jóváhagyás', deákos, együvé, éjnek évadján, értődik, ezidáig, foglaltatik, glóbusz, honpolgár, irány 'irányzat', nyelvezet, páciens, reményteljes, replika, sokadalom, summáz, télidő, ugyanazon 'ugyanaz a...', univerzális, üldöztetés, vadászlak, végbevisz*).

Ez esetben még az empirikus vizsgálatok sem biztos, hogy segítenének, mivel a „kissé régies” és a „választékos” **eredendően összeér**. Tekinthetjük úgy is, hogy a valóban régies, ill. kissé régies szóképzleti elemek egy része (erősen) választékos szóként is használható anélkül, hogy az olvasó kronolektális értéket tulajdonítana neki (azaz nem régiesnek, hanem választékosnak érzi az adott kontextusban).

Némely szó esetében – a szótár minősítési rendszerét adottnak véve – a „kissé régies” minősítés helyett a „kiveszőben” **volna helyénvaló** (*bíbornok, bölcselet, folyamatba tesz, frappíroz, karszék, raktárnok*).

Nehezen értelmezhető az *egyházi* minősítése. Ha egyszer kissé régies, azt váránk, hogy a szótár közli közhasználatú szinonimáját. Mivel az **értelmezés kifejtő**, logikusan arra gondolhatnánk, hogy **ma már nem létezik az egyházi funkciója**; ez esetben azonban a „**történeti**” **volna a helyes minősítés**.

2.

A „kissé régies” minősítésű szavak közt találunk kettős minősítésűeket is.

A kettős minősítésűek közül a „kissé régies és választékos”, ill. „választékos és kissé régies” kombinációra a következő példákat találjuk: *ábrázolat, abszolúte, áldás* 'jóváhagyás', *bölcsélet, elül* 'elő', *értődik, megfúl. néhanap, sürgöny, summáz, ugyanazon* 'ugyanaz a...', *univerzális, üldöztetés*.

A szótárírók megítélése szerint ezek a szavak, ill. szójelentések egykor választékos stílusértékűek voltak, s mai – idősebb – használóik számára ma is azok. A fiatalabb beszélőknek ez a kettős minősítés jelzés arra nézve, hogy **ezek bátran használhatók ma is erősebben választékos, ill. emelkedett, irodalmias stílusú szövegekben**, mert **ilyen kontextusban ezek elsősorban választékosnak hatnak**, s legfeljebb másodsorban hatnak régiesnek, ill. kissé régiesnek.

A valóságban az idézett szavaknak nagyjából a fele valószínűleg **nem tekinthető régiesnek, még kissé régiesnek sem**, hanem sokkal inkább **választékosak**, ahogy arra főntebb már utaltunk is (*abszolút, áldás* 'jóváhagyás', *értődik, summáz, ugyanazon* 'ugyanaz a', *univerzális* és az *üldöztetés*).

Itt érdemes kitérni azokra a kissé régies szavakra, amelyek stílusváltozati szempontból közömbös stílusértékűek. Tudjuk, hogy azok a szóképzleti elemek tekinthetők közömbös stílusértékűnek, amelyek nem bizalmas, nem választékos, nem emelkedett, nem formális stílusértékűek, hanem bármilyen stílusú szövegben előfordulhatnak anélkül, hogy sajátos stílushatást váltanának ki, vagy stílustörést okoznának.

A „kissé régies” minősítésűek közül a szótárírók véleménye szerint közömbös stílusértékű pl. az *alamizna, bemenetel, célirányos, csodatétel, csúz, deákos, egyházi, együvé, éjnek éjjelén, elegyít, faalkotmány, foglaltatik, fogpaszta, főember, frappíroz, glóbusz, honpolgár, irány* 'irányzat, törekvés' stb.

Onnan tudjuk, hogy ezeket a szótárírók közömbös stílusértékűnek tekintik, hogy nem látják el őket sem „bizalmas”, ill. „kissé bizalmas”, sem „választékos”, ill. „kissé választékos”, sem „irodalmi,” sem „hivatalos” minősítéssel, sem pedig szaknyelvi mivoltukra utaló fogalomkörü minősítéssel.

Olyan szavakról van tehát szó, amelyek **kiszorulóban vannak az általános használatból**: már csak az idősebb nemzedék használja őket aktívan, **közömbös stílusértékben**, vagyis mindenfajta stílusú szövegben.

Az ilyen szavakról okkal feltételezhetjük, hogy **választékos és emelkedett stílusú szövegekben** (olykor formális stílusértékű szövegekben) **továbbra is használatosak** maradnak, még-

pedig anélkül, hogy a beszélők kronolektális értéket tulajdonítanak nekik (azaz anélkül, hogy kifejezetten régiesnek éreznék őket). Ugyanez érvényes azokra a szóképzleti elemekre is, melyeket maga a szótár lát el kettős: „kissé régies és „választékos”, ill. „kissé régies és irodalmi” stílusminősítéssel.

Hasonlóan értelmezhető a „kissé régies és irodalmi” (*életíró, porhüvely, zordon, zöngicsél*) minősítés is, mivel **emelkedett stílusú szövegekben még inkább** megjelennek természetes módon a valóságosan **régies** vagy **kissé régies** nyelvi formák anélkül, hogy előtérbe kerülne a kronolektális értékük. Ezek is előfordulhatnak tehát mai szövegekben **emelkedett** stílusértékben.

Más a helyzet a mai használat szempontjából a „kissé régies és bizalmas”, ill. „bizalmas és kissé régies” minősítésű szavakkal (*ezidáig, gála 'gálaest', kizsuppol, megrak vmit vkikkel, proli, strigula, zsuppol*). Ezek **ma is bizalmas** vagy **kissé bizalmas** stílusértékűnek érződnek, így kifejezetten választékos vagy pláne emelkedett szövegekben aligha jelennek meg; viszont **kiegyenlített stílusú szövegekben elképzelhetők**, különösen az *ezidáig* és a *gála*.

Hasonló mondható el a „népies és kissé régies” stílusminősítésű szavakról. A példáink közül ilyen a *maszka, napa, rubint, szeleverdi*. Ezek elméletileg a közelmúltban népies stílusértékű szavak voltak, s ma is azok azon beszélők körében, akik még használják őket (néhányuk régebben az egész nyelvterületen is használatos lehetett). Ezek leginkább **bizalmas** vagy **kissé bizalmas stílusú szövegekbe illenek**, akárcsak a „kissé régies és bizalmas”, ill. „bizalmas és kissé régies” minősítésűek.

3.

A példák közt a **vagylagosan** „kissé régies” minősítésű szavak a következők: „népies vagy kissé régies” (*ittén*), „kissé régies vagy népies” (*seprő, silabizál*), „kissé régies vagy választékos” (*ugyanazon*), „kissé régies vagy irodalmi” (*kivált 'főként'*), „kissé régies vagy bizalmas” (*műtörténész, papiros*). Ez majdnem teljes jegyzék, a vagylagos minősítésű szavak ebben a csoportban nagyon alacsony.

A „kissé régies” minősítésű szavak esetében **a kettős és a vagylagos stílusértékek közel állnak egymáshoz**. Elvben a vagylagos minősítés azt jelenti, hogy a szónak bizonyos kontextusokban kissé régies, más kontextusokban más a stílusértéke.

Meg kell még jegyezni, hogy a példaként idézett, „kissé régies” minősítésű lexémák közt nem találtunk historizmusokat (és ez így van rendjén).

4. Az „elavulóban” (*elavulóban*) és a „kiveszőben” (*kiv*) minősítés

Jóllehet a „kihalt szavak” – „elavult szavak” – „régies szavak” – „kissé régies szavak” kategóriák **teljesen lefedik a kronolektális folyványnak** (kontinuumnak) a **múltra vonatkozó részét**, mégis van még egy idevágó minősítés az értelmező szótárakban: a hétkötetes értelmező

szótárban „elavulóban”, az értelmező kéziszótárban „kiveszőben” a neve. Amint látjuk, az „elavulóban” minősítést a szótár nem rövidíti, a „kiveszőben” rövidítése *kiv.*

Kovalovszky Miklós (1966: 136–137) az „elavuló” minősítésű szavakat így jellemzi:

Elavulóban levő szók. Ezek korban nem okvetlenül régi, nagy nyelvtörténeti múltú szavak, de valamely okból – a jelölt fogalomnak a használatból, ill. a köztudatból való eltűnése vagy a szó-
nak másikkal való felcserélése folytán – egyre ritkábban használatosak, s így lassanként kiszor-
ulnak a mindennapok élő nyelvéből (pl. *árvaház, bajonett, lelenc, fiáker*).

Az idézetből úgy tűnik, hogy ebben a kategóriában **összemosódnak a nyelvi és a fogalmi archaizmusok.** A nyelvi archaizmusokra utal az a kitétel, mely szerint a kiveszés egyik oka az, hogy **egy szót egy másik vált fel a használatban**, a fogalmi archaizmusokra, vagyis a historizmusokra pedig az, hogy **a kiveszés oka lehet a jelölt fogalom eltűnése a használatból, ill. a köztudatból.**

Bár vannak olyan lexikális elemek, melyeknek a két kategória valamelyikébe való besorolás nem könnyű, mégsem szerencsés egy ilyen „összemosó” minősítés alkalmazása. Átmeneti, ill. nehezen minősíthető szavak, jelentések – amint fentebb jeleztük – más minősítések esetében is vannak. Ha ezek miatt bevezetünk egy olyan kategóriát, amelybe mindkettő „belefér”, a probléma „újratermelődik”, mivel **annak a kategóriának is meg kell valahol szabni a határait.**

A tárgyalt esetben, a „kiveszőben” minősítést illetően pedig elmondhatjuk, hogy ami e kategória bevezetésével úgymond megnyerünk a vámon, azt elveszítjük a réven: mivel a „történeti” minősítést nem tudjuk nélkülözni, **csak önkényesen lehet egy szóról eldönteni, hogy „történeti” fogalomkörü minősítést vagy „elavulóban”/„kiveszőben” stílusminősítést kapjon-e.**

Így például a jogakadémia és a csendőrség mint intézmény egyaránt 1945-ben szűnt meg Magyarországon, a *jogakadémia* szó mégis „kiveszőben” stílusminősítéssel van ellátva, a *csendőrség* szó viszont „történeti” fogalomkörü minősítéssel.

Némely historizmus idővel **újra közhasználatúvá válhat**, politikai döntés és jogi kodifikáció folytán, amint azt látjuk Magyarországon például a *kúria* és a fentebb már említett *vármegye* szavak esetében. A *kúria* szónak az értelmező kéziszótárban „jogtudományi” fogalomkörü minősítése, valamint „régies” és „1949-ig” kronolektális jelölése van, a *vármegyének* pedig „1945 előtt”, vagyis mindkettőt a szótár is historizmusnak tekinti.

Az „elavulóban”, ill. a helyére lépő, későbbi „kiveszőben” minősítés „maszatoló” jellegére utal Kovalovszkynak az a kitétele is, mely szerint az „elavulóban” minősítésű nyelvi formák „korban nem okvetlenül régi, nagy nyelvtörténeti múltú szavak”. Ha nem volna az idézetben az *okvetlenül* határozószó, akkor egyértelműbb volna, hogy a „kiveszőben” minősítésű szavak nyelvünkben nem túl nagy történeti múltúak, **de ezzel a kitételrel együtt, szó szerint értve épp a nem túl hosszú ideje meglévő szavak volnának a kivétel.** Pedig az alább bemutatott példákból egyértelmű, hogy **a fő minősítési szempont éppen ez**, s erre utal az is, hogy Kovalovszky oly módon határolja el egymástól a régies és az elavuló szavakat, hogy **a régies**

szavak mögött „rendszerint több évszázados múlt van”, amit – ezek szerint – az „elavuló” minősítésű szavakról nem lehet elmondani.

Bár az értelmező szótár „elavulóban” minősítésének az értelmező kéziszótárban a „kiveszőben” felel meg, **a konkrét szavak megjelölésében a két szótár közt jelentős a különbség.** Mivel alapszótárunk a kéziszótár, a kéziszótár „kiveszőben” (kiv) minősítésű szavaira mutatunk be példákat, de külön oszlopban jelezzük, hogy **ezek milyen minősítésűek a hétköztetes értelmező szótárban.**

÷ „Kiveszőben” minősítésű szavak az értelmező kéziszótárban

Sor-szám	A kéziszótár értelmezése	Stílusérték a kéziszótárban	Stílusérték az értelmező szótárban
1.	ablak 'útlevél újabb felhasználását engedélyező pecsét'	kiv	x
2.	aeroplán 'repülőgép'	kiv	elavulóban
3.	akkreditál 'hitellel pénzt felvételére meghatalmaz vkit'; 'hitelez'	Pénz kiv	Pénz, szoc e
4.	alantas fn 'vkinek a beosztottja'	kiv	hiv
5.	alapvizsga 'egyetemen, főiskolán a további tanulmányok végzéséhez alapul tekintett szigorlat'; alapvizsgázik 'alapvizsgát tesz'	Isk kiv	*
6.	alászolgája '<köszönésre használt szó> aláztos szolgája (vagyok)'	kiv v. tréf	elavulóban
7.	alkalmaztatás 'alkalmazotti viszony(ba vétel), alkalmazás'	kiv hiv	elavulóban
8.	amiképpen 'ahogyan'	kiv	–
9.	belépti díj 'belépődíj'; belépti jegy 'belépőjegy'	kiv	elavulóban
10.	biszkvit 'kétszersült'; 'piskóta'	kiv	elavulóban
11.	bordély 'prostituáltakat (foglalkozásszerű tevékenységükben) foglalkoztató üzleti vállalkozás, ill. ennek épülete'	kiv	szoc e, vál
12.	böngészde 'antikvárium, ahol a vevő szabadon válogathat a készletben'	kiv	–
13.	bricsesz 'lovaglónadrág', 'térdnadrág, sportnadrág'	kiv	–
14.	bricska 'magas, négykerekű, négyülékes, könnyű lovas kocsi'	kiv	–
15.	brigáderseny 'brigádok közt folyó munkaverseny'	kiv	x
16.	center 'középcsatár'	kiv	Sp, elavulóban
17.	cimboraság 'cinkos viszony'	kiv pejor	rosszalló
18.	csemegekereskedés 'csemegebolt'	kiv	–
19.	cséza 'könnyű, négykerekű lovas kocsi'	kiv	elavulóban
20.	csőnadrág 'él nélküli hosszúnadrág'	kiv	–
21.	csuszpájz 'főzelék'	biz kiv	biz
22.	dalárda 'műkedvelő énekkar'; dalárdista 'dalárda tagja'	kiv	kissé rég
23.	dékánia 'dékáni hivatal'	Isk kiv	x
24.	dettó 'szintén'	biz kiv	biz, elavulóban
25.	dicsőségtábla 'az a tábla, amelyre vmely közösség kiváló teljesítményt elérő tagjainak nevét és eredményeit írják ki'	kiv	–
26.	díjnok 'napidíjas'	kiv	szoc e

Sor- szám	A kéziszótár értelmezése	Stílusérték a kéziszótárban	Stílusérték az értelmező szó- tárban
27.	dzsembori 'cserkészeknek (négyévenként megrendezett,) táborozással összekötött nemzetközi találkozója'	kiv	x
28.	egalizál 'kiegyenlít, egyenlővé tesz'	kiv	elavulóban
29.	egyben 'rögtön'	nép v. kiv	elavulóban
30.	elektrifikál 'villamosít'	Műsz kiv	Műsz
31.	elemi iskola 'a legelső fokú iskola'	kiv	szoc e
32.	elsőhetes 'bemutató <mozi>'	kiv hiv	Szín
33.	félgyász 'a gyász idejének utolsó időszaka'	kiv	ritk
34.	fesztáv 'fesztávolság'	kiv	x
35.	filiszter 'nyárspolgár'	kiv pejor	rosszalló, elavulóban
36.	fogalmazó '1950 előtt előadói munkát végző állami tisztviselő'	Államig kiv	**
37.	fuszekli 'rövid férfiharisnya, zokni'	kiv vulg	elavulóban
38.	függelemsértés 'parancs megtagadása vagy a katonai tiszteletadás szabályainak megsértése'	kiv	Kat
39.	gavalléria 'gavalléros bőkezűség', 'udvariasság'	kiv vál	elavulóban, vál
40.	gmk 'gazdasági munkaközösség'	kiv sajtó	x
41.	gomblyukbetegség 'kitüntetések hajhászásában megnyilvánuló rangkórság'	gúny kiv	tréf, gúny
42.	görrödöny '(hullámbádog) redőny, roló'	kiv	elavulóban
43.	gurít 'udvarol vkinek'	kiv argó	argó
44.	gyök 'semleges atomcsoport'	Vegy kiv	Vegy
45.	half 'fedezet, középpályás'	Sp kiv	Sp, elavulóban
46.	halzsíros 'a magyarságnak a finnugor népekkel való nyelvi rokonsága'	kiv tréf v. gúny	tréf, rosszalló, elavulóban
47.	hallgató 'telefonkagyló'	kiv	–
48.	homokfutó 'könnyű, négykerekű, magas, nyitott lovas kocsi'	kiv	elavulóban
49.	inas 'gazdagoknál, hajón stb. személyi szolgálatokat végző férfi alkalmazott'	kiv	szoc e
50.	interveniál 'közbenjár'	kiv sajtó	sajtó
51.	intranzigens 'hajthatatlan, meg nem alkuvó'	kiv vál	vál
52.	irodista 'irodai tisztviselő'	kiv	biz
53.	jampec 'a 20. sz. derekán különcködően öltözködő és viselkedő, léha fiatalember'	kiv	biz
54.	jogakadémia '1945-ig jog- és államtudományi főiskola'	kiv	lsk, szoc e
55.	jugó 'jugoszláv'	kiv biz	x
56.	kalóriapénz 'infláció idején nehéz testi munkásoknak fizetett bérkiegészítés'	kiv	x
57.	kardpárbaj 'karddal vívott párbaj'	kiv	szoc e
58.	kármentő 'lécráccsal elkerített söntés'	nép kiv	nép
59.	kekk 'szemtelenül hetyke, bántóan tiszteletlen'	kiv	x
60.	kisorosz '(kárpát)ukrán'	kiv	rég
61.	korner 'szöglet(rúgás)'	Sp kiv	Sp, elavulóban
62.	köpönyeg 'vastag, hosszú köpeny'	kiv	–
63.	küldöttségileg 'küldöttség útján'	kiv sajtó	hiv, sajtó
64.	külszín 'külső látszat'	kiv vál	vál

Sorszám	A kéziszótár értelmezése	Stílusérték a kéziszótárban	Stílusérték az értelmező szótárban
65.	lancetta 'kétélű kis orvosi kés'	Orvos kiv	x
66.	liftpénz 'a lift használatáért fizetendő díj'	kiv	–
67.	lyukkártya 'gépi adatfeldolgozáshoz használt, kemény papírból való kártya, amelyen az adatokat lyukasztással jelölik'	Műsz Tud kiv	x
68.	macher: nagy macher 'csalafintán ügyes, agyafúrt ember'	kiv biz	x
69.	magánzó 'foglalkozás nélküli, vagyonából, alkalmi jövedelemből vagy támogatásból élő személy'	kiv hiv	rég, hiv
70.	mellpor 'mellbe ütés'	argó kiv	x
71.	minélfogva '<nem valódi alárendelésben> ennélfogva'	kiv irod	sajtó, irod
72.	napszámber 'napszamos egynapi munkabér'	kiv	elavulóban, hiv
73.	néne 'idősebb nőtestvér'	nép kiv	kissé nép, elavulóban
74.	nörsz 'gazdag vagy előkelő családban alkalmazott dajka'	kiv	x
75.	nyugatos 'a 2. világháború végén nyugati államba menekült (személy)'	kiv	Pol, új
76.	olybá 'úgy vagy olyannak, olyanként'	vál kiv	vál
77.	óvintézkedés 'óvintézkedés'	kiv	–
78.	összekötő 'labdarúgásban: a középcsatár és a szélső közötti csatár'	Sp kiv	Sp
79.	pá '<kellemkedő köszönőszóként, különösen nők között>'	kiv	kissé rég
80.	pakolópapír 'csomagolópapír'	kiv	–
81.	patron 'töltény'	kiv	elavulóban
82.	patyolat 'mosoda, tisztító'	biz kiv	x
83.	rabomobil 'rabszállító autó'	kiv tréf	biz tréf
84.	salabakter 'puska'	Isk kiv biz	táj, Isk
85.	sild 'sapkaellenző'	kiv	ritk
86.	sperhakni 'álkulcs'	kiv biz	x
87.	stancikli '(tölcsér alakú) papírzacskó'	kiv biz	biz
88.	start 'rajt, indulás'	Sp kiv	Sp, elavulóban
89.	stencil 'rágélt szöveg sokszorosításához használt, viaszos, hártyaszerű papírlap'	kiv Nyomda	–
90.	stróman 'nevét üzleti vállalkozáshoz adó s ezért munka nélkül jövedelmet élvező személy'	kiv gúny	biz, elavulóban, rendsz. rosszalló
91.	szalutál 'katonásan tiszteleg'	biz kiv	biz
92.	szénszál 'régí típusú izzólámpában szénből való izzószál'	Vill kiv	–
93.	társadalmi bíróság 'üzemben, intézményben a dolgozókból alakult, helyi ügyekben ítélkező testület'	kiv	új
94.	tempó msz '<versenyen biztatásként> hajrá!'	kiv biz	rég
95.	tizedespont 'a tizedesvessző szerepét betöltő, a sor fölött írt pont'	Mat kiv	Menny
96.	uniformis '(katonai) egyenruha'	kiv	kissé rég, biz
97.	úrleány 'úrilány'	kiv vál	vál rég
98.	vegytan 'kémia'	kiv	–
99.	zoknitartó 'a térd alatt összecsatolva a férfiak zokniját rögzítő ruházati cikk'	kiv	–
100.	zsúr '(lányos háznál rendezett,) uzsonnával járó délutáni társas összejövetel'	kiv	elavulóban

x: a szó vagy a szójelentés nem szerepel (önálló szócikként) az értelmező szótárban

–: az értelmező szótárban a szó vagy a szójelentés minősítés nélküli

* minősítés helyett az értelmező szótárban, az értelmezésben ez áll: <különösen a magyarországi tanárképzés 1949 előtti szervezete szerint>

** minősítés helyett az értelmező szótárban, az értelmezésben ez áll: <1950 előtt... >

1.

Amint látjuk, a példák közt nagy számban találunk historizmusokat (*ablak* 'útlevel újabb felhasználását engedélyező pecsét', *akkreditál* 'hitelez', *alapvizsga*, *bordély*, *bricska*, *brigádverseny*, *cséza*, *dicsőség tábla*, *elemi iskola*, *elsőhetes*, *fogalmazó*, *gmk*, *homokfutó*, *jampec*, *jogakadémia*, *jugó*, *kalóriapénz*, *kardpárbaj*, *liftpénz*, *lyukkártya*, *napszámber*, *nyugatos*, *stanicli*, *stencil*, *szénszál*, *társadalmi bíróság*, *zoknitartó*).

Ez a tény igazolja azt, amit a fentebbi Kovalovszky-idézet alapján is gondoltunk: „elavuló”, ill. „kiveszőben” **minősítést egyaránt kaphatnak nyelvi és fogalmi archaizmusok (historizmusok).**

A **kétfajta archaizmus összemosása rendkívül zavaró.** A „nyelvi archaizmusok” és a „fogalmi archaizmusok” (historizmusok) címkék **más-más nyelvi folyamatok következtében előállt nyelvi formákat jelölnek.**

Amint az előző alfejezetekben láttuk, az „elavult” és a „régies” minősítésű szavak közé is keveredtek historizmusok, de az még írható volt a szótárírók és a lektorok figyelmetlenségének számlájára is. Itt viszont **eleve olyan elméleti kategóriáról van szó, amely a kettőt magába foglalja.**

Az „elavulóban”, ill. a „kiveszőben” minősítések leírásából következően azt várnánk, hogy azok a nyelvújítás kori vagy annál is később keletkezett szavak, alakváltozatok és szójelentések, amelyek nem állták ki az idők próbáját, az értelmező szótárban „elavulóban”, az értelmező kéziszótárban pedig „kiveszőben” minősítéssel lesznek ellátva.

Találunk is ilyeneket (*böngészde*, *csemegekereskedés*, *dalárda*, *díjnok*, *görredőny*, *gyök*, *irodista*, *magánzó*, *vegytan*), ám amint fentebb láttuk **ugyanabból a korból származó más szavak nagy számban kapnak „elavult” vagy „régies” minősítést.** Ez semmivel sem indokolható **következetlenség**, amire elég nehéz bármilyen szakmai magyarázatot vagy mentséget találni.

A példák közt olyan nyelvi formák is vannak, amelyek valószínűleg indokolatlanul kaptak kronolektális minősítést, mivel **az írott, formális vagy választékos nyelvben továbbra is használatosak anélkül, hogy régiesnek érződnének.**

Ilyen lehet az *amiképpen*, *dettó*, *irodista*, *minélfogva*, *olybá*, *uniformis*. Lehet persze, hogy e szavak gyakorisága az elmúlt évtizedekben csökkent, de ma is sokkal inkább formálisak, választékosak, ritkaságuk miatt különlegesek, stilisztikailag jelöltek, mintsem régiesek.

2.

Mint más minősítéseknél, itt is találunk több kettős minősítésű szókészleti elemet.

A kettős minősítések egy része itt is a stílusváltozatokhoz, s ezzel együtt részben más regiszterekhez kapcsolódik.

A szótár szerint „kiveszőben lévő” (valójában leginkább régies) szavak egykori választékos stílusértékére utal a „kiveszőben és választékos”, ill. „választékos és kiveszőben” (*gavalléria, intranzigens, külszín* 'külső látszat', *olybá, úrleány*), de bátran ide vehetjük a választékosság nagyobb fokára utaló „kiveszőben és irodalmi” minősítést is (*minélfogva*), annak ellenére, hogy a „szépirodalmi” minősítést alapvetően a regiszterbeli dimenzió tartjuk számon.

A példaként szereplő szavak közt formális stílusértékűek is vannak; ezekre a szótárban elsősorban a „kiveszőben és hivatalos” minősítés utal (*alkalmaztatás, elsőhetes, magánzó*), de idevehetjük a „kiveszőben és sajtónyelvi” minősítést is (*gmk, interveniál, küldöttségileg*), annak ellenére, hogy a „sajtónyelvi” minősítés alapvetően nem a beszédhelyzet formalitásának mértéke alapján elkülönülő stílusváltozatra, hanem tartalmi alapon elkülönülő regiszterre (pontosabban regiszterekre) utal.

A példák közt szereplő szavak bizalmas stílusértékére utal a „kiveszőben és bizalmas”, ill. „bizalmas és kiveszőben” minősítés (*csuszpájj, dettó, jugó, macher, salabakter, sperhakni, stanicli, szalutál, tempó!* 'hajrá!').

Ezenkívül bizalmas stílusértékűek a szlengszavak is, melyekre a példákban a „kiveszőben és argó”, ill. „argó és kiveszőben” minősítés utal (*gurít* 'udvarol', *mellpor*).

Ugyancsak alapvetően bizalmas stílusértékűek a „népies és kiveszőben” (*kármentő, néne*), valamint a „kiveszőben és vulgáris” minősítésű szókészleti elemek (*fuszekli*).

A kettős minősítések másik része expresszív nyelvi formákat jelöl. Ilyenek a példák közül a következő kettős minősítések: „kiveszőben és tréfás” (*rabomobil*), „kiveszőben és tréfás vagy gúnyos” (*halzsíros*), „kiveszőben és pejoratív” (*cimboraság, filiszter*), „kiveszőben és gúnyos” (*stróman*), „gúnyos és kiveszőben” (*gomblyukbetegség*).

Érdemes megjegyezni, hogy a példaként idézett szavak közül a *stróman* az internetes adatok alapján nincs kiveszőben, és nem is tűnik eredendően gúnyosnak, bár természetesen – mint annyi más, egyébként stilisztikailag jelöletlen szó – ez is használható gúnyosan.

Azon, hogy a *stróman* önmagában nem stilisztikailag jelölt szó, nem is csodálkozhatunk, hiszen nincs szinonimája (nem véletlen, hogy az értelmező kéziszótár kifejtő értelmezést ad). S mivel tudjuk, hogy strómanok továbbra is léteznek, nem képzelhető el, hogy ne lehessen rájuk közömbös stílusértékű szóval utalni. Ezért logikailag is csak arra a következtetésre juthatunk, hogy a *stróman* nem lehet más, mint közömbös stílusértékű.

A „kiveszőben” minősítést talán a szerzők figyelmetlensége magyarázza: átvették az értelmező kéziszótár első, 1972. évi kiadásának „kiveszőben és gúnyos” minősítését, nem gondolva arra, hogy a rendszerváltás óta újra vannak strómanok Magyarországon is.

3.

A példák közt három vagylagos minősítésű szókészleti elem található: „népies vagy kiveszőben” minősítésű az *egyben* ’rögtön’, „kiveszőben vagy tréfás” minősítésű az *alászolgája*, „kiveszőben és tréfás vagy gúnyos” a kettős minősítésűek közt már említett *halzsíros*.

A vagylagos minősítés az első esetben arra utal, hogy az *egyben* szó ’rögtön’ jelentésben a népnyelvből, a nyelvjárások egy részéből még nem szorult vissza, ott még része a beszélők aktív szókincsének, a köznyelvben viszont régiesnek érződik. A második esetben a vagylagosságból arra következtethetünk, hogy az *alászolgája* az általános használatból visszaszorult, viszont tréfás kontextusban még előfordul. A *halzsíros* minősítése úgy értelmezhető, hogy ez a szó mai szövegekben jellemzően ironikus kontextusban fordul elő, mivel manapság nem szokás lenézni az Észak-, ill. Kelet-Európában élő, finnugor nyelvű népeket.

4.

Ami a két értelmező szótár idevágó minősítésének az összehasonlítását illeti, mindössze 24 egyezést találtunk köztük a kronolektális minősítéseket illetően, vagyis olyan szavakat, szójelentéseket, amelyek az értelmező kéziszótárban „kiveszőben”, az értelmező szótárban pedig „elavulóban” minősítésűek (*aeroplán, alászolgája, alkalmaztatás, belépti díj/jegy, biszkvit, center, cséza, dettó, egalizál, egyben* ’rögtön’, *filiszter, fuszekli, gavalléria, görredőny, half, halzsíros, homokfutó, korner, napszámber, néne, patron, start, stróman, zsúr*).

Ezekhez még esetleg hozzászámíthatjuk azokat, amelyek az értelmező szótárban „szocializmus előtti” minősítésűek (*akkreditál, bordély, díjnok, elsőhetes, inas, jogakadémia, kardpárbaj*).

Okkal gondolhatjuk, hogy a példák közt vannak olyan szókészleti elemek is, amelyek a két szótár összeállítása közti időben léptek az elavulás útjára, ill. épp ebben az időszakban figyeltek fel a szótárírók arra, hogy elkezdtek visszaszorulni.

Elvileg azok a szavak, kifejezések, szójelentések ilyenek, amelyek az értelmező szótárban nem kapnak kronolektális minősítést, miközben az értelmező kéziszótárban kiveszőként vannak jelölve: *ablak* ’útlevél újabb felhasználását engedélyező pecsét’, *alantas, amiképpen, böngészde, bricsesz, bricska, cimboraság, csemegekereskedés, csőnadrag, csuszpájz, dékánia, dicsőségtábla, elektrifikál, elsőhetes, függelemsértés, gomblyukbetegség, gurít* ’udvarol’, *gyök, hallgató* ’telefonkagyló’, *intervenial, intranzigens, irodista, jampec, kármentő, köpönyeg, küldöttségileg, külszín, minélfogva, olybá, óvóintézkedés, összekötő, pakolópapír, rabomobil, salabakter, sild, stanicli, stencil, szalutál, szénszál, tizedespont, vegytan, zoknitartó*.

Nyilvánvaló, hogy a felsorolt szavaknak **csak egy részéről valószínűsíthető, hogy a két szótár összeállítása közt eltelt időben kezdtek visszaszorulni az élő használatból.**

Ilyet **legbiztosabban a historizmusokról** feltételezhetünk, például a következőkről: *ablak* ’útlevél újabb felhasználását engedélyező pecsét’, *bricska, dicsőségtábla, elsőhetes, jampec, stanicli, stencil, szénszál, zoknitartó*). Ezenkívül nyilván a **nyelvi archaizmusok** közt is vannak

ilyenek; például a következők: *böngészde, csemegekereskedés, hallgató 'telefonkagyló', irodista, köpönyeg, pakolópapír, tizedespont, vegytan*.

A példák közt két olyan nyelvi forma van, amely az értelmező kéziszótárban „kiveszőben” minősítésű, az értelmező szótárban pedig „új”: a *nyugatos* 'a 2. világháború végén nyugati államba menekült (személy)' jelentésben, valamint a *társadalmi bíróság* szókapcsolat. Mindkettő **historizmus**, denotátuma olyasmire vonatkozik, ami a kommunista rendszer időszakához kötődik, így érthető, hogy az értelmező szótár munkálatainak idején új volt, az értelmező kéziszótár második kiadásának idejére viszont, amely már a rendszerváltás utáni időszakra esett, a **denotátuma idejémmúlttá vált**, s vele együtt háttérbe szorult a *nyugatos* érintett jelentése, ill. a *társadalmi bíróság* szókapcsolat mint olyan.

Természetesen – historizmusokról lévén szó – ezeket a lexémákat korrekt módon a **„történeti” minősítéssel** kellett volna ellátni a „kiveszőben” helyett.

A *nyugatos* már a kéziszótár első kiadásában is „kiveszőben” minősítésű, a *társadalmi bíróság* viszont ott nem kap semmilyen minősítést.

Jó néhány, a kéziszótárban „kiveszőben” lévő szót az értelmező szótár **egyáltalán nem tartalmaz önálló szócikként**, vagy **egyáltalán nem tartalmaz** (*ablak, brigádverseny, dékánia, dzsembori, fesztáv, gmk, jugó, kalóriapénz, kekk, lancetta, lyukkártya, macher, mellpor, nőrsz, patyolat, sperhakni*).

Ezek egy részének a hiánya is összefügg az érintett korszakok politikai és gazdasági rendszerével, ill. intézményrendszerével (*ablak, brigádverseny, dzsembori, gmk, kalóriapénz, patyolat*), valamint a tudomány és technika akkori fejlettségi szintjével (*lyukkártya*). Ezeket – ugyancsak historizmusok lévén – szintén a „történeti” minősítéssel kellett volna ellátni a „kiveszőben” helyett.

5. A „történeti” (Tört) fogalomköri minősítés és a „szocializmus előtti” (szoc e) jelölés

A „történeti” fogalomköri minősítés a **historizmusok** (fogalmi archaizmusok) legfontosabb jelölője az értelmező szótárakban. A historizmusokról **Kovalovszky Miklós (1966: 136)** az értelmező szótár minősítéseinek áttekintése kapcsán így ír:

Az elavult szavaktól, az archaizmusoktól megkülönböztetendők azok a szók, amelyek történelmi fogalmakat jelölnek, melyeknek, bár idejüket múlták, és eltűntek a használatból, jelentőségük volt a nép, a nemzet anyagi és szellemi műveltségének kifejlődésében, és ezért e szavak bekerültek az élő irodalmi nyelv szóállományába, valóságos szakszókként, mert a fogalom történelmivé válása azokká avatta őket.

Sajnos, amint láttuk, **nem minden historizmus van ellátva a „történeti” minősítéssel** egy részük az **„elavulóban”** minősítést kapja az értelmező szótárban, a **„kiveszőben”** minősítést pedig az értelmező kéziszótárban.

Ezenkívül – erre ugyancsak hoztunk föntebb példákat – még az „elavult” és a „régies” minősítésű lexémák közt is szép számmal vannak historizmusok.

A historizmusok „elavult” vagy „régies” minősítését **szakmai hibának** kell tekinteni, kivéve azokat az eseteket, ahol **nem egyértelmű, hogy historizmusról vagy nyelvi archaizmusról van-e szó.**

Például a *kalamáris* a *tintatartó*hoz való viszonyában elavult, mivel azonban maga a *tintatartó* mint eszköz sem használatos már, így egyszersmind historizmus is, a *tintatartó*val együtt.

A historizmusok egy részére a hétközetes értelmező szótár a „történeti” minősítés helyett a „**szocializmus előtti**” (*szoc e*) jelölést alkalmazza, egyértelmű ideológiai felhanggal, ahogy ez Kovalovszky (1966: 136) szavaiból is kiderül:

„A mai orosz irodalmi nyelv szótárá”-nak szerkesztőségi utasításától eltérően, amely szerint az értelmezésen kívül nem jelzik a Nagy Októberi Szocialista Forradalom előtti történelmi viszonyok, társadalmi rend és életforma jellemző szavait ([...]), az ÉrtSz. külön minősítő rövidítéssel (*szoc e* = a szocializmus építése előtti) jelöli a magyar feudális-tőkés polgári társadalom – főként a két világháború közötti korszak – sajátos fogalmainak megnevezéseit, ezzel utalva az 1945-ben bekövetkezett történelmi változás határozott korszakválasztó jellegére, amely a nyelvben, a szóhasználatban is tükröződik. E jelölés az idő múlásával egyre inkább közeledik a *Tört* minősítés értelméhez, s idővel nyilván egybe is olvad majd vele.

A történelem némileg rácsáfolta Kovalovszky jóslatára: nem minden ilyen kronolektális minősítésű szó vált „történetivé”, némely közvetlenül a rendszerváltás után, mások a NER időszakában – ahogy föntebb láttuk – **politikai indítékból újra hivatalos használatúvá váltak.**

A) A „történeti” (Tört) minősítés

A *Tört* rövidítés feloldása az értelmező kéziszótárban egyfelől a „**történettudomány**”, másfelől a „**történelem**”.

Ez azt jelenti, hogy az így jelölt szókészleti egységek, ill. jelentések egyfelől **történettudományi szakszavak** lehetnek, másfelől **historizmusok.**

A történettudományi szakszavak egy része egyszersmind **historizmus** is (amennyiben a régi korok dolgaira, fogalmaira utal), de vannak köztük olyanok is, melyek nem nyúlnak vissza a régiségbe, hanem **a történészek alkották őket.**

Ez utóbbiak – amelyek nem historizmusok, hanem új keletkezésű terminusok – **kronolektális szempontból számunkra nem relevánsak.**

÷ „Történeti” fogalomköri minősítésű szavak az értelmező kéziszótárban

Sorszám	A szó (releváns jelentésének) értelmezése	A szó releváns jelentésének stílusértéke
1.	abszolutizmus 'az uralkodó korlátlan hatalmán alapuló monarchikus kormányzati forma; önkényuralom'	Tört Pol
2.	alkímia 'vegyészet jellegű, különösen arany készítésével próbálkozó középkori misztikus tudomány'; alkimista 'a középkorban az arany készítésének titkát kutató személy'	Tört
3.	anyajog 'az anya családfői hatalmán alapuló jog(rendszer)'	Tört Népr
4.	bajvívás 'a török hódoltság korában: ellenséges seregek, csapatok vezérei közötti párviadal'	Tört
5.	balközép 'Magyarországon 1865-1875 között (a kiegyezéssel szembehelyezkedő) ellenzéki (színezetű) pártok csoportja'	Tört
6.	barbár 'az ókori görögöknél és rómaiaknál: tőlük, az ő kultúrájuktól idegen <személy, nép(törzs)>'	Tört
7.	bárd 'csatabárd'; 'hóhérbárd'	Tört
8.	batyuzik '<A 2. világháború után> fővárosi lakos vidékre jár, hogy vmit (különösen ruhaneműt) élelmiszerre cseréljen'	Tört
9.	bizánci 'Bizánchoz, ill. a Keletrómai Birodalomhoz tartozó, vele kapcsolatos'	Tört
10.	civillista 'az uralkodó udvartartására a költségvetésbe fölvetett összeg'	Tört
11.	cívís 'mezővárosnak, különösen Debrecennek őslakos gazdálkodó családból származó módos polgára'	Tört
12.	csasztuska '<különösen az 1950-es években> ismert dallamra énekelt, alkalmi csúfolódó versike, rigmus'	Tört biz
13.	csendőrség '(Magyarországon 1945-ig) a közbiztonságnak, a társadalom rendjének fenntartására hivatott, falvakban működő fegyveres testület'	Tört
14.	csinovnyik 'orosz cári tisztviselő'	Tört
15.	dárda 'hosszú nyelű, fémhegyű hajító- és szűrőfegyver'	Tört
16.	diadalkocsi 'a győztes hadvezért vivő díszes harci kocsi'	Tört
17.	druida 'kelta pap'	Tört
18.	ékirat 'ékirással rajzolt, kőbe vésett vagy agyagba égetett szöveg, szó'	Tört
19.	élmunkás '1948-tól 1950-ig: kiváló teljesítményéért e címmel kitüntetett munkás'	Tört
20.	faeke 'fából való kezdetleges eke'	Tört
21.	fajelmélet 'az emberfajták értékbeli egyenlőtlenségét, a felsőbbrendűnek kikiáltott fajták, népek, népcsoportok uralmát hirdető tudománytalan elmélet'	Tört Pol
22.	falanszter 'utópista elképzelésekben: közös termelésen és fogyasztáson alapuló zárt közösség, telep'	Tört
23.	gall 'Galliában élt, kelta nyelvű <nép>'	Tört
24.	gálya 'a 18. sz. végéig: sok evezővel (és vitorlakkal) felszerelt nagy hajó'; 'gályarabság'	Tört
25.	gettó 'a középkortól a 19. sz.-ig és a fasizmus idején: elkülönített zsidónegyed'	Tört
26.	gúla 'piramis'	Tört rég
27.	gyarmat '(távoli) idegen állam által meghódított, igazgatott és teljes gazdasági s politikai függésben tartott ország vagy terület'; 'politikailag és gazdaságilag függő helyzetű ország';	Tört Pol

Sor- szám	A szó (releváns jelentésének) értelmezése	A szó rele- váns jelen- tésének stílusértéke
28.	gyarmat 'az ókorban vmely állam polgárainak idegen területen létesített települése'	Tört
29.	habán 'svájci eredetű felvidéki anabaptista német <nép csoport>, ill. vele kapcsolatos'	Tört
30.	hajdúk 'a 15. sz. végétől: fegyveres marhahajcsárok'; 'a 16-17. sz.-ban: szegénylegényekből összeverődött katonák, akiknek egy részét Bocskai letelepítette a mai Hajdúság területén'	Tört
31.	hűbér 'hűbéresnek a hűbérbirtok fejében magára vállalt kötelezettsége'; 'hűbérbirtok'	Tört
32.	ibér 'az Ibériai-félsziget ismeretlen nyelvű ókori <őslakossága>'	Tört
33.	idus 'vmely hónap közepe'	Tört vál
34.	inkvizíció 'az eretnekségek üldözésére és elfojtására hivatott, a középkorban megszervezett kat. egyházi törvényszék'	Tört
35.	janicsár 'a régi török hadseregben: adóba szedett vagy elrabolt keresztény gyermekből muszlimmá nevelt gyalogos katona'	Tört
36.	jegyajándék 'férjnek a hozományt viszonzó ajándéka'	Tört
37.	jugoszláv 'az egykori Jugoszláviához tartozó, vele kapcsolatos'	Tört
38.	kaloda 'olyan faalkotmány, amelynek kerek nyílásaiba beszorították a megszegyénítésre ítélt ember végtagjait (és nyakát)'	Tört
39.	kamara 'királyi kincstár'	Tört
40.	katakomba 'őskeresztényeknek föld alatti folyosókból, üregekből álló titkos temetkezési és gyülekezőhelye'	Tört
41.	katapulta 'kövek, nyilak kilövésére való hadigép'	Tört
42.	kende 'Levédiában és Etelközben az ősmagyar törzsszövetség feje'	Tört
43.	kisantant 'Csehszlovákiának, Romániának és Jugoszláviának 1920-tól 1938-ig fennállott politikai és katonai szövetsége, ill. ezek az államok együttvéve'	Tört
44.	kommunista 'a kommunizmus ideológiáját valló, megvalósításáért harcoló'; 'ilyen személyre jellemző, vele kapcsolatos'; kommunizmus 'a marxista-leninista ideológiában: a szocializmus felépítése utáni, osztály nélküli társadalmi, gazdasági rendszer, amelyben mindenki képességei szerint dolgozik és a termelt javakból szükségletei szerint részesedik'	Pol Tört
45.	láncos: láncos kutya 'vkit, vmit elvtelenül kiszolgáló személy, különösen politikus'	Tört sajtó gúny
46.	lektika 'gyaloghintó'	Tört
47.	liga 'pártok vagy államok közti szövetség'	Pol Tört
48.	mágnás '(nagybirtokos) főnemes'	Tört
49.	matriarchátus 'anyajogú társadalom'	Tört
50.	mezőváros 'városi kiváltságokkal felruházott nagyobb, de falusias település'	Tört
51.	muzsik 'a cárizmus alatt: orosz paraszt'	Tört
52.	naturális: naturális gazdálkodás '(a feudalizmusban) nem piacra, hanem csak a saját szükségletek kielégítésére termelő gazdálkodás'	Tört Közg
53.	nekropolisz 'nagy kiterjedésű ókori temető'	Tört
54.	nyilas 'nyilaskeresztes'	Pol Tört
55.	obulus 'ógörög váltópénz'; 'Árpád-kori ezüst pénz(darab)'	Tört
56.	országnagy 'országos vagy udvari méltóságot viselő főnemes'	Tört
57.	osztályharc '<a marxizmus felfogása szerint> a társadalmi osztályok közötti	Pol Tört

Sor- szám	A szó (releváns jelentésének) értelmezése	A szó rele- váns jelen- tésének stílusértéke
	érdekellentétekből szükségszerűen fakadó harc'	
58.	ősiség 'Magyarországon 1848 előtt: a nemesi földbirtok családi birtoklásának törvényileg védett elve, az örökölt vagyon el nem idegeníthető volta'	Tört
59.	pankráció 'birkózásból és ökölvívásból kialakult ókori olimpiai versenyszám'	Tört Sp
60.	poltúra 'fél garas értékű váltópénz'	Tört
61.	rabonbán 'egy hamisítványnak bizonyult krónika szerint: a honfoglalás kori pogány székelyek választott vezére és főpapja'	Tört
62.	robot 'a jobbágy kötelező ingyen munkája a földesúr, a vármegye stb. részére'	Tört
63.	satrapa 'ókori perzsa tartomány kormányzója'	Tört
64.	securitate 'Romániában: 1990 előtti titkosszolgálat'	Tört hiv
65.	sékel 'ókori zsidó súly- és pénzegység'	Tört
66.	selyemút 'ókori kereskedelmi útvonal, amelyen Kínából Európába szállították a selymet'	Tört
67.	sisakellenző 'lovagkori sisakon: az arcot védő (fel- és lecsapható) rész. sisak-forgó'	Tört
68.	szállás 'nomád nép átmeneti, mozgó települése'	Tört
69.	szamizdat 'hivatalos engedély nélkül kinyomtatott és illegálisan terjesztett (politikai) írásmű, sajtótermék'	Tört is
70.	szegénylegény 'a jobbágyi kötelezettségek, a katonáskodás stb. elől bujdosó, olykor útonállásra is vetemedő ember'	Tört
71.	szeráj 'a török szultán (vagy más török előkelőség) palotája'	Tört
72.	szovjetrendszer 'az egykori Szovjetunióban a szovjeteken alapuló kormányzati és államigazgatási rendszer'	Pol Tört
73.	tatárdulás 'tatárjárás'	Tört vál
74.	tatárjárás 'a mongol birodalomnak Magyarország és Kelet-Európa elleni pusztító hadjárata a 13. sz.-ban'	Tört
75.	tegez 'nyílvesszők számára való hordozható tok'	Tört
76.	trubadúr 'középkori provanszál lovagi költő'	Tört Irod
77.	udvarmester 'a középkori Magyarországon a királyi udvarnak az a tisztségviselője, aki a király belső szolgálattelveinek élén állt'	Tört
78.	uradalom 'nagybirtok gazdálkodási és igazgatási egysége'	Tört
79.	vért 'harcos testét borító páncél'; 'mellvért'	Tört
80.	zsák 'gyász vagy vezeklés jeléül felöltött, durva szövetből készült ruha'	Tört

Az egyes szavak eredetének felkutatása nélkül is nyilvánvalónak tűnik, hogy az idézett szavak közt akadnak történettudományi terminusok, melyek valószínűleg nem mennek vissza régi korokban használt szóra. Ilyen lehet az *anyajog*, *faeke*, *gúla*, *matriarchátus*, *szállás*.

Az idézett példák döntő többsége viszont kétségtelenül **historizmus**.

Látjuk a példából, hogy jókora **átfedődés** van a „kiveszőben lévő” és a „történeti” minősítésű szókészlet elemek közt.

Erre főleg azok a nyelvi formák utalnak, melyek denotátuma **az elmúlt két-három emberöltő során szorult háttérbe**, magával az azt jelölő szóval együtt. Ilyen a *batyuzik*, *csasztuska*,

csendőrség, élmunkás, gettó, gyarmat, jugoszláv, kisantant, nyilas, osztályharc, securitate, szamizdat, szovjetrendszer.

A **politikai viszonyok változására** utal a „történelmi és politikai”, ill. „politikai és történelmi” kettős minősítés (*abszolutizmus, fajelmélet, gyarmat, kommunista, liga* ’pártok vagy államok közti szövetség’, *nyilas, osztályharc, szovjetrendszer*).

Szokatlanak tűnhet, de könnyen értelmezhető a „történelmi és régi” kettős minősítés, melylyel a *gúla* szó van ellátva; ez arra utal, hogy a piramis egy olyan építmény, amely a múlthoz kötődik, ugyanakkor a mai közkeletű *piramis* megnevezéséhez képest a *gúla* úgy mond régies (valójában elavult).

Mivel ma is van minden hónapnak közepe, az *idus* szó „történelmi és választékos” minősítése indokolatlannak tűnik. Nyilván azért kapta ez a szó mégis a „történelmi” minősítést, mert a magyarokban az 1848. március 15-i eseményekkel asszociálódik. A „választékos” minősítés természetesen teljesen indokolt.

B) A „szocializmus előtti” (szoc e) minősítés

A „szocializmus előtti” jelöléssel ellátott szavakra az **értelmező szótárból** hozunk példákat, mivel az értelmező kéziszótár nem ismeri ezt a minősítést.

÷ „Szocializmus előtti” jelölésű szavak az értelmező szótárban

Sor-szám	A szó (releváns jelentésének) értelmezése	A szó releváns jelentésének stílusértéke
1.	ablak ’a cenzúrázott szöveg üresen maradt helye <újságban, folyóiratban>’	Nyomda, szoc e
2.	adminisztratív államtitkár ’olyan államtitkár, aki vmely minisztérium ügyintézését vezeti; állása, megbízása független volt a kormányváltástól’	hiv, sajtó, szoc e
3.	adópénztár ’az adóhivatal pénztára; az adóhivatalban az a helyiség vagy erre a célra kijelölt hely, ahol az adót közvetlenül be lehetett fizetni’	szoc e
4.	adóprés ’olyan terhes adózási rendszer, szigorú adóügyi intézkedés, rideg közigazgatási eljárás, amellyel az adózóktól minél több adót igyekeznek beszedni, behajtani; az adóztatás kíméletlen módja, ill. így működő hivatali gépezete, közigazgatási szervezete’	szoc e, rosszalló
5.	agrárkérdés ’a földbirtok megosztásával, a mezőgazdasági termelés módjával, fejlettségi fokával, a mezőgazdasági dolgozók helyzetével kapcsolatos megoldatlan, orvoslást kívánó vagy vitás kérdések, tennivalók összessége’	Pol, szoc e
6.	alázat <jelentését vesztett szóként alárendeltséget vagy nagyfokú tisztelet kifejező állandósult szókapcsolatokban> <i>alázattal jelentem; kérem alázattal</i>	szoc e
7.	alispán ’a régi vármegye közigazgatásának feje, első választott tisztviselője’	Közig, szoc e
8.	báró ’a legalacsonyabb – a grófnál alacsonyabb – rangú főnemes’	szoc e
9.	bélista ’<főleg az első világháborút követő gazdasági válság(ok) idején> létszámcsökkentés vagy más ok miatt elbocsátásra kijelölt	szoc e

Sor- szám	A szó (releváns jelentésének) értelmezése	A szó releváns jelentésének stílusértéke
	(köz)alkalmazottak névjegyzéke <az alkalmazásban megtartottak nevét tartalmazó ún. A-listával szemben>'	
10.	benősül vmely családba 'vmely családnak nősülés útján tagja lesz, és ezáltal társadalmi vagy anyagi szempontból emelkedik'	szoc e, biz
11.	bentkosztos 'olyan (személy), aki a munkáltatóval történt megegyezés, szerződés alapján ott étkezik nála, tőle kap ellátást', pl. <i>bentkosztos cseléd</i>	szoc e, nép
12.	bölcsélet ' <középiskolában> a lélektan és a logika alapelemeivel foglalkozó tantárgy'	lsk, szoc e
13.	börze* 'tőzsde'	Közg, szoc e
14.	cégtárs ' <a tőkés gazdasági rendszerben> vmely társas cég tagja, aki vagy tőkéjével, vagy munkájával vesz részt a vállalatban, s akinek jogait és kötelességeit a törvény és a társával vagy társaival való megállapodás szabja meg'	Ker, szoc e
15.	csendestárs 'vmely tőkés üzleti vállalkozásnak az a tagja, aki tőkéjével részt vesz a vállalatban, részesedik a jövedelemből, de neve a nyilvánosság előtt nem szerepel, és nem felelős a vállalatért'	Ker, szoc e
16.	csicskás 'tisztiszolga'	Kat, biz, szoc e
17.	csőd 'az adós (főként cég) fizetéseképtelensége folytán létrejött jogi állapot, amelyben az illetékes bíróságnak az a feladata, hogy gondoskodjék a hitelezőknek az adós vagyonából részben és arányosan való kielégítéséről'	Jogt, Ker, szoc e
18.	direktrisz 'üzletvezető <különösen bárban, szállodában, divatszalonban>'	ritk, szoc e, vál
19.	dividenda* 'részvény birtokosának a részvények után fizetett részesedés; osztalék'	Pénz, Közg, szoc e
20.	döntvény 'a legfelsőbb bíróság által vmely peres vagy jogi ügy eldöntése során hozott elvi jelentőségű határozat, amely kötelező irányelv volt az alsó fokú bíróságok számára'	Jogt, szoc e
21.	elfogadvány 'az intézvényezett nyilatkozata, amellyel a váltóban foglalt fizetési meghagyás teljesítésére a váltó minden jogos birtokosával szemben kötelezettséget vállal'	Ker, Bank, Jogt, szoc e
22.	exportcég 'árak külföldre való eladásával foglalkozó cég'	Ker, szoc e
23.	fajvédelem 'sokszor kegyetlen rendszabályokkal, gyakran államilag irányított, nálunk antiszemita intézkedésekben megnyilvánult tevékenység, amelynek az a célja, hogy a közéletben az államalkotónak tekintett fajta gazdasági és szellemi vezető szerepét biztosítsa, megvédje'	Pol, szoc e
24.	fegyház 'fegyházbüntetésre ítélt személyek fogvatartására létesített intézet; fegyházintézet'; 'fegyházbüntetés 'a legsúlyosabb büntettek elkövetéséért két évtől életfogytig terjedő időre kiszabható szabadságvesztés-büntetés, amelyet az elítéltnak fegyházban kellett kitöltenie'	Jogt, szoc e
25.	feketelista 'a munkáltatók által vezetett névsor azokról a dolgozókról, akiket baloldali, ellenzéki, öntudatos magatartásukért kizárnak a munkavállalásból'	Közg, szoc e
26.	filmcsillag 'sokat reklámozott, felkapott, híres, divatos filmszínész(nő)'	Szín, szoc e
27.	forgatmány 'váltók és egyéb, rendeletre szóló papírok hátára írt nyilatkozat, mellyel a birtokos az ilyen papírt vagy az abból eredő jogokat másra átruházza'; forgatmányoz ' <váltót vagy egyéb rendeletre szóló papírt, ill. ebből eredő jogokat> a papír hátára írt nyilatkozattal másra átruház; forgat'	Pénz, szoc e

Sor- szám	A szó (releváns jelentésének) értelmezése	A szó releváns jelentésének stílusértéke
28.	gründol* ' <gyakran kétes megbízhatóságú s nyereszkedő célú vállalatot> alapít, (ilyen) vállalkozásba kezd, fog'	Közg, biz, szoc e, néha rosszalló
29.	gyermekmunka 'fiatal, serdületlen gyermekeknek az iparban vagy máshol végzett rendszeres kenyérkereső munkája'	Közg, szoc e
30.	ház 'országház, képviselőház, az abban üléselő országgyűlés'	átv, szoc e
31.	házzsabály 'vmely országgyűlés, parlament, nemzetgyűlés házának, házainak belső szervezetét és működési rendjét megállapító, törvénnyel szabályozott rendelkezések összessége'	Pol, szoc e
32.	hecclap 'felekezeti izgatást űző vagy nemzetiségellenes vagy vmely társadalmi réteg ellen rendszeresen uszító, alacsony szellemi színvonalú hírlap'	biz, szoc e
33.	hitelintézet 'bankok, takarékpénztárak és hitelszövetkezetek összefoglaló elnevezéseként> olyan vállalat, amely hitelek nyújtásával üzletszerűen foglalkozik'	Pénz, Bank, szoc e
34.	illemtanár 'az a személy, aki táncitanítás közben a finomabb érintkezési formákra is (meg)tanítja a tanfolyam résztvevőit1; tánc- és illemtanár'	ritk, szoc e
35.	injekcióz 'vmely rendszerint tengődő vállalkozást főleg pénzügyi támogatással igyekezik a kudarctól, bukástól megmenteni'	átv, ritk, szoc e
36.	intézvény 'váltó alakjában kibocsátott fizetési utalvány, felszólítás arra, hogy vki egy harmadik személynek, az intézvényezettnek fizessen; idegen váltó'	Ker, szoc e
37.	jobb ' <polgári parlamentben> a baloldalon helyet foglaló forradalmi és haladó szellemű képviselőkkel ellentétben a jobboldalon ülő reakciós, nem forradalmi irányzatú képviselők összessége'	Pol, szoc e
38.	jogakadémia 'négy évfolyamú főiskola a jog- és államtudományok tanítására'	Isk, szoc e
39.	kabinetalakítás 'kormányalakítás'	Pol, szoc e
40.	kapás 'vmely kisebb, legfeljebb 2–3 holdas szőlő megművelésére egész évre szegődő munkás, aki kinn lakik a szőlőben, és munkájáért lakáson kívül pénzt kap, vagy részesedik a termésben'	táj, szoc e
41.	karpaszomány 'a katonazubbony ujját a csukló felett övező kb. 1 cm széles színes szalag, amelyet a karpaszományosok viseltek'; karpaszományos ' <1945 előtt> olyan (személy), aki érettségije vagy azzal egyenértékű iskolai végzettsége alapján tényleges katonai szolgálata alatt tartalékos tiszti kiképzésben részesült, és megkülönböztetésül karpaszományt viselt'	Kat, szoc e
42.	kasszanap ' <a tőzsdén> értékpapírra, árura megkötött ügyletek pénzügyi rendezésének, fizetésének megállapított napja'	Pénz, szoc e
43.	kaszt 'rendszerint szűk körű reakciós társadalmi csoport, mely zártságát, elkülönülését, rendi, társadalmi, politikai stb. kiváltságait féltékenyen őrzi, és ezért minden demokratikus fejlődésnek akadályozója'	átv, szoc e, rosszalló
44.	katalógus 'hallgatók, tanulók névjegyzéke'; katalógust olvas, tart ' <egyetemi előadáson> felolvassa a beiratkozott hallgatók névsorát, hogy jelenlétükről meggyőződjék'	Isk, szoc e
45.	képviselő-testület ' <a tanácsrendszer előtt> egy-egy község vagy megyei város önkormányzatának közigazgatási alapszerve'	Közig, szoc e
46.	kiköt ' <személyt> hátratett kezénél fogva büntetésül úgy köt oda fához, oszlophoz, hogy talpa éppen csak érinti a földet'	Kat, szoc e
47.	kilök ' <munkahelyéről, állásából> felmondás nélkül, azonnal elbocsát, kitesz vkit'	átv, szoc e, biz

Sor- szám	A szó (releváns jelentésének) értelmezése	A szó releváns jelentésének stílusértéke
48.	kisasszony ' <i><felőtt hajadon leány udvarias megszólítása, címzése></i> '	szoc e
49.	kisgazda ' <i>kisbirtokos paraszt; középparaszt vagy kisparaszt</i> '	szoc e
50.	kiskorú ' <i><gyarmatosítók, elnyomók szóhasználatában> olyan <nép>, amely a hamis imperialista propaganda szerint nem alkalmas arra, hogy a saját sorsát maga intézze</i> '	átv, ritk, szoc e
51.	kisközség ' <i>olyan község, amely a törvény által a községekre ruházott feladatokat lakosainak kis száma és korlátozott anyagi viszonyai miatt egyedül nem tudja teljesíteni, s ezért más községgel vagy községekkel együtt szövetkezve tartott fenn bizonyos közigazgatási és közegészségügyi szervezetet (körjegyzőséget, körorvost stb.)</i> '	Közig, szoc e
52.	konstruktív ' <i>az uralkodó osztályok érdekeit védő politikai rendszert támogató, annak szolgálatában álló, annak szemszögéből megbízható <személy, párt, intézmény></i> '	Pol, szoc e, gúny is
53.	kormányalakítás ' <i>az államfőtől megbízott személynek arra irányuló tevékenysége, hogy az egyes minisztériumok vezetésére a megfelelő személyeket megnyerje</i> '	Pol, szoc e
54.	kormánypárt ' <i>a kormány politikáját támogató párt, ill. az a párt, amelyből a kormány tagjai kikerülnek</i> '	Pol, szoc e
55.	köpködő ' <i>némely alföldi város piactere, néhol a munkaközvetítő iroda helyisége, környéke, ahol munkaalkalmat remélve (föld)munkások, napszámosságok szoktak várakozni</i> '	nép, szoc e, biz
56.	lakáj ' <i>előkelő, gazdag, főúri családnál alkalmazott libériás inas</i> '	szoc e
57.	lapbizományos ' <i>olyan személy, aki újságra előfizetéseket gyűjt, és újság eladásával is foglalkozik, ill. ezt vmely helységben területen megszervezi</i> '	Hírl, szoc e
58.	lelencház ' <i>a lelencek gondozására, nevelésére való, rendszerint állami intézmény</i> '	szoc e
59.	mintakollekció ' <i>vmely cég, vállalat árucikkeinek választékát szemléltető (minta)darabok gyűjteménye, amelyet az ügynök, az utazó a rendelés alapjául az üzletfeleknek bemutat; kollekció</i> '	Ker, szoc e
60.	munkaadó ' <i>munkavállalókat alkalmazó személy, csoport, szervezet, közület; munkáltató</i> '	szoc e
61.	munkamegszüntetés ' <i>sztrájk</i> '	ritka, szoc e
62.	munkanélküli ' <i><tőkés gazdasági rendszerben> olyan bér munkás vagy más, főleg fizikai dolgozó, aki munkaalkalom híján nem tud munkához, kereset-hoz jutni, nem kap munkát, munka nélkül van</i> '; munkanélküliség ' <i>vkinek a munka nélküli állapota</i> '; ' <i><a tőkés gazdasági rendszerben> a gazdasági életben vagy vmely termelési, foglalkozási ágban, szakmában gazdasági, termelési válság, nehézségek következtében s általában a tőkés felhalmozás törvénye és a tőke szerves összetételének növekedése következtében szükségszerűen bekövetkező állapot, amikor sok a munkanélküli</i> '	szoc e
63.	nagysága ' <i><a polgársághoz tartozó nő megnevezéseként és megszólításként, főleg háztartási és üzleti alkalmazottak részéről> nagyságos asszony</i> '	szoc e, biz
64.	nagyvilági ' <i>a nagyvárosi társadalom felső, előkelő rétegének életére jellemző, ezzel kapcsolatos</i> '	szoc e, vál
65.	nemzetgazdaság ' <i>vmely állam egész gazdasági élete, gazdasági tevékenységeinek összessége; népgazdaság</i> '	Közg, szoc e, sajtó
66.	népkonyha ' <i><kizsákmányoló társadalmi rendszerben> a városi lakosság inséges, munkanélküli tagjait silány minőségű ingyen ebéddel ellátó társa-</i>	szoc e

Sor- szám	A szó (releváns jelentésének) értelmezése	A szó releváns jelentésének stílusértéke
	dalmi vagy közületi intézmény, ill. ennek helyisége'	
67.	oláh ' <a második világháború előtti idők szóhasználatában, gyakran sov- nizta érzületet tükrözve> román' ; oláhság ' <a második világháború előtti idők szóhasználatában, gyakran sovinizta érzületet tükrözve> a románok összessége; románság'	szoc e
68.	oligarcha ' általában <vmely kizsákmányoláson alapuló társadalomban> kevesedmagával az állami főhatalmat önző célokból erőszakosan gyakorló, az állam törvényeit semmibe vevő főnemes' ; oligarchia ' általában kizsák- mányolók kis csoportjának uralma a politikai és a gazdasági életben'	szoc e, sajtó
69.	osztalék ' részvénytársasági formában működő tőkés vállalatok profitjának a részvényesek között évenként kiosztásra kerülő, egy-egy részvényre jutó része'	Közg, Pénz, szoc e
70.	őfelsége ' <király(né) vagy császár(né) rangjára utaló kiegészítő cím>'; 'a király(né) vagy a császár(né)'	szoc e, hiv
71.	őskutatás ' kutató tevékenység, amelynek célja, hogy vkinek az előkelő, nemesi őseit felderítse, családfáját összeállítsa, felmenő és oldalági roko- nait a legtávolabbi múltba visszamenően kimutassa'; 'a hazai fasizmus éveiben> anyakönyvi és egyéb adatok beszerzéséből álló eljárás annak igazolására, hogy vki a nagyszülőikig visszamenően nem zsidó származású'	szoc e
72.	paraszt ' <magukat a néptől elkülönítő, a dolgozó osztályokat lenéző szemé- lyek szóhasználatában> az ún. „úri” illem szabályait nem ismerő, és ezért bárdolatlanok, faragatlanok tartott személy, különösen férfi'	szoc e, rosszalló
73.	párbaj ' <a feudalizmus korából eredő, de a kapitalizmusban is élő szokás- ként> a kizsákmányoló társadalom uralkodó osztályaitól párbajképesnek tartott két személy meghatározott szabályok szerint, fegyverrel való meg- vívása, valamelyik fél saját vagy hozzátartozójának becsületén esett tény- leges vagy vélt sértés miatt'	szoc e
74.	polgári iskola ' négy osztályú középfokú iskola, amelyben négy elemi iskolai osztály elvégzése után jártak főleg a kispolgárok, kisebb részben a sze- gényparasztok és a munkások gyermekei'; polgárista 'polgári iskolába járó (tanuló)'	szoc e
75.	polgármester ' vmely város első tisztviselője'	Közig, szoc e
76.	poliklinika ' rendszerint magánkezdeményezésből létesült s egyesületektől fenntartott, különféle orvosi szakterületeket képviselő egészségügyi intéz- mény, ahol járó betegeket gyógyítanak, és tudományos kutatásokat végez- nek'	Eg, szoc e.
77.	prostituált ' olyan <nő>, aki testét pénzkereset végett rendszeresen áruba bocsátja, férfiakkal anyagi ellenszolgáltatásért foglalkozásszerűen közösül'	szoc e, hiv
78.	protekción ' befolyásos személy pártfogása, támogatása, közbenjárása vagy saját személyes befolyásának, kapcsolatainak érvényesítése vminek, vkinek az érdekében'	szoc e, rosszalló
79.	rang ' <kizsákmányoláson alapuló társadalomban> törvényesen megszabott vagy a közfelfogás által elismert olyan sorrendi helyzet, amely meghatároz- za a vkinek, vminek kijáró tiszteletet és címet'	szoc e
80.	süllyed ' <személy, közösség, társadalmi réteg társadalmilag és életviszo- nyai tekintetében> rosszabb, alsóbbrendű helyzetbe kerül'	átv, szoc e
81.	szamárlétra ' a régi hivatalos tisztviselői rangfokozatok sorrendje, amelyben megszabott időközökben minden tisztviselő automatikusan, különösebb	szoc e, gúny

Sorszám	A szó (releváns jelentésének) értelmezése	A szó releváns jelentésének stílusértéke
	érdem nélkül előbbre jutott'	
82.	számszék 'Budapest főváros vagyonának kezelését és költségeinek végrehajtását ellenőrző hatóság'	szoc e
83.	szegényszag 'a szegénységben, nyomorban élőknek, főleg lakásuknak jellegzetes áporodott szaga, amely a hiányos tisztálkodási lehetőségek és az egészségtelen lakáskörülmények miatt szokott keletkezni'	szoc e, rosszalló
84.	szoci 'szociáldemokrata'	biz, szoc e, gyak. rosszalló, gúny
85.	szüretel 'rendkívüli, busás haszonra tesz szert'	átv, szoc e, biz
86.	tanfelügyelő 'vmely törvényhatóság területén az elemi oktatást ellenőrző és az ezzel kapcsolatos adminisztratív munkát irányító köztisztviselő'	lsk, szoc e
87.	tanonciskola '<1884-től 1949-ig> olyan iskola, amelyben iparos-, ill. kereskedőtanoncokat az esti órákban elméleti és szakmai ismeretekre oktattak'	szoc e
88.	tanügy 'a közoktatás tartalmi és szervezési kérdéseinek összessége; iskolaügy, oktatásügy'	lsk, szoc e, hiv
89.	tolonc 'vhová, rendszerint illetőségi helyére toloncolt személy'	hiv, szoc e
90.	topán 'katonai és némely más egyensapka bal oldalán hármásával viselt sujtásszerű dísz'	Kat, szoc e
91.	tőzsde '<tőkés államokban> az a központi intézmény, amelynek tagjai (bankok, nagykereskedők, bizományosok, ügynökök, alkuszok) nagyban, gyakran áruminták alapján vagy csak képletes formában áru-, ill. érték(papír)-üzletek kötnek; börze'	Közg, szoc e
92.	túlnépesedés '<vmely tőkés vagy gyarmati országban> a lakosság oly mértékű megnövekedése, hogy ennek következtében a lakosság számottevő része hosszabb-rövidebb ideig nem vehet részt a termelésben, s ezért életszínvonalá az átlagos alá süllyed'	Közg, szoc e
93.	újjgazdag '<a polgári társadalomban> rendszerint hirtelen meggazdagodott és gazdagságát feltűnően fitogtató, gyakran kevésbé művelt (ember); parvenü'	szoc e, rosszalló
94.	úrvezető 'saját személygépkocsiját nem foglalkozásszerűen vezető személy'	szoc e
95.	városatyja 'a városi képviselő-testület tagja'	biz, szoc e
96.	védasszony 'az a rendszerint főrangú nő, asszony, aki támogatásra szoruló embereket vagy vmely intézményt pártfogol, segít'	szoc e, vál
97.	védőrizet 'vkinek rendőri őrizetbevétele a maga személyének, ill. az államrendnek védelmére'	szoc e, hiv
98.	vizesnyolcas 'inas vagy (apróbb kisegítő munkákra alkalmazott) kereskedősegéd'	átv, szoc e, biz, gúny
99.	zugsajtó 'azoknak a hírlapi termékeknek az összessége, amelyek felelőtlen hírekkel, botránykrónikákkal és szenzációhajhászó cikkekkkel szereztek olvasóközönséget, vagy zsaroló szándékú cikkekkkel, közleményekkel igyekeztek jövedelemhez jutni'	szoc e, sajtó
100.	zsellér 'föld nélküli mezőgazdasági munkás; mezőgazdasági proletár'	szoc e

* a csillaggal jelölt szavakat a szótárírók helytelennek minősítik

Kivételesen a „történeti” és a „szocializmus előtti” kombinálódik is egymással, viszont mindössze az alábbi két szónál találtunk az értelmező szótárban ilyen minősítést:

Sor-szám	A szó (releváns jelentésének) értelmezése	A szó releváns jelentésének stílusértéke
1.	hadapród 'középfokú katonai tisztképző iskola növendéke; kadét'; hadapródiskola 'középfokú katonai tisztképző iskola <az Osztrák–Magyar Monarchiában és a Horthy-korszakban>; kadétiskola'; hadapródjelölt 'a tartalékos tiszti iskola növendéke hadapródörrmesteri kinevezéséig'	Kat, Tört, szoc e
2.	zászlósúr 'az a világi vagy egyházi személy, aki az ország vmely főméltóságát vagy az udvar vmely főtiszttségét viselte'	Tört, szoc e

Bár a „történeti” értelemszerűen magába foglalja a „szocializmus előtti” jelölést, s így a tágabb kategória feltüntetése a szűkebb mellett redundánsnak tűnhet, valójában nem teljesen az, mivel a „történeti” minősítés **fogalomköri minősítés**, amely – amint azt fentebb jeleztük – lényegileg **terminus jellegű szavakat** jelöl, míg a „szocializmus előtti” pusztán a **használat idejére utaló megnevezés**.

Az más kérdés, hogy más, hasonló jellegű szavaknál nem szerepel a „történeti” minősítés, pedig azok is történettudományi szakszavaknak tekinthetők. Az idézett példák közül ilyen például az *adminisztratív államtitkár, agrárkérdés, alispán, báró, bélista, fajvédelem, feketelista* 'a munkáltatók által vezetett névsor azokról a dolgozókról, akiket baloldali, ellenzéki, öntudatos magatartásukért kizárnak a munkavállalásból', *karpaszományos, kispazda, számszék, zsellér*.

A táblázatban található példák alapvetően három csoportba sorolhatók.

Az elsőbe a polgári demokratikus politikai rendszerhez, ill. az annak alapjául szolgáló ún. tőkés gazdasági rendszerhez kapcsolódó szókinccs tartozik (pl. *adópenztár, adóprés, agrárkérdés, báró, börze, cégtárs, csendestárs, csőd, dividenda, exportcég, gründol*).

A második csoportba a kommunista hatalomátvétel előtti korszak magyarországi intézményrendszerének egyes elemeit megnevező szavak és állandósult szókapcsolatok sorolhatók (pl. *adminisztratív államtitkár, alispán, csicskás, direktisz, ház, házszabály, jogakadémia, karpaszományos*), ill. az ezekkel összefüggő közigazgatási, jogi, gazdasági stb. terminológia (pl. *döntvény, elfogadvány, forgatmány, intézvény*).

A harmadik csoportot pedig a kommunista hatalomátvétel előtti korszak egyéb – többnyire negatív megítélésű – valóságelemeinek megnevezései alkotják (pl. *alázat, benősul, bölcselet, filmszillag, hecclap, illemtanár, kaszt, kisasszony*). Ez utóbbiak nemegyszer alighanem **politikai-ideológiai okokból** kapták a „szocializmus előtti” minősítést, **nem azért, mert használatuk valóban megszűnt volna a kommunista hatalom átvétel után**.

Az első csoportba tartozó szavak, kifejezések, szójelentések, amint láthatjuk, a „szocializmus előtti” minősítés mellett nagyon gyakran – bár nem egészen következetesen – a „politikai”, „közgazdasági”, „pénzügyi”, „a bankszakmához tartozó”, „kereskedelmi”, „jogtudományi” fogalomköri minősítésekkel vannak ellátva. A második csoporthoz sorolható nyelvi formák nemegyszer „közigazgatási”, „iskolai”, „katonai” és más, ezekhez hasonló fogalomköri minősítéseket kapnak. A harmadik csoport tagjai rendszerint nem kapnak fogalomköri minősítést.

Mivel az ún. tőkés társadalmi rendhez kapcsolódó fogalmak természetesen a nyugati országokban a Kelet-Európában történt kommunista hatalomátvétel után is megmaradtak, ezek – **mintegy xenizmusként** – nem tűntek el a használatból a „népi demokratikus” Magyarországon sem, vagyis ezek valójában **a kommunista rendszer évtizedeiben sem voltak historizmusok**. Használatosak voltak például a **sajtóban a nyugati országokról szóló híradásokban** vagy a **nyugati nyelvekről fordított irodalmi alkotásokban**.

Éppen ezért az ún. tőkés rendszerhez, ill. a polgári demokratikus berendezkedéshez kapcsolódó fogalmak **idővonatkozású jelöléssel való ellátásának** legfeljebb **politikai, ideológiai** indokoltsága lehetett, nem pedig lexikográfiai.

A **rendszerváltás után** pedig ezek jelentős része **újra használatossá vált** a volt keleti blokk országainak viszonylatában, így Magyarországon is.

Más a helyzet a kommunista hatalomátvétel előtti **magyarországi társadalmi, politikai berendezkedéshez** tartozó szókinccsel; **ennek elemei valóban tekinthetők voltak a kommunista diktatúra évtizedeiben historizmusnak**.

Ezek egy része is **visszajött a használatba a rendszerváltás után**, ezzel pedig természetesen megszűntek historizmusok, ill. archaizmusok lenni.

A szótárhasználat szempontjából a legfontosabb tanulság az, hogy leginkább a harmadik csoportba tartozó, többnyire **fogalomkörü minősítés nélküli** szavak és kifejezések tekinthetők **valóban historizmusnak**, a többi vagy soha nem is volt az (mert más országok vonatkozásában a kommunista diktatúra időszakában is használták őket Magyarországon is), vagy pedig az 1989. évi rendszerváltás után megszűnt historizmusnak lenni.

Az elmondottakra jól rávilágítanak azok a minősítési, ill. jelölési különbségek, amelyeket a hétköznapi értelmező szótár és az értelmező kéziszótár második, a rendszerváltás után készült kiadása között találunk az idézett szavak, állandósult szókapcsolatok és szójelentések vonatkozásában.

Az összehasonlítást némiképp nehezíti, hogy két, **részben eltérő koncepciójú** szótári műről van szó, így a különbségek egy része (mindenekelőtt az értelmezések megfogalmazása, a szójelentések, ill. jelentésárnyalatok elkülönítése, valamint a fogalomkörü minősítések némileg eltérő készlete és megnevezése) a szótár részben eltérő koncepciójának a következménye, nem pedig annak, hogy az érintett szókészleti elemek megítélése megváltozott.

Az összehasonlítás szempontjából előnyösebb volna az értelmező kéziszótár 1. és 2. kiadásának minősítéseit vetni egybe, a kéziszótár 1. kiadása azonban a 2. kiadás megjelenésével **elavultnak** tekinthető, így egy gyakorlatias célzatú egyetemi jegyzetben nem érdemes vele foglalkozni.

Az értelmező szótár viszont, bár régebbi keletkezésű, mint az értelmező kéziszótár első kiadása, **nem avult el**, mivel ennek nem készült újabb, átdolgozott kiadása (még ha voltak is apróbb módosítások).

**÷ Az értelmező szótárban található, főntebb is idézett,
„szocializmus előtti” jelölésű szóképzleti elemek minősítése
az értelmező kéziszótárban és az értelmező szótárban (összehasonlítás)**

<i>Sor- szám</i>	<i>A kéziszótár értelmezése</i>	<i>Stílusérték a kézi- szótárban</i>	<i>Stílusérték az ér- telmező szótárban</i>
1.	ablak 'a cenzúrázott szöveg üresen maradt helye <újságban, folyóiratban>'	x	Nyomda, szoc e
2.	adminisztratív államtitkár	x	hiv, sajtó, szoc e
3.	adópénztár 'adóhivatal pénztára'	nem hiv	szoc e
4.	adóprés 'sajtó Kíméletlen adóztatás(i rendszer)'	sajtó	szoc e, rosszálló
5.	agrárkérdés 'a földbirtokviszonyokkal, a mezőgazdaság(i dolgozók) helyzetével kapcsolatos megoldatlan kérdések összessége'	Pol sajtó	Pol, szoc e
6.	alázat <megalázkodó vagy udvariaskodó kifejezésekben>	kiv	szoc e
7.	alispán 'a vármegyei közigazgatás választott feje'	Államig 1950-ig	Közig, szoc e
8.	báró 'a legalacsonyabb, a grófnál egy fokkal alacsonyabb rangú főnemes'	–	szoc e
9.	bélista '(létszámcsökkentés miatt) elbocsátásra kijelölt (köz)alkalmazottak névjegyzéke'	kiv	szoc e
10.	benősül v hova 'nősülése révén a sajátjánál rangosabb családba kerül, vminek (társ)tulajdonosa vagy haszonélvezője lesz'	biz	szoc e, biz
11.	bennkosztos, bentkosztos 'munkáltatójánál, diákotthonban stb. étkező (személy)'	nép kiv	szoc e, nép
12.	bölcselet	x	Isk, szoc e
13.	börze 'tőzsde'	Közg	Közg, szoc e
14.	cégtárs	x	Ker, szoc e
15.	csendestárs 'vmely vállalkozásban hivatalosan részt nem vevő üzlettárs'	Ker	Ker, szoc e
16.	csicskás 'tisztiszolga'	Kat rég biz	Kat, biz, szoc e
17.	csőd 'cég, vállalat stb. fizetéseképtelensége, bukása'	Jog Ker	Jogt, Ker, szoc e
18.	direktrisz '<divatszalonban, szállodában stb.> üzletvezető- vagy igazgatónő'	vál	ritk, szoc e, vál
19.	dividenda	x	Pénz, Közg, szoc e
20.	döntvény 'a legfelsőbb bíróságoktól hozott elvi jelentőségű jogszabály'	Jog rég	Jogt, szoc e
21.	elfogadvány 'intézképpelvezetettnek a váltóval kapcsolatos kötelezettség vállalásáról adott nyilatkozata'	Pénz kiv	Ker, Bank, Jogt, szoc e
22.	exportcég 'árukivitellel foglalkozó cég'	Ker	Ker, szoc e
23.	fajvédelem 'az ún. felsőbbrendű faj vagy (az uralkodó) nép állítólagosan veszélyeztetett vezető szerepét erőszakos eszközökkel is védelmező, a fajelméletben gyökerező (fasiszta) irányzat, mozgalom (tevékenysége)'	Pol	Pol, szoc e
24.	fegyház 'a fegyházbüntetésre ítélték börtöne'; fegyházbüntetés 'a	Jog	Jogt, szoc e

Sor-szám	A kéziszótár értelmezése	Stílusérték a kéziszótárban	Stílusérték az értelmező szótárban
	legsúlyosabb büntettekért járó szabadságvesztés'		
25.	feketelista 'ellenségesnek, megbüntetendőnek ítélt személyekről készült (titkos) névsor'	sajtó	Közg, szoc e
26.	filmcsillag 'filmsztár'	sajtó	Szín, szoc e
27.	forgatmány 'váltónak, értékpapírnak (az átruházásra vonatkozó) hátirata'; forgatmányoz 'forgatmánnyal átruház'	PéNZ	PéNZ, szoc e
28.	gründol	x	Közg, biz, szoc e, néha rosszalló
29.	gyermekmunka 'gyermekek dolgoztatása, (üzemekben való) foglalkoztatása'	Közg	Közg, szoc e
30.	ház (tulajdonnévként is) 'országház, -gyűlés, ill. a törvényhozás vmelyik testülete'	–	átv, szoc e
31.	házzsabályok 'a parlament, a parlamenti bizottságok ügyrendjét meghatározó szabályzat'	Pol	Pol, szoc e
32.	hecclap 'uszító hangú újság'	sajtó pejor	biz, szoc e
33.	hitelintézet 'pénzhiteleket üzletszerűen nyújtó intézmény, vállalat'	PéNZ	PéNZ, Bank, szoc e
34.	illemtanár 'a helyes viselkedésre is oktató táncanár'	rég	ritk, szoc e
35.	injekcióz	–	átv, ritk, szoc e
36.	intézmény 'váltóként kibocsátott, vmely harmadik személy javára szóló fizetési meghagyás'	Ker	Ker, szoc e
37.	jobb '<parlamentben> jobboldal'	sajtó	Pol, szoc e
38.	jogakadémia '1945-ig: jog- és államtudományi főiskola'	kiv	Isk, szoc e
39.	kabinetalakítás 'kormányalakítás'	Pol	Pol, szoc e
40.	kapás 'kapálásból élő napszámos'	rég	táj, szoc e
41.	karpaszomány '<1945 előtt> érettségizett, csak egyévi szolgálatra kötelezett katonák zubbonyának ujjára megkülönböztetésül varrt szalag'; karpaszományos 'karpaszomány viselésére jogosult (személy)'	Kat Tört	Kat, szoc e
42.	kasszanap 'tőzsdén a megkötött ügyletek rendezése, fizetésére kijelölt nap'	PéNZ rég	PéNZ, szoc e
43.	kaszt 'kiváltságait, előjogait féltékenyen őrző társadalmi csoport'	pejor	átv, szoc e, rosszalló
44.	katalógus 'tanulók névjegyzéke'; 'egyetemen: névsorolvasás vagy névsor készít(tet)ése'	Isk elav	Isk, szoc e
45.	képviselő-testület 'községek, városok és fővárosi kerületek önkormányzatának választott képviselők-ből álló legfelsőbb szerve'	hiv	Közig, szoc e
46.	kiköt '<vkít büntetésül> a hátrahúzott kezénél fogva úgy köt fához, oszlophoz stb., hogy talpa alig érje a földet'	Kat rég	Kat, szoc e
47.	kilök 'felmondás nélkül azonnal elbocsát, kitesz'	biz	átv, szoc e, biz
48.	kisasszony 'úri családból származó hajadon'; '<ennek megszólítása, címe>'	rég	szoc e
49.	kisgazda 'kisbirtokos paraszt'	kiv	szoc e
50.	kiskorú	x	átv, ritk, szoc e
51.	kisközség 'olyan kisebb község, amely más községgel	Államig	Közig, szoc e

Sor-szám	A kéziszótár értelmezése	Stílusérték a kéziszótárban	Stílusérték az értelmező szótárban
	közösen tart fenn bizonyos közigazgatási és közegészségügyi szerveket'		
52.	konstruktív	x	Pol, szoc e, gúny is
53.	kormányalakítás 'vmely ország új kormányának megalakítása'	Pol	Pol, szoc e
54.	kormánypárt 'kormányon levő politikai párt'	Pol	Pol, szoc e
55.	köpködő 'emberpiac'	rég biz	nép, szoc e, biz
56.	lakáj 'komornyik'	–	szoc e
57.	lapbizományos 'megbízásból vmely helységben újság(ok) terjesztésével foglalkozó személy'	rég	Hírl, szoc e
58.	lelencház 'talált gyermekeket gondozó intézmény'	elav	szoc e
59.	mintakollekció 'árumintákból álló gyűjtemény'	Ker	Ker, szoc e
60.	munkaadó 'munkavállaló(ka)t alkalmazó (személy, intézmény)'	–	szoc e
61.	munkamegszüntetés 'sztrájk'	ritk	ritka, szoc e
62.	munkánélküli 'munkaalkalom és kereset, ill. jövedelem nélküli munkaképes (személy)'	–	szoc e
63.	nagysága '<különösen háztartási alkalmazottak szóhasználatában> nagyságos asszony'	kiv biz	szoc e, biz
64.	nagyvilági 'előkelő körökben élő, ott szokásos'	kiv	szoc e, vál
65.	nemzetgazdaság 'vmely állam teljes gazdasága'	Közg	Közg, szoc e, sajtó
66.	népkonyha 'ingyenkonyha'	rég	szoc e
67.	oláh 'román'	rég v. pejor is	szoc e
68.	oligarcha –; oligarchia 'nagybirtokok, nagybirtokosok, pénzemberek uralma'	x sajtó	szoc e, sajtó
69.	osztalék 'részvénytársaságok évi nyereségének a tagok között felosztásra kerülő, egy részvényre jutó hányada'	Közg Pénz	Közg, Pénz, szoc e
70.	őfelsége '<király(né) vagy császár(né) rangjára utaló kiegészítő cím>; 'király(né) vagy a császár(né)'	hiv	szoc e, hiv
71.	őskutatás 'vki őseinek a felderítésére, nemesi származásának igazolására irányuló kutatás'	rég	szoc e
72.	paraszt 'faragatlan modorú személy'	durva	szoc e, rosszalló
73.	párbaj 'két személynek a (lovagi) becsület védelmében egymás ellen, meghatározott szabályok szerinti fegyveres harca'	–	szoc e
74.	polgári iskola '1945 előtt: az elemi iskola négy osztályára épülő négyosztályú középfokú iskola'	–	szoc e
75.	polgármester 'az önkormányzat képviselő-testületének választott elnöke'; '<Magyarországon 1950 előtt> vmely város vezető tisztviselője'	– Tört	Közig, szoc e
76.	poliklinika 'egyesület vagy alapítvány által fenntartott gyógyintézet'	Orvos biz kiv	Eg, szo c
77.	prostituált 'prostitúcióból élő (nő, esetleg férfi)'	–	szoc e, hiv
78.	protekció 'befolyásos személy támogatása, közbenjárása'	pejor	szoc e, rosszalló
79.	rang 'vkinek kijáró tiszteletet, címet meghatározó	–	szoc e

Sor-szám	A kéziszótár értelmezése	Stílusérték a kézi-szótárban	Stílusérték az értelmező szótárban
	kiváltságos társadalmi helyzet, méltóság'		
80.	süllyed 'társadalmilag, gazdaságilag, politikailag rosszabb helyzetbe jut'	–	átv, szoc e
81.	számárlétra 'a szolgálati idővel automatikusan emelkedő hivatali rangfokozatok egymásutánja'	gúny	szoc e, gúny
82.	számszék 'a Budapest vagyonával való gazdálkodást ellenőrző hatóság'	rég	szoc e
83.	szegényszag 'nyomorban élőknek, ill. lakásuknak jellegzetes áporodott szaga'	pejor kiv	szoc e, rosszalló
84.	szoci 'szocialista'	biz tréf v. gúny	biz, szoc e, gyak. rosszalló, gúny
85.	szüretel 'rendkívüli, busás haszonra tesz szert'	ritk biz	átv, szoc e, biz
86.	tanfelügyelő 'az elemi iskolai oktatást a tankerületben ellenőrző köztisztviselő'	rég	Isk, szoc e
87.	tanonciskola '1884-től 1949-ig: tanoncok oktatásával foglalkozó iskola'	rég	szoc e
88.	tanügy 'iskolaügy'	Isk kiv	Isk, szoc e, hiv
89.	tolonc '1945 előtt: vhova, rendszerint illetőségi helyére toloncolt személy'	Államig hiv	hiv, szoc e
90.	topán 'egyensapka bal oldalán hármásával viselt sujtásszerű dísz'	Kat kiv	Kat, szoc e
91.	tőzsde 'árúknak és értékpapíroknak tömeges adásvételére létesített intézmény'	–	Közg, szoc e
92.	túlnépesedés 'a lakosság lélekszámának olyan megnövekedése, amely a munkalehetőségek és az életszínvonal rovására megy'	Közg	Közg, szoc e
93.	újgazdag 'hirtelen meggazdagodott, gazdagságát fitogtató, rendszerint műveletlen (személy)'	pejor	szoc e, rosszalló
94.	úrvezető 'magánautós'	kiv	szoc e
95.	városatya 'városi képviselőtestület tagja'	sajtó kiv	biz, szoc e
96.	védasszony 'vmely intézményt támogató főrangú nő'	kiv vál	szoc e, vál
97.	védőrizet 'vkinek rendőri őrizete a saját vagy az államrend védelmére'	hiv	szoc e, hiv
98.	vizesnyolcas 'inas, kereskedősegéd'	gúny rég	átv, szoc e, biz, gúny
99.	zugsajtó 'kis példányszámú, silány (és erkölcstelen) újságok összessége'	rég sajtó	szoc e, sajtó
100.	zsellér 'föld nélküli mezőgazdasági munkás'	kiv	szoc e

–: az értelmező kéziszótárban a szó vagy a szójelentés minősítés nélküli

x: a szó vagy a szójelentés nem szerepel (önálló szócikként) az értelmező kéziszótárban

Az értelmező szótárban **kronolektális minősítést** (is) tartalmazó szavaknak mindössze valamivel több mint **egyharmada** tartalmaz az értelmező kéziszótárban is **kronolektális minősítést** vagy **időszakra utaló egyéb jelölést**.

Az értelmező kéziszótárban a kronolektális minősítés elmaradásának két fő oka van. Az egyik az, hogy **a szót az értelmező szótár indokolatlanul jelölte** „szocializmus előttiként”, mivel az az adott korszakban legfeljebb **xenizmus** volt, vagyis Magyarország viszonylatában akkor nem létező, de a nyugati világ kapcsán továbbra is használt szó, kifejezés, jelentés, pl. *börze, csendestárs, hitelintézet, képviselő-testület, kormányalakítás, osztalék*.

A kronolektális minősítés értelmező kéziszótárbeli hiányának **másik** oka az, hogy az adott szóképzleti elem **meglévő jelenség volt a kommunista diktatúra időszakában** is, s azóta is az, csak ideológiai okokból a szótárírók nem ilyenek tekintették, pl. *benőszül vhovva, kaszt, prostituált, protekció, süllýed, újgazdag*.

A leggyakoribb két kronolektális minősítés az értelmező kéziszótárban, amely az értelmező szótár „szocializmus előtti” minősítését van hivatva felváltani, a „régies” (*csicskás, döntvény, illemtanár, kapás* ’kapálásból élő napszámos’, *kasszanap, kiköt, kisasszony, köpködő* ’emberpiac’, *lapbizományos, népkonyha, oláh, őskutatás, számszék, tanfelügyelő, vizesnyolcas, zug-sajtó*) és a „kiveszőben lévő” (*alázat, bélista, elfogadvány, jogakadémia, ksigazda, nagysága, nagyvilági, poliklinika, szegényszag, tanügy, úrvezető, városatya, védasszony, zsellér*).

A „régies” és a „kiveszőben lévő” minősítésen kívül előfordul még két esetben az „elavult” (*katalógus* ’tanulók névjegyzéke’, ’egyetemen névsorolvasás vagy névsor készítése’, *lelenc-ház*) és a „történeti” (*karpaszomány, polgármester*). A „történeti” minősítést mintegy kiváltja a konkrét történelmi időszakra vonatkozó időmeghatározás (*alispán, polgári iskola, polgármester* ’vmely város vezető tisztviselője’). Egy esetben a „régies” minősítés időmeghatározással kombinálódik (*tanonciskola*).

A példák tüzetesebb tanulmányozása során arra a belátásra jutunk, hogy ez **a jelölési sokféleleség nem valamiféle objektív tény tükröz, hanem szótárírói következetlenség**.

Például számos, a kéziszótárban „régiesként” vagy „kiveszőben lévőként” jelölt nyelvi forma valójában historizmus, így a „történeti” minősítés alkalmazása lett volna helyénvaló (pl. *kapás, kasszanap, köpködő, lapbizományos, számszék* a „régies” minősítésűek közül, a *bélista, jogakadémia, védasszony, zsellér* a „kiveszőben lévő” minősítésűek közül).

6. Az „új” (új) minősítés

A hétkötetes értelmező szótár az „új” minősítést is tartalmazza, amely az előbb tárgyalt „szocializmus előtti” minősítésnek mintegy az **ellentettje**. A szótár az „új” minősítést a következőképpen oldja fel: „új szó, új jelentés a felszabadulás utáni nyelvhasználatban”. **Kovalovszky (1966: 137)** az „új” minősítésről ezt írja:

Új szók, vagyis a szótár készítéséhez közeli meghatározott, rendszerint korváltó időpont után keletkezett, ill. használatba került elemek és jelentések. A *szoc e* minősítés ellenpárjaként az ÉrtSz., amely az 1945 történelmi fordulatát követő másfél évtizedben készült, külön feltüntetete új jelzéssel a szocialista társadalmi és gazdasági rendnek többnyire újonnan született szavait, ezzel anyakönyvezve őket a nyelvtörténet számára is [...].

A neologizmusokat valóban hasznos volna jelölni a szótárakban, mivel egy szó újszerűsége fontos jelzés lehet a szótárhasználónak arra nézve, hogy **denotatív jelentése, stílusa vagy akár hangalakja még nem feltétlenül szilárd.**

Mivel azonban a magyar szótárak hagyományosan az ún. **szótárérettség** kritériumát alkalmazták, **a neologizmusok jelentős része eleve áthullott a rostán, s nem került be a szótárakba.** Ezzel magyarázható, hogy a szótárak ritkán alkalmazzák az „új” minősítést.

Az értelmező szótár esetében az „új” minősítés használata kevésbé volt problematikus a szótárérettség szempontjából, mivel **nem általában vonatkozott a neologizmusokra,** hanem csak azok egy jól megragadható csoportjára, azokra a **modernizmusokra,** amelyek a második világháború után bekövetkezett **politikai, gazdasági, társadalmi változások folyamányaként kerültek be a nyelvbe,** ill. ha megvoltak is korábban, **ekkor váltak közhasználatúvá,** ill. a korábbinál jóval **gyakoribbá.** Ezek többségének szótárérettségéhez nyilván nem fért kétség.

Az „új” minősítés, amellet, hogy a „szocializmus előtti” kronolektális minősítésnek mintegy ellentétpárja, a „történeti” fogalomköri minősítéssel is rokon, amit jól mutat, hogy eredetileg „1945 után” volt a megnevezése.

÷ „Új” minősítésű szavak az értelmező szótárban

Sorszám	A szó (releváns jelentésének) értelmezése	A szó releváns jelentésének stílusértéke
1.	adjunktus ' <kórházban> a főorvos helyettese'	új
2.	anyagcsata ' <az iparban> az a nagyszabású tevékenység, amely az ipari anyagok megszerzésére, biztosítására, ill. leggazdaságosabb felhasználására irányul'	új sajtó
3.	aprómunka ' a politikai vagy más országos jelentőségű szervező, nevelő munkában> a nagy célok szolgálatába állított, részletekbe menő, embertől emberhez szóló, aprólékos, de összhatásában igen jelentős tömegmunka'	új
4.	átpolitizál ' <cselekvést, szellemi terméket> teljesen politikai szempontokhoz igazít; politikával átszó'	új
5.	békemozgalom ' a béke megvédéséért, biztosításáért, a háborús uszítás ellen indított társadalmi mozgalom'	új
6.	bércsalás ' az a visszaélés, amelyet az követ el, aki nem teljesített munkáért bért vagy valamely elvégzett munkájáért nagyobb összeget vesz fel, mint amely őt megilleti'	új
7.	bunker ' földbe ásott fedezék vagy szűk árok, ahová légiriadó idején szoktak húzódni az emberek'	új
8.	csapatvezető ' az úttörők csapatának irányítója, felelőse'	új Isk
9.	cserebirtok ' felosztott, kisajátított, köztulajdonba vett, tagosításba vont földbirtokért kárpótlásul hivatalosan cserébe adott földbirtok'; csereföld ' kisebb cserebirtok'	új
10.	csökevény ' túlhaladott társadalmi, ideológiai stb. rendszernek nem kívánatos maradványa'	új Pol rosszalló
11.	diszpécser ' munkairányító'	új

Sor- szám	A szó (releváns jelentésének) értelmezése	A szó releváns jelentésének stílusértéke
12.	docens ' <egyetemen és főiskolákon> előadó, aki az egyetemi vagy főiskolai tanárnál alacsonyabb, az adjunktusnál magasabb beosztásban van'	új
13.	egységfront 'személyek, szervezetek, államok szoros szövetsége azonos politikai cél elérésére'	új
14.	egyszakos 'olyan <tanárjelölt, tanár>, aki az egyetemen, főiskolán csak egy szaktárgyat tanul(t), ill. akinek csak egy szaktárgyból van képesítése'	új
15.	élenjáró 'kiváló, fejlett, a tömegeket vezető és irányító'	új, sajtó
16.	életre kel '(újra) élni, fejlődni kezd; (fel)éled'	új
17.	élettárs 'vkivel házasságkötés nélkül természetes házasságban együtt élő személy <a vele közös háztartásban élő másik fél szempontjából>'	új, hiv is
18.	élharcos 'valamely mozgalom, szervezet legtevékenyebb, élenjáró, másoknak példát mutató szervezője, bátor tagja'	új
19.	elnöki tanács 'az országgyűlés által választott államhatalmi szerv, amely az államfői teendőket végzi, és az országgyűlés ülészekai között ennek feladatköreit részben ellátja'	új
20.	faliújság 'üzemek, intézmények, szervezetek épületeinek, ill. lakóházaknak a falán elhelyezett tábla, melyre a dolgozóknak politikai, ill. a termelőmunkával kapcsolatos véleményét, állásfoglalását kifejező cikkeit, rajzait kifüggesztik'	új
21.	felajánlás ' <a szocialista munkaversenyben> bizonyos alkalomra, vmely ünnep tiszteletére vállalt (és elért) teljesítmény'	új
22.	gépállomás 'a falvak és termelőszövetkezetek gépesített mezőgazdasági munkáit végző, ellátó gépek telepe, állomása, javítóműhelye, egyszersmind e munkák közvetlen szervezésének, irányításának helyi központja'	új
23.	golyóstoll 'olyan töltőtollfajta, amelyben a festékanyag egy forgó golyó közvetítésével jut el a papírral érintkező hegyhez'	új
24.	gördülő opera 'személyzetével és felszerelésével autóbuszokon helységről helysére vendégszerepelni járó opera'	új
25.	gyermekváros 'elhagyott, árva vagy szülőjük által kellően nem gondozott gyermekek számára otthont nyújtó, nagyobb kiterjedésű telep, melynek életét az önkormányzati elv alapján maguk a gyermekek irányítják'	új
26.	gyorsmosás 'mosó és tisztító üzemből géppel vagy vegyi úton végzett, a szokásosnál gyorsabb s rövidebb határidőn belül elvégzett mosás'	új
27.	habzóbor 'szénsavval telített és cukrozott, pezsgőszerű, de a pezsgőnél kevésbé értékes bor'	új
28.	határsáv 'az országhatár mentén húzódó, rendszerint különleges rendelkezések hatálya alá eső, keskenyebb-szélesebb övezet, sáv, zóna'	új
29.	háztartási bolt 'a háztartáshoz szükséges cikkeket árusító (állami) bolt'	új
30.	hőbörög 'demagóg módon, felelőtlenül hangoskodva, a népi demokrácia ellen hangulatot igyekeznek kelteni'	új
31.	idegháború 'imperialista köröktől irányított bomlasztó propaganda, melynek célja háborús pszichózis keltése, s ezzel a tömegek lelki ellenálló-képességének megtörése'	új sajtó
32.	jégbalett 'balettre emlékeztető, ahhoz hasonló (egyéni vagy csoportos) műkorcsolyázó mutatvány'	új
33.	káder ' <a népi demokráciákban és a Szovjetunióban> olyan politikai szempontból megbízható, munkáját kiválóan végző személy, akinek helytállására a kormány vagy a párt számít'	Pol, új
34.	kandidátus 'az a személy, aki vmely tudományágban elnyerte a legelső aka-	új

Sor- szám	A szó (releváns jelentésének) értelmezése	A szó releváns jelentésének stílusértéke
	démiai tudományos fokozatot'	
35.	kardigán 'kötött mellény'	új
36.	készétel 'előre elkészített és konzervként tartósított étel, melyet a fogyasztáshoz már csak fel kell melegíteni'	új
37.	kiértékel 'vmely teljesítménynek, munkának az értékét, vminek a használhatóságát az adatok gondos egybevetésével, a tényezők mérlegelésével megállapítja, felméri'	új
38.	kisdobos 'a demokratikus magyar ifjúsági mozgalomnak legfiatalabb, 7–10 éves tagja, aki bizonyos magatartási szabályok megtartására ígéretet tesz, és arra készül, hogy a korhatár elérése után úttörő lesz'	új
39.	könyvhét 'az az időszak, amelynek folyamán különösen az erre az alkalomra megjelentetett műveket, elsősorban az élő magyar írók munkáit terjesztik és vásárolják'	új
40.	középparaszt 'olyan dolgozó paraszt, akinek földje nemcsak családja szükségleteit fedezi, hanem felesleget is termel, és aki néha idegen munkaerőt is igénybe vesz'	új
41.	közétkeztetés 'üzemi, hivatali stb. dolgozók szervezett, kedvezményes étkeztetése'	új
42.	közönségszolgálat '<vmely intézmény, vállalat részéről> felvilágosítás, tanácsadás, segítség nyújtása a közönség számára'	új
43.	kulcshelyzet 'döntő fontosságú helyzet, ahonnan minden más ezzel kapcsolatos helyzet, állapot, probléma ellenőrizhető, irányítható, megérthető; kulcspozíció'	új
44.	lakógyűlés 'egy ház vagy háztömb lakóinak gyűlése, amelyet a lakók közös ügyeinek megbeszélésére, megvitatására hívnak össze'	új
45.	lófark 'a fejtetőn egybefogott és összekötött, a ló farkához hasonlóan (el)álló, ill. lecsüngő hajcsomó mint női hajviselet'	új
46.	maszek 'magánszektor'; 'magánszektorba tartozó kisiparos, kiskereskedő'	új
47.	mélyhűtés 'élelmiszerek tartósítása, konzerválása nagyon alacsony hőmérsékletre való hirtelen lehűtéssel'	új
48.	mozgalmi zsargon 'egy időben a politikai és társadalmi szervezetekben, a politikai irodalomban és a sajtóban, különösen pedig az értekezleteken, gyűléseken hozzászólók nyelvében elterjedt gyak. mesterkéltné kifejezőmód, stílus'	új
49.	munkáskáder 'olyan ipari munkás, aki üzeméből kiemelve (fontosabb) gazdasági, állami vagy mozgalmi funkcionárius lett, vagy felsőbb tanulmányokat folytat'	új
50.	műhold 'mesterséges hold'	új biz
51.	napközi otthon 'olyan intézmény, ahol munkába járó szülők iskolás gyermekeit napközben, a szülők távolléte, munkában léte idején gondozzák és foglalkoztatják'	új
52.	népkönyvtár 'községi, járási vagy megyei könyvtár'	új
53.	népköztársaság '<a második világháború után> a népi demokráciáknak olyan – köztársasági jellegű államformája, amelyben a hatalom a dolgozó népé'	új
54.	nyereménybetétkönyv 'olyan betétkönyv vagy amelyre a kamat helyett kifizetendő összeget nyeremények formájában, sorshúzás útján osztják szét'	új
55.	ostoronyeles lámpa 'az utcai közvilágítás céljára az úttest szélére állított, fém lámpaoszlop, amelynek a fénycsöves lámpát tartó felső vége az ostoronyél végződéséhez hasonlóan ívesen kissé behajol, az úttest fölé'	új

Sor- szám	A szó (releváns jelentésének) értelmezése	A szó releváns jelentésének stílusértéke
56.	önkiszolgáló 'olyan <áruház, kereskedés>, amelyben az árut a vevők elárúsító közvetítése nélkül maguk választják ki, és veszik magukhoz, az ellenértéket pedig a pénztárba fizetik be'	új
57.	őspark 'nagyobb park, amelyben természetes alakjukban és helyzetükben meghagyott régi fák, bokrok vannak, s amelyben az ember rendező munkája nem vagy csak kevésbé érvényesült'	új
58.	pártház 'vmely (nagyobb) területi egység pártbizottságának székháza'	új
59.	partizánakció '<szocialista jellegű szervezetben vagy vmely munkaközösségben> az illetékes szervek utasítása vagy tudta nélküli, nem a központi irányvonal szellemében, hanem egyéni elgondolás szerint való tett, eljárás'	új, biz, rends. rosz- szálló
60.	politizál 'érdeklődik a szocializmus építésével összefüggő politikai kérdések iránt, és pozitív módon állást foglal bennük'	új
61.	pufajka 'vattakabát, ill. vattaruha'	új biz
62.	rendezvény 'vmely üzem, vállalat, intézmény keretén belül rendezett és gyakran szórakozási lehetőséggel egybekötött, több számból álló előadás vagy sportesemény'	új
63.	repülő csészealj '<megbízhatatlan mendemondák szerint> rendkívüli sebességgel haladó, állítólag csészealj alakú s gyakran idegen égitestről jöttek híresztelt repülő szerkezet'	új sajtó
64.	robogó 'kis kerekű, fedett motorházú, széles lábtartójú motorkerékpár'	új
65.	sörbet 'sör'	új, tréf
66.	szakbarbár 'az az egyébként magasabb képzettségű és iskolázottságú személy, aki saját szakjának kérdésein kívül semmi más iránt nem érdeklődik, semmi mással nem foglalkozik'	új gúny
67.	szimpla fekete '<eszpresszóban> kis adag feketekávé'	új
68.	taggyűlés 'egyesület, párt, társadalmi szervezet tagjainak gyűlése, amelyen a tagságot érintő ügyekről, az egyesület, párt vagy szervezet belső éltéről számolnak be, ill. ilyen ügyeket tárgyalnak meg'	új
69.	talponálló 'olyan (kisebb) italbolt, ahol nincsenek ülőhelyek, s ezért a rendel italt, esetleg a (hideg) harapnivalót a vendégek állva fogyasztják el'	új
70.	társbérlet 'a lakásbérletnek az a fajtája, amelyben egy, eredetileg egyetlen család részére épült (nagyobb) lakás két vagy több olyan bérlő között oszlik meg, akik közül mindegyik közvetlenül a tulajdonostól, ill. a lakás kezelőjétől bérlti a lakrészt, s amelyben egy vagy több, nem lakószoba jellegű helyiség közös'	új
71.	traktorista 'traktorvezető, traktoros'	új kissé biz
72.	trolis 'trolibusz'	új biz
73.	túlteljesít '<munkát, kötelességet> nagyobb fokban teljesít, mint amennyi elő volt irányozva, vagy mint amennyi kötelező'	új
74.	űrhajó 'a Föld légkörén kívül történő, ill. a Föld és más égitestek közti közlekedés lebonyolítására való, rakéták által hajtott, ember(ek) és műszerek szállítására alkalmas szerkezet, berendezés, jármű'	új
75.	vonalas 'valamely politikai párt, különösen a kommunista párt hivatalos irányvonalát, elvi álláspontját határozottan követő, hirdető, megvalósítani törekvő, akaró; pártos'	új kissé biz

A bemutatott példák nagyobbik része nem asszociálódik kifejezetten a kommunista diktatúra időszakával, hanem olyan valóságkelemtet jelöl, amelyek – fogalmi neologizmus-

ként vagy más szóval modernizmusként az **adott korszakban keletkeztek** (vagy legalább is megnevezésük akkor került be a szótárba), anélkül azonban, hogy ma kifejezetten a kommunista rendszerhez asszociálnák, mivel a kommunista rendszer megszűnése után is használatban maradtak.

Ilyen pl. az *adjunktus, bércsalás, bunker, diszpécser, egységfront, egyszakos, golyóstoll, fali-újság, gördülő opera, gyermekváros, gyorsmosás, habzóbor, háztartási bolt, jégbalett, kardigán, készétel, könyvhét, közétkeztetés, közönségszolgálat, lakógyűlés, lófark, maszek, mélyhűtés, műhold, napközi otthon, ostornyeles lámpa, önkiszolgáló, őspark, repülő csészealj, robogó, taggyűlés, talponálló, traktorista, troli, úrhajó.*

Meglepően alacsony a példák közt a nyelvi neologizmusok száma, vagyis azoké a szavaké, amelyek korábban is meglévő fogalmat jelölnek újszerű módon. Ilyenek tekinthető az *átpolitizál, élenjáró, életre kel, határsáv, kiértékel, kulcshelyzet, rendezvény, szakbarbár.* A felsoroltak **teljes neologizmusok**; a példák közt egy **alaki neologizmust** is találunk, a *sörbet* szót, amely azonban a jelek szerint tiszavirág-életűnek bizonyult – az értelmező kéziszótár második kiadása már nem tartalmazza.

A nyelvi neologizmusok alacsony számát az a föntebb már említett tény magyarázza, hogy a magyar értelmező szótárak szigorú kritériumok alapján „engednek be” egy-egy új szót vagy szókapcsolatot a szótárba: ahhoz, hogy egy szó bekerüljön, „**szótárérettnek**” kell lennie, ami alapvetően **különböző színtereken való használatának kimutathatóságát** jelenti. Ennek a feltételnek pedig a nyelvi neologizmusok nagy része valószínűleg nagyon sokáig nem tud megfelelni (s mire tud, lehet, hogy már nem is számít neologizmusnak, így nem is volna indokolt erre vonatkozó minősítést használni).

A bemutatott példák kisebb, de nem jelentéktelen hányada valamilyen mértékben a kommunista rendszer időszakával asszociálódik. Ezek egy része az akkori politikai és gazdasági rendszerhez, ill. annak intézményrendszeréhez, ideológiai felépítményéhez stb. tartozó fogalmakat nevezi meg, pl. a következők: *békemozgalom, felajánlás, csapatvezető (úttörőknél), elnöki tanács, gépállomás, kandidátus 'legalsó tudományos fokozat(ot elnyert személy)', kisdobos, (munkás)káder, mozgalmi zsargon, népkönyvtár, népköz-társaság, társbérlet.* Ezek is fogalmi neologizmusok.

Némely szó, ill. állandósult szókapcsolat a kommunista diktatúra időszakával asszociálódik (nem feltétlenül magával a kommunista rendszerrel, hanem az adott idősakkal), még ha használata túlmutat is azon, pl. *nyereménybetétkönyv, pártház, pufajka, szimpla fekete, túlteljesít, vonalas.*

Lexikográfiai szempontból sajátos réteget alkotnak azok a szavak, melyek értelmezésük révén idézik fel a kommunista diktatúra időszakát, akkor is, ha maga a fogalom, amit jelölnek, „rendszersemleges”. Ilyen pl. az *aprómunka, csökevény, hóbörög, idegháború, partizánakció, politizál,* ill. ezeknek az értelmező szótárban alkalmazott, föntebb idézett meghatározása. Előfordul, hogy nemcsak az értelmezés, hanem maga a szó a motiváltsága folytán némileg ideologikus jellegű; ilyen az *anyagcsata.*

Az „új” minősítésű szavak, állandósult szókapcsolatok, jelentések természetesen mintegy **hatvan-hetven évvel ezelőtt számítottak újnak** a magyar szókincsben, bár akadnak köztük olyanok is, amelyek régebb múltra tekintenek vissza (pl. *bunker, cserebirtok, középparaszt, népkönyvtár*).

Mára az „új” minősítésű szókészleti elemek vagy **elveszítették újszerű jellegüket**, vagy pedig **kiszorultak a használatból, fogalmi archaizmussá** (historizmussá), esetleg olykor nyelvi archaizmussá (régiesé) válva, mivel már csak a **legidősebb nemzedék** használja őket aktívan, ők is jobbra akkor, amikor a kommunista diktatúra évtizedeiről beszélnek.

& A KRONOLEKTUSOK ÉS A DISKURZUSALAKÍTÁS

A diskurzusalakítás során leginkább a ténylegesen régies stílusértékű szavakra, állandósult szókapcsolatokra, alakváltozatokra és szójelentésekre érdemes odafigyelni, mivel **ezek megítélése nemzedékenként különbözhet**. Az idősebb nemzedék tagjai, akik még használják őket akár a hétköznapi kommunikációban is, **közömbös stílusértékűnek, stilisztikailag jelöletlennek** érezhetik őket, míg a fiatalabb nemzedékek számára ugyanezek régies, **választékos** vagy **más módon lehetnek stilisztikailag jelöltek**. Ezért az ilyen szavak használatát a fiatalabbak akár **stílustörésként** is értékelhetik.

Például az angolból átvett *random* 'találomra', ill. 'véletlenszerű(en)' szó tüneményes gyorsasággal való terjedése miatt a *találomra* némely fiatal számára már-már régiesnek érződik, holott az idősebb nemzedékek tagjai, akik nem tudnak angolul, a *random* szót valószínűleg még nem is nagyon értik.

Itt is érdemes azonban megjegyezni, hogy az értelmező szótárakban a **régiessé váló**, ill. azzá **vált** szóképzleti elemek döntő többsége **nem „régies”, hanem többnyire „kissé régies” minősítésű**, vagy **nem is kap minősítést**, esetleg **„választékosként”** vagy **„irodalmiként”** van számontartva. Amint föntebb, a „régies” minősítés tárgyalásakor láttuk, a „régies” minősítés többnyire éppúgy elavult szavakra vonatkozik, mint az „elavult”.

Kisebb gondot okoznak a régiessé váló, de az idősebb nemzedék tagjai által is inkább írásban, választékos vagy esetleg formális stílusú szövegekben használt nyelvi formák, mivel a **régies és a választékos stílusérték közel áll egymáshoz**, vagy pontosabban: **a választékos stílusú szövegekbe a régies szóképzleti elemek jól beleillenek**. Ilyen a „kissé régies” stílusminősítésű szavak jelentős része. Ezekre föntebb, a „kissé régies” stílusminősítés tárgyalásakor számos példát hoztunk, jelezve, hogy valójában nem kissé régies, hanem inkább régies szóképzleti elemekről van szó.

Az előző bekezdésben írtak **részben a formális stílusra is igazak**, vagyis némely **régiessé váló nyelvi forma a formális stílusú szövegekben természetesnek érződik**. Főleg azokra a olyan nyelvi formákra kell gondolni, amelyek **régebben is használatosak voltak formális stílusú szövegekben** (pl. az olyan kötőszók, mint a *minélfogva* vagy a *mindazonáltal*).

Az elavult szóképzleti elemek ilyen szempontból **nem okoznak gondot**, mivel csak kivételesen fordulnak elő mai diskurzusokban, stilisztikailag jelölt elemként. Egykori stílusértékük már csak történeti tény, a mai használatban azok is **erősen választékos, irodalmias hangulatúak** lehetnek, amelyek a maguk korában közömbös stílusértékűek voltak. Az elavult nyelvi formáknál inkább arra kell figyelniük, hogy **megfelelő denotatív jelentésben használjuk őket**.

A régies és az elavuló szavak esetében a motiváltság befolyásolhatja a szó megértését, olyannyira, hogy **akár jelentésváltozást is** előidézhethet.

Így változott az eredetileg 'büszke, kevély' jelentésű *negédes* szó jelentése a beleértett *édes* szó hatására 'mesterkélten finomkodó' jelentésűre. Hasonlóan vált a korábban 'okos, észze-

rú' jelentésű *ildomos* szó 'illendő' jelentésűvé, az *illendő* szó hatására. A *furmányos* szó eredeti jelentése 'fuvaros' volt, de a *furfangos* hatására 'furfangos, ármányos' jelentésűvé vált. Az inkább csak a nyelvjárásokból ismert *iromba* szó eredetileg 'tarka' és 'pettyegetett, kendermagos' jelentésű volt, később az *otromba* és a *goromba* szó hatására 'otromba, durva' jelentésre tett szert.

Az említett példáknál **az új jelentés már nem okoz gondot, mert elfogadottá vált**, az értelmező szótárak is szentesítették, ám a ma folyamatban lévő hasonló változások **bizonytalan** ná tehetik, milyen értelemben is célszerű használni az érintett szókészleti egységeket.

A nyelvművelők évtizedek óta nyelvhelyességi kérdésként kezelik azt a tényt, hogy a *tempós* szónak a hagyományos 'kimért ütemű, lassú és körülményes' jelentése mellé a *tempó* szó hatására (mely kontextus nélkül inkább gyors tempót jelent, mint lassút, vö. *bírja a tempót; Tempó!*) ellentétes, 'élénk ütemű, gyors' jelentése is kialakult (így lett a szóból ún. autoantonima).

Az értelmező kéziszótár ezt a jelentésváltozást tulajdonképpen **szentesítette** is azzal, hogy a *tempós* szónak ezt a jelentését **bizalmas stílusértékűnek** minősítette, **de nem jelölte meg helytelenként** (ami a szótár jelölési rendszere szerint a szakmai szempontból amúgy teljességgel elfogadhatatlan „pongyola használatú” megjelölés alkalmazását jelentette volna). Igaz, a szó ebben az újabb jelentésben inkább **közömbös** vagy esetleg **kissé bizalmas**, mint bizalmas stílusértékű (legalábbis az interneten található nagyszámú internetes példa erre utal), így a **„bizalmas” minősítést még mindig hordoz némi helytelenítést** vagy legalábbis **távolságtartást**.

Nagyobb gondot okozhat az előző példánál az *alkalmasint*, amely hagyományosan 'valószínűleg' jelentésű, és a **nagyon választékos stílusú, gondozott szövegekben nem is célszerű más értelemben használni**, ám az *alkalomadtán* hatására sokan 'alkalomadtán' jelentésben is használják.

Az értelmező kéziszótár ezt a használatot ugyancsak „bizalmasnak” minősíti, de ezt még megtoldja a „pongyola használatú” jelöléssel. Teljességgel valószínűtlen azonban, hogy az *alkalmasint* bizalmas stílusú szövegekben fordulna elő jellemző módon, az internetes példák is arra utalnak, hogy a stílusértéke ebben a jelentésben is sokkal inkább „választékos”. A „bizalmas” minősítés valószínűleg itt is a helytelenítésnek egy rejtett formája.

Harmadik példánk a *realizál*, melynek új jelentése még be se került az értelmező szótárakba (az idegen szavak szótárai viszont már számontartják). Hagyományosan 'megvalósít' a köznyelvi jelentése, melyet az értelmező kéziszótár „sajtónyelvinek” minősít, a fiatalabb nemzedék azonban – nyilvánvalóan az angol *realize* ige hatására – 'tudatosít magában', 'ráébred vmire' jelentésben használja, olyannyira, hogy sokan a hagyományos 'megvalósít' jelentésben egyáltalán nem ismerik. A szó valószínűleg ebben az új jelentésben is **közömbös** stílusértékű.

A régies és az elavult stílusértékű szavakat hagyományosan – főleg a szépírók – korfeszítésre használták, leginkább történeti témájú művekben. Ilyen célokra természetesen manapság is használhatók.

Ezenkívül mivel a ténylegesen régies és a választékos, ill. a ténylegesen elavult és az irodalmi (erősen választékos, emelkedett) stílusérték nagyon közel áll egymáshoz, sőt sokszor egybe is esik, főleg a **régies** szókészleteti elemek, de részben az **elavultak** is, olykor használatosak mai témájú, választékos vagy emelkedett stílusú szövegekben is **választékos**, ill. **emelkedett** stílusértékű szavak gyanánt.

Nem hagyhatjuk említésen kívül a nyelvi játékot, valamint a tréfás használatot sem, melyben nagyon **jól hasznosíthatók a régies**, s még inkább az **elavult** és az emelkedetten választékos stílusértékű nyelvi formák.

Ezt a lehetőséget számos szépíró és alkalomadtán alkalmasint ☺ szinte minden hétköznapi beszélő is kihasználja. Ennek köszönhető a vagylagos „régies, ma tréfás”, a „régies, ma bizalmas”, olykor „régies/elavult, ma gúnyos” stb. stílusminősítés („régiesen” többnyire itt is „elavult” értendő), melyekre föntebb idéztünk is példákat.

& SZAKIRODALOM ÉS NYELVMŰVELŐ IRODALOM

- Androutsopoulos, Jannis 2010. Ideologizing ethnolectal German. Johnson, Sally–Milani, Tommaso M. eds., *Language Ideologies and Media Discourse. Texts, Practices, Politics*. London–New York: Continuum International Publishing Group.
- Bakos Ferenc 1991. Az idegen szavak egy sajátos csoportja: a xenizmus. *Magyar Nyelv* 85/3, 306–312.
- Bakos Ferenc 1994. *Idegen szavak és kifejezések szótára*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Balázs Géza szerk. 2005. *Jelentés a magyar nyelvről – 2000–2005*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Balázs Géza szerk. 2010. *Jelentés a magyar nyelvről, 2006–2010. (+ Új magyar szavak szótára, 1998–2010.)* Budapest: Inter Kultúra-, Nyelv- és Médiakutató Központ–Magyar Szemiotikai Társaság.
- Bárdosi Vilmos 2016. *Frazeológia, az emberi világgép tükrözője*. Budapest: Modern Filológiai Társaság–Tinta Könyvkiadó.
- Barics Ernő 2002. A rendszerváltással összefüggő szókincsváltozások. Fóris Ágota–Kárpáti Eszter–Szűcs Tibor szerk., *A nyelv nevelő szerepe. A XI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásainak válogatott gyűjteménye*. Pécs: Lingua Franca Csoport. 438–441.
- Bernáth Csilla 2012. Új szavak, régi szavak – a meghatározás és a lexikográfiai megragadás problémái. Pintér Tibor–Pődör Dóra–P. Márkus Katalin szerk. *Szavak pásztora. Írások Magay Tamás tiszteletére*. Szeged: Grimm Kiadó. 38–51.
- Borbély Anna és mtsai szerk. 2009. *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák*. Budapest–Dunaszerdahely–Nyitra: Tinta Könyvkiadó.
- Burget Lajos 2008. *Retró szótár. Korfestő szavak a második világháborútól a rendszerváltásig*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Chambers, Jack K. 2009. *Sociolinguistic Theory: Linguistic Variation and its Social Significance*. Chichester: Wiley-Blackwell.
- Coupland, Nikolas 2010. Language, ideology, media and social change. *Swiss Papers in English Language and Literature* 24, 55–79.
- Crystal, David 1985. *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. Oxford: Basil Blackwell.
- Crystal, David 1992/1994. *Dictionary of Language and Languages*. London.: Penguin Books.
- Crystal, David 1997/1998. *A nyelv enciklopédiája*. Budapest: Osiris.
- Cseresnyési László 2004. *Nyelvek és stratégiák avagy a nyelv antropológiája*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Daneš, František 1979. Postoje a hodnotící kritéria při kodifikaci. Jaroslav Kuchař szerk., *Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti*. Praha: Academia.
- Daneš, František 1986. Values and Attitudes in Language Standardization. Jan Chloupek–Jiří Nekvapil szerk., *Reader in Czech Sociolinguistics*. Praha: Academia.
- Deme László 1953. A nemzeti nyelv rétegei a helyesség szemszögéből. Lőrincze Lajos szerk. 15–48.
- Deumert, Ana–Vandenbussche, Wim 2003. Research directions in the study of language standardization. Deumert, Ana–Vandenbussche, Wim eds., *Germanic Standardizations. Past to Present*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins. 455–469.
- Dolník, Juraj 2010. *Teória spisovného jazyka so zreteľom na spisovnú slovenčinu*. Bratislava: VEDA–JÚLŠ SAV.

- Dolník, Juraj 2010. *Jazyk, človek, kultúra*. Bratislava: Kalligram.
- Domonkosi Ágnes 2007. Az értékelés és a minősítés a nyelvművelésben. Domonkosi Ágnes–Lanstyák István–Posgay Ildikó szerk., *Műhelytanulmányok a nyelvművelésről*. Dunaszerdahely–Budapest: Gramma Nyelvi Iroda–Tinta Könyvkiadó. 38–51.
- Domonkosi Ágnes 2007. Nyelvi babonák és sztereotípiák: a helyes és a helytelen a népi nyelvészeti szemléletben. Domonkosi Ágnes–Lanstyák István–Posgay Ildikó szerk., *Műhelytanulmányok a nyelvművelésről*. Dunaszerdahely–Budapest: Gramma Nyelvi Iroda–Tinta Könyvkiadó. 141–153.
- Domonkosi Ágnes 2010. Értékítélet és szemléletformálás az anyanyelvi nevelésben. Zimányi Árpád szerk., *A tudomány nyelve – a nyelv tudománya*. Székesfehérvár–Eger: MANYE–Eszterházy Károly Főiskola. 289–295.
http://mnyelv.ektf.hu/manye/manye_xix.pdf (Utolsó látogatás: 2016. július 22.)
- Domonkosi Ágnes 2012. Önstilizáció, stílusstratégia, átértékelődő stílusminták. Egy személyes blog főbb stilisztikai sajátosságai. Tátrai Szilárd–Tolcsvai Nagy Gábor szerk., *A stílus szociokulturális tényezői*. Budapest: Stíluskutató csoport. 191–221.
- Domonkosi Ágnes 2014. A stílus kérdése a szociolingvisztikában. Zimányi Árpád szerk., *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Sectio Linguistica Hungarica*. Eger: Eszterházy Károly Főiskola. 77–89.
- Domonkosi Ágnes 2022. A társas viszonyok feldolgozása mint a szöveg értelem-összetevője. Tolcsvai Nagy Gábor szerk., *A szövegértés kérdései*. Budapest: Gondolat Kiadó. 77–98.
- Domonkosi Ágnes–Ludányi Zsófia 2023. Nyelvhasználói nézőpontok, adatalapúság, nyelvi tanácsadás. Hogyan beszélhetünk ma nyelvművelésről? Tolcsvai Nagy Gábor–Laczkó Krisztina–Tátrai Szilárd szerk., *Nyelv, kultúra és tudomány. Köszöntő kötet a Magyar Nyelvőr alapításának 150. évfordulójára*. Budapest: MTA–ELTE BTK–ELTE Eötvös Kiadó.
- ÉKSz. 1972. Juhász József és mtsai szerk., *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- ÉKSz. 1985. Juhász József–Szőke István–O. Nagy Gábor–Kovalovszky Miklós szerk. *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó. (6., változatlan kiadás.)
- ÉKSz.² 2003. Puztai Ferenc főszerk. 2003. *Magyar értelmező kéziszótár*. (2., átdolgozott kiadás.) Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Elsaß, Stephan–Maitz, Péter 2012. New Language Norm Authorities in Germany: Ideological Roots and Social Consequences. Busse, Ulrich–Schneider, Ralf–Schröder, Anne eds., *Codification, Canons, and Curricula: Prescription and Description in Language and Literature*. Bielefeld: Aisthesis. 171–184.
- Elsaß, Stephan–Niehaus, Konstantin 2014. The standardization of a modern pluriareal language. Concepts and corpus designs for German and beyond. *Orð og tunga* 16, 47–67.
- ÉrtSz. I–VII. 1959–1962. Bárczi Géza–Országh László főszerk. 1959–1962. *A magyar nyelv értelmező szótára I–VII*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Fábián Pál–Szathmári István–Terestyéni Ferenc 1958/1981. *A magyar stilisztika vázlata*. (Ötödik Kiadás.) Budapest: Tankönyvkiadó.
- Ferguson, Charles A. Diglossia. Pap Mária–Szépe György szerk., *Társadalom és nyelv*. Budapest: Gondolat. 291–317.
- Fónagy Iván 1970. Archaizálás. Király István szerk., *Világirodalmi lexikon I*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 431–433.

- Gal, Susan 2006. Migration, Minorities and Multilingualism: Language Ideologies in Europe. Mar-Molinero, Clare–Stevenson, Patrick eds., *Language Ideologies, Policies and Practices. Language and the Future of Europe*. Basingstoke, Palgrave: Macmillan. 13–27.
- Gal, Susan 2006. Contradictions of standard language in Europe: Implications for the study of practices and publics. *Social Anthropology* 14/ 2, 163–181.
- Gombocz Zoltán 1926/1997. Jelentéstan. Gombocz Zoltán, *Jelentéstan és nyelvtörténet. Válogatott tanulmányok*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 129–194.
- Gombocz Zoltán 1931. Nyelvhelyesség és nyelvtudomány. *Magyar Nyelv* 27/1–2, 1–11.
- Grétsy László szerk. 1976. *Mai magyar nyelvünk*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Grétsy László–Kemény Gábor szerk. 1992. *Képes diákszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Hadrovics László 1992. *Magyar történeti jelentéstan. Rendszeres gyakorlati szókincsvizsgálat*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Haugen, Einar 1972. Anwar S. Dil szerk., *The Ecology of Language. Essays by Einar Haugen*. Stanford, California: Stanford University Press. 79–109.
- Heltainé Nagy Erzsébet 2006. Archaizálás és retorizáltság. (Az archaizmusok tipológiája és retorikai funkciói.) Szathmári István szerk., *A stilisztikai alakzatok rendszerezése*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 49–60.
- Heltainé Nagy Erzsébet 2008. Archaizmus. Szathmári István főszerk., *Alakzatlexikon. A retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyve*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 127–132.
- Hernádi Sándor 1979. *Stílusiskola*. (2. kiadás.) Budapest: Tankönyvkiadó.
- HKsz. 1988. Deme László–Fábián Pál szerk., *Helyesírási kézikönyv*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Horger Antal 1934. *A magyar nyelvjárások*. Budapest: Kókai Lajos.
- Horváth Péter Iván 2015. *(Ny)elvi kérdések. 100 könnyed ismeretterjesztő cikk*. Budapest: Inter KHT–Tinta Könyvkiadó.
- Horváth Péter Iván 2018. A fogalmazás apró műhelytitkai a hiteles fordításban. *Magyar Jogi Nyelv* 2/1, 19–24.
- Horváth Péter Iván 2021. Mitől közérthető és tömör egy jogi szöveg? *Jog, állam, politika* 13/1, 103–113.
- Horváth Péter Iván 2021. Közérthetőség a szakfordításban. *Magyar Jogi Nyelv* 5/1, 36–38.
- Horváth Péter Iván 2022. A fordító és a tolmács anyanyelvi műveltsége. Misad Katalin szerk., *Megalkuvások a fordításban*. Pozsony: Szenci Molnár Albert Egyesület. 120–131.
- Huszár Ágnes 1986. Nyelvművelés és norma. Fülei-Szántó Endre szerk., *Norma – átlag – eltérés*. Pécsi Akadémiai Bizottság.
- Istók Béla 2017. A ritkább szóalkotási módok státusának újraértékelése. Lőrincz Julianna–Simon Szabolcs szerk., *A tankönyvkutatás szakmai, módszertani kérdései. A Variológiai kutatócsoport 7. nemzetközi tankönyvkutató szimpóziumának tanulmányai*. Komárom: Selye János Egyetem. 167–180.
- Ittész Nóra 2006. Szófajváltás és szóösszetétel: új szófajok a *Nagyszótárban*. Mártonfi Attila–Papp Kornélia–Slíz Mariann szerk. *101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére*. Budapest: Argumentum. 110–115.
- Ittész Nóra 2012. *A magyar nyelv nagyszótárának helye a magyar és a nemzetközi lexikográfiában*. Pintér Tibor–Pődör Dóra–P. Márkus Katalin szerk. *Szavak pásztora. Írások Magay Tamás tiszteletére*. Szeged: Grimm Kiadó. 207–221.
- Jakab, Štefan 1992. *A mai magyar nyelv I. Lexikológia és alaktan*. Bratislava: FF UK.

- Janicki, Karol 1989. Rebuttal of Essential Sociolinguistics. *York Papers in Linguistics* 13, 167–178. Internetes változat: <http://files.eric.ed.gov/fulltext/ED320406.pdf> (Utolsó letöltés: 2023. november 21.)
- Juhász Jenő 1932. Az -ész képzőről. *Magyar Nyelv* 28/7–8, 221–224.
- Kalivoda Ágnes 2018. Az igekötős igék szintaxista korpuszvezérelt megközelítésben. Scheibl György szerk., *Lingdok 17. Nyelvészdoktoranduszok dolgozatai*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem, Nyelvtudományi Doktori Iskola. 159–176.
- Kázmér Anikó 2017. Véleményes igekötők. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 19/3, 131–146.
- Kiefer Ferenc 2001. *Jelentéelmélet*. Budapest: Corvina.
- Kiefer Ferenc, szerk. 2006. *Magyar nyelv*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kiss Jenő 2004. Egy régi-új nyelvi sikerkiadvány: a Magyar értelmező kéziszótár. *Magyar Tudomány* 49, 670–673. (www.matud.iif.hu/mthon.html)
- Kiss Jenő szerk. 2001. *Magyar dialektológia*. Budapest: Osiris Kiadó.
- É. Kiss Katalin 2004. *Anyanyelvünk állapotáról*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Kis Tamás 1994. A szleng szótározhatóságának néhány kérdése. Előadás *A magyar nyelvészek VI. nemzetközi kongresszusán. (A lexikológia és lexikográfia elmélete és módszertana)*. Eger, 1994. augusztus 24. <https://mnytud.arts.unideb.hu/tkis/cikkek/szotaraz.htm> (Utolsó letöltés: 2023. november 22.)
- Kis Tamás 1996. Személynevek a szlengben. *Magyar Nyelvjárások* 33, 93–104.
- Kis Tamás 1997. Szempontok és adalékok a magyar szleng kutatásához. Kis Tamás szerk., *A szlengkutatás útjai és lehetőségei*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó. 237–296.
- Kis Tamás 2008. *A magyar katonai szleng szótára*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó.
- Kis Tamás 2013. A megbélyegzett szleng. Kontra Miklós–Németh Miklós–Sinkovics Balázs szerk., *Elmélet és empiria a szociolingvisztikában*. Budapest: Gondolat Kiadó. 237–252.
- Kis Tamás 2015. *Sittesduma. (Magyar börtönszlengszótár)*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Kohári Anna–Mandl Orsolya szerk. 2012. *Régi magyar szavak magyarázó adatbázisa. Kihalt, elfeledett és kiveszőben lévő szavak, szóalakok és jelentések magyarázata*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Kontra Miklós 1981. *A nyelvek közötti kölcsönzés néhány kérdéséről, különös tekintettel „elangolosodó” orvosi nyelvünkre*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kontra Miklós 1993. *Hogyan válasszunk le ötmillió magyart a nemzet testéről?* Szivárvány XIV. évf. 40. szám, 123–130.
- Kontra Miklós–Saly Noémi szerk. 1998. *Nyelvmentés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról*. Budapest: Osiris.
- Kovács Éva Mária 2009. A kontextus szerepe a poliszémiában az angol nyelv tükrében. Zimányi Árpád szerk. *A tudomány nyelve – a nyelv tudománya. Alkalmazott nyelvészeti kutatások a magyar nyelv évében*. Székesfehérvár–Eger: MANYE-Eszterházy Károly Főiskola. 89–96.
- Kovalovszky Miklós 1953. Nyelvünk belső fejleményeinek nyelvhelyességi kérdései. Lőrincze Lajos szerk., 115–197.
- Kovalovszky Miklós 1966. Nyelvi elemek stiláris értéke a szótárakban. Ország László szerk., *Szótártani tanulmányok*. Budapest: Tankönyvkiadó. 123–147.
- Kovalovszky Miklós 1977. *Nyelvfejlődés – nyelvhelyesség*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

- KSSJ 1989. *Krátky slovník slovenského jazyka*. Bratislava: Veda.
- Kugler Nóra–Tolcsvai Nagy Gábor 2000. *Nyelvi fogalmak kisszótára*. Budapest: Korona Kiadó.
- Laczkó Géza 1907. *Játszi szóképzés*. (Nyelvészeti Füzetek 49. sz.) Budapest: Athenaeum.
- Laczkó Krisztina–Mártonfi Attila 2004. *Helyesírás*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Lambert, Wallace E. 1972. *Language, Psychology, and Culture*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Lanstyák István 1998. *Nyelvünkben – otthon*. Dunaszerdahely: Nap Kiadó.
- Lanstyák István 2003. A Magyar értelmező kéziszótár a nyelvhelyesség fogságában. *Magyar Nyelvőr* 127/4, 370–388.
- Lanstyák István 2004. Szlovákiai magyar vonatkozású szócikkek a Magyar értelmező kéziszótár átdolgozott kiadásában. Lanstyák István–Menyhárt József szerk., *Tanulmányok a kétnyelvűségről II*. Pozsony: Kalligram Kiadó. 166–211.
- Lanstyák István 2006. A nyelvi változatosság mint szótártani probléma (Adalékok a Határtalanítás módszertanához). *Nyelvből nyelvbe. Tanulmányok a szókölcsönzésről, kódváltásról és fordításról*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó. 57–104, 245–257.
- Lanstyák István 2006. Nyelvi változatosság a határon túli magyar szókincsben. *Kisebbségkutatás* 15/1, 60–73.
- Lanstyák István 2009. A platni botránya (Egy új stílusminősítési rendszer felé). *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 11/2, 25–40.
- Lanstyák István 2009. A sajátos határon túli magyar szókincs változatosságának dialektális, regiszterbeli, időbeli és stilisztikai aspektusáról. Borbély Anna–Vančioné Kremmer Ildikó–Hattyár Helga szerk. *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák*. Budapest–Dunaszerdahely–Nyitra: Tinta Könyvkiadó. 17–24.
- Lanstyák István 2014. A lexikális archaizmusok rendszerezésének kérdéséhez. Misad Katalin–Csehy Zoltán szerk., *Nova Posoniensia IV*. Pozsony: Szenczi Molnár Albert Egyesület–Kalligram Kiadó. 11–44.
- Lanstyák István 2023. A célnyelvi befogadóhoz való alkalmazkodás a fordításban (példák és ellenpéldák). Misad Katalin–Csehy Zoltán szerk., *Kulturális emlékezet, műfordítás, többnyelvűség*. Pozsony: Comenius Egyetem. 11–49.
- Lippi-Green, Rosina 1994. Accent, standard language ideology, and discriminatory pretext in the courts. *Language in Society* 23/2, 163–198.
- Lippi-Green, Rosina 2004. Language ideology and language prejudice. Finegan, Edward–Rickford, John R. eds., *Language in the USA: Themes for the twenty-first century*. Cambridge: Cambridge University Press. 289–304.
- Lőrincze Lajos 1968. Nyelvművelésünk elveiről és egy új „nyelvművelő” kiadványról. *Magyar Nyelvőr* 92/4, 365–379.
- Ludányi Zsófia 2019. *Szabályok, normák, nyelvszokás*. Eger: Líceum Kiadó.
- Magay Tamás 2006. *Szótárak és használóik*. (Lexikográfiai füzetek 2.) Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Malkovits Zsuzsanna 2002. A magyarországi börtönszlang mai helyzete. Fóris Ágota–Kárpáti Eszter–Szűcs Tibor szerk., *A nyelv nevelő szerepe. A XI. Magyar Alkalmazott nyelvészeti Kongresszus előadásainak válogatott gyűjteménye*. Pécs: Lingua Franca Csoport. 155–160.
- Milroy, James 2001. Language ideologies and the consequences of standardization. *Journal of Sociolinguistics* 5/4, 530–555.

- Milroy, James 2007. The ideology of the standard language. Llamas, Carmen–Mullany, Louise–Stockwell, Peter eds., *The Routledge Companion To Sociolinguistics*. London–New York: Routledge. 133–139.
- Milroy, James–Milroy, Lesley 2012. *Authority in Language. Investigating Standard English*. London–New York: Routledge. (4rd edition.)
- Milroy, Lesley 2001. Britain and the United States: Two Nations Divided by the Same Language (and Different Language Ideologies). *Journal of Linguistic Anthropology* 10/1, 56–89.
- Minya Károly 1997. Az elvonással keletkezett összetett ige mint neologizmus. (Nyelvművelek, tehát vagyok?) *Magyar Nyelvőr* 121/3, 283–289.
- Minya Károly 2003. *Mai magyar nyelvújítás. Szókészletünk módosulása a neologizmusok tükrében a rendszerváltozástól az ezredfordulóig*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Minya Károly 2007. *Új szavak I. Nyelvünk 1250 új szava értelmezésekkel és példamondatokkal*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Minya Károly 2011. *Változó szókincsünk. A neologizmusok több szempontú vizsgálata*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Minya Károly 2014. *Új szavak II. Nyelvünk 800 új szava értelmezésekkel és példamondatokkal*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Mistrík, Jozef 1984. *Štylistika*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Molnár Csikós László 1990. Neologizmusok a jugoszláviai magyar regionális köznyelvben. Balogh Lajos–Kontra Miklós szerk., *Élőnyelvi tanulmányok*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete. 156–163.
- Molnár Csikós László 2006. A szleng és a köznyelv. *Hungarológiai Közlemények* 37/2, 20–35.
- Murányiné Zagvai Márta 2017. A ritkább szóalkotási módok germanista szemmel I.: A reduktív szóalkotási módok. Zimányi Árpád szerk., *Tanulmányok a bölcsészettudományok köréből*. Eger: Eszterházy Károly Egyetem Líceum Kiadó. 93–103.
- Murányiné Zagvai Márta 2019. A ritkább szóalkotási módok germanista szemmel I.: A nem reduktív ritkább szóalkotási módok. Domonkosi Ágnes szerk., *Tanulmányok a magyar nyelvtudomány köréből = Acta Universitatis de Carolo Eszterhazy Nominataem XLV. Sectio Linguistica Hungarica*. 23–38.
- Murányiné Zagvai Márta 2020. A retrográd deriváció, azaz a visszaképzés a szaknyelvekben Bocz Zsuzsanna–Besznyák Rira szerk., *Porta Lingua 2020. Szaknyelvoktatás és -kutatás nemzetközi kontextusban. Cikkek, tanulmányok a hazai szaknyelvoktatásról*. Budapest: SZOKOE. 147–158.
- Nszt. 2006–2011. Ittész Nóra főszerk. *A magyar nyelv nagyszótára. I–IV*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet.
- NyKk. I–II. 1980–1985. Grétsy László–Kovalovszky Miklós szerk., *Nyelvművelő kézikönyv*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- NymKsz. 1996. Grétsy László–Kemény Gábor szerk., *Nyelvművelő kéziszótár*. Budapest: Auktor Kiadó.
- NymKsz.² 2005. Grétsy László–Kemény Gábor szerk. *Nyelvművelő kéziszótár*. (Második, javított és bővített kiadás.) Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- G. Orosz Renáta 2006. Új szavak, új jelentések 2004-ből. Mártonfi Attila–Papp Kornélia–Slíz Mariann szerk. *101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére*. Budapest: Argumentum. 453–461.
- Országh László szerk. 1962. *A szótárírás elmélete és gyakorlata A Magyar Nyelv Értelmező Szótárában*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

- Pablé, Adrian–Haas, Marc 2010. Essentialism, codification and the sociolinguistics of identity. Junod, Karen–Maillat, Didier eds., *Performing the Self. Swiss papers in English language and literature* 24, 33–46. Tuebingen: Narr.
- Péntek János 2004. A magyar nyelv szótárai, nyelvtanai, kézikönyvei és a határon túli magyar nyelvváltozatok. Az MTA határon túli kutatóállomásainak feladatait is ellátó nyelvi irodák állásfoglalása. *Magyar Tudomány* 49, 724–726.
- Pintér Tibor 2013. Nyelvtechnológiai javak a magyar nyelvhasználatért. Fedinec Csilla–Ilyés Zoltán–Simon Attila–Vizi Balázs szerk., *A közép-európaiság dicsérete és kritikája*. Pozsony: Kalligram Kiadó. 577–591.
- M. Pintér Tibor 2017. Adatbányászat a kétnyelvűség mögött. Benő Attila–Gúti Erika–Juhász Dezső–Sztók Szilvia–Terbe Erika–Trócsányi András szerk., *Tudományköziség és magyarságtudomány a nyelvi dimenziók tükrében*. Budapest: Termini Egyesület. 158–167.
- M. Pintér Tibor 2017. Számszerűsített kétnyelvűség. Adatbányászati technikák haszna a nyelvészetben. Misad Katalin szerk., *Kétnyelvűség térben és időben*. 125–157.
- Pusztai Ferenc 1994. Leíró lexikográfiánk változó és változatlan feladatai. *Magyar Nyelv* 90, 413–421.
- Pusztai Ferenc 1995. Új és változó szavaink szótározása. *Emlékkönyv Szathmári István hetvenedik születésnapjára*. Budapest: ELTE. 322–327.
- Pusztai Ferenc 1999. Magyarul és magyarán. Glatz Ferenc szerk. *A magyar nyelv az informatika korában*. Budapest: MTA. 81–98.
- Pusztai Ferenc 2009. Közmagyar-e a magyar köznyelv? *Trefort-kert* 2/1, 9–12.
- Pusztai Ferenc 2012. Az új lexikai változások szótári képe. Pintér Tibor–Pődör Dóra–P. Márkus Katalin szerk. *Szavak pásztora. Írások Magay Tamás tiszteletére*. Szeged: Grimm Kiadó. 191–200.
- Reményi Andrea Ágnes 2010. Kollokációk korpuszalapú vizsgálata. *Fordítástudomány* 12/ 2, 67–95.
- Sándor Klára 2001. Nyelvművelés és ideológia. Sándor Klára szerk., *Nyelv, nyelvi jogok, oktatás. Tanulmányok a társasnyelvészet tanításához*, 153–216. Szeged: JGYTF Kiadó.
- Sebők Szilárd 2010. Az igekötő-használat változásainak néhány jellegzetes esetéről, avagy „ledöbbszű igekötős formák bevállalása”. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 12/4, 111–128.
- Sebők Szilárd 2010. Funkcióbővülés az igekötő-használatban. Pozsony: Comenius Egyetem BTK Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéke. (Bakkalaureátusi dolgozat.)
- Sebők Szilárd 2012. A metaforák és a nyelvi ideológiák kapcsolata egyes matanyelvi diskurzusokban. Misad Katalin–Csehy Zoltán szerk., *Nova Posoniensia* II. Pozsony: Szenczi Molnár Albert Egyesület–Kalligram Kiadó. 30–49.
- Sebők Szilárd 2012. *Nyelvi ideológiai mechanizmusok vizsgálata. Szakdolgozat*. Pozsony: FF UK.
- Sebők Szilárd 2017. *Meta és nyelv. Kísérletek a nyelvleírás nyelvének leírására*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave.
- Silverstein, Michael 1979. Language Structure and Linguistic Ideology. Clyne, Paul R.–Hanks, William F.–Hofbauer, Carol L. eds., *The Elements*. Chicago: Chicago Linguistic Society. 193–247.
- Silverstein, Michael 1996. Monoglot “Standard” in America: Standardization and Metaphors of Linguistic Hegemony. Brenneis, Donald–Macaulay, Ronald K. S. eds., *The Matrix of*

- Language: Contemporary Linguistic Anthropology*. Boulder–Colorado: Westview Press. 284–306.
- Simon Gábor 2012. Az archaizáló nyelvhasználat nyelvi potenciáljáról funkcionális-kognitív kiindulópontból. Tátrai Szilárd–Tolcsvai Nagy Gábor szerk., *A stílus szociokulturális tényezői. Kognitív stilisztikai tanulmányok*. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem. 97–123.
- Sólyom Réka 2014. *A mai magyar neologizmusok szemantikája*. (Nyelvtudományi Értekezések 165.) Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Sólyom Réka 2015. *A csúcselfi becélöz – Napjaink „trendi” neologizmusainak szemantikájáról*. Papp Ágnes Klára–Sebők Melinda–Zsávolya Zoltán szerk., „Európai látószögű magyar”. *Nemzet – sors – identitás. Írások a hatvanéves Bertha Zoltán tiszteletére*. Budapest: L’Harmattan Kiadó. 83–96.
- Sólyom Réka 2016. Neologizmusok a mai magyarnyelv-használatban: tendenciák és jellemzők. Kozmács István–Vančo Ildikó szerk., *Standard – nem standard. Variációk egy nyelv változataira II*. Lakitelek: Antológia Kiadó. 129–140.
- Sólyom Réka 2019. Mai magyar neologizmusok a nyelvi változás folyamatában: elemzési lehetőségek. *Magyar Nyelv* 115/1, 21–35.
- Starý, Zdeněk 1995. *Ve jménu funkce a intervence*. Praha: Univerzita Karlova.
- Szabó Tamás Péter 2012. Lexikográfiai kérdések vizsgálata a nyelvhelyességi tanácsadás (közönségszolgálat) szempontjából. „*Kirakunk táblákat, hogy csúnyán beszélni tilos*”: *A javítás mint gyakorlat és mint téma diákok és tanáraik metanyelvében*. Gramma: Dunaszerdahely. 74.
- Szabó Mihály Gizella–Lanstyák István szerk. 2011. *Magyarok Szlovákiában VII*. kötet. Nyelv. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Szabó Mihály Gizella–Lanstyák István–Vančóné Kremmer Ildikó–Simon Szabolcs 2000. Idegen szavak a magyar nyelv szlovákiai változataiban. Borbély Anna szerk. *Nyelvek és kultúrák érintkezése a Kárpát-medencében*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya. 195–206.
- Szathmári István 2004. *Stilisztikai lexikon. Stilisztikai fogalmak magyarózata szépirodalmi példákkal szemléltetve*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Szathmári István szerk. 1961. *A magyar stilisztika útja*. Gondolat Kiadó.
- Szikszainé Nagy Irma 2007. *Magyar stilisztika*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Szilágyi Ferenc 1978. *A magyar szó költészete. Kis magyar stilisztika*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Szilágyi, N. Sándor 1996. *Hogyan teremtsünk világot? Rávezetés a nyelvi világ vizsgálatára*. Kolozsvár: Erdélyi Tankönyvtanács.
- Szilágyi N. Sándor 1999. *A szent mokus, avagy a módszer buktatói*. Pozsgai Péter szerk. Tűzcsiholó. Írások a 90 éves Lükő Gábor tiszteletére. Budapest. 345–365.
- Szilágyi N. Sándor 2004. *Elmélet és módszer a nyelvészetben, különös tekintettel a fonológiára*. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület.
- Szilágyi N. Sándor 2008. A magyar nyelv a Magyarországgal szomszédos országokban. Fedinac Csilla szerk., *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*, 105–117. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság.
- SzinSz. O. Nagy Gábor–Ruzsiczky Éva 1978. *Magyar szinonimaszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

- Szirmai Diána 2006. A magyar idegenszó-készlet változásainak szótáralapú vizsgálata. Mártonfi Attila–Papp Kornélia–Slíz Mariann szerk. *101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére*. Budapest: Argumentum. 475–482.
- Szűts László 1967. Szóalkotásmódok a jassz nyelvben. Imre Samu–Szathmári István szerk., *A magyar nyelv története és rendszere. A debreceni nemzetközi nyelvészkongresszus előadásai*. (Nyelvtudományi értekezések 58.) Budapest: Akadémiai Kiadó. 310–314.
- TESz. 1967–1984. Benkő Loránd főszerk., *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–IV*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1996. *A magyar nyelv stilsztikája*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2006. Vázlat a szótári és a leíró jelentéstani jelentésmeghatározás viszonyáról. Mártonfi Attila–Papp Kornélia–Slíz Mariann szerk. *101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére*. Budapest: Argumentum. 360–365.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2006. 22. Stilsztika. Kiefer Ferenc főszerk., *Magyar nyelv*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 628–652.
- Tolnai Vilmos 1929. *A nyelvújítás. A nyelvújítás elmélete és története*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Tompa József 1972. *A művészi archaizálás és a régi magyar nyelv*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Tóth Szergej 2002. Nyelvi hamisítások. Fóris Ágota–Kárpáti Eszter–Szűcs Tibor szerk., *A nyelv nevelő szerepe. A XI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásainak válogatott gyűjteménye*. Pécs: Lingua Franca Csoport. 188–194.
- W. Bíró Ágnes–Grétsy László–Kemény Gábor 1978. *Hivatalos nyelvünk kézikönyve*. (Második, átdolgozott kiadás). Szerk. Grétsy László. Budapest: Pénzügyminisztérium, Államigazgatási Szervezési Intézet.
- Wardhaugh, Ronald 1995. *Szociolingvisztika*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Woolard, Kathryn A.–Schieffelin, Bambi B. 1994. Language Ideology. *Annual Review of Anthropology* 23, 55–82.
- Zimányi Árpád 2014. Adalékok a be igekötő „újszerű” szerepéhez. *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis Nova Series: Sectio Linguistica Hungarica* 41, 175–183.
- Zsemlyei János 1996. *A mai magyar nyelv szókészlete és szótárai*. Kolozsvár: Erdélyi Tankönyvtanács.

& A SZOROZAT KÖTETEI

2022

- Nyelvi váltakozások az igék körében. Nyelvhelyességi és nyelvi helyénvalósági kérdések.* Pozsony: Szenci Molnár Albert Egyesület. ISBN 978-80-974359-0-5. 208 p.
https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/katedry_pracoviska/kmjl/2023_LI_01_Igek_v3.pdf
- Nyelvi váltakozások az igenevek körében. Nyelvhelyességi és nyelvi helyénvalósági kérdések.* Pozsony: Szenci Molnár Albert Egyesület. ISBN 978-80-974359-1-2. 97 p.
https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/katedry_pracoviska/kmjl/2023_LI_02_Igenevek_v03.pdf
- Nyelvi váltakozások az igekötős igék körében. Nyelvhelyességi és nyelvi helyénvalósági kérdések.* Pozsony: Szenci Molnár Albert Egyesület. ISBN 978-80-974359-2-9. 180 p.
https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/katedry_pracoviska/kmjl/2022_LI_03_Igekotos_igek_v5.pdf
- Nyelvi váltakozások a névszók körében. Nyelvhelyességi és nyelvi helyénvalósági kérdések.* Pozsony: Szenci Molnár Albert Egyesület. ISBN 978-80-974359-3-6. 252 p.
https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/katedry_pracoviska/kmjl/2023_LI_04_Nevszok_v02.pdf
- Nyelvi váltakozások a névutók körében. Nyelvhelyességi és nyelvi helyénvalósági kérdések.* Pozsony: Szenci Molnár Albert Egyesület. ISBN 978-80-974359-4-3. 246 p.
https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/katedry_pracoviska/kmjl/2023_LI_05_Nevutok_v02.pdf

2023

- Váltakozások a magyar nyelvben nyelvhelyességi és nyelvi helyénvalósági szempontból.* Pozsony: Szenci Molnár Albert Egyesület. ISBN 978-80-974359-9-8. 94 p.
https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/katedry_pracoviska/kmjl/2023_LI_Valtozasok_a_magyar_nyelvben_nyelvhelyessegi_es_nyelvi.pdf
- A magyar nyelvi váltakozások dialektális háttere.* Pozsony: Szenci Molnár Albert Egyesület. ISBN 978-80-69002-05-0. 88 p.
https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/katedry_pracoviska/kmjl/Nyeal_Dialvalt_1.pdf
- A magyar nyelvi váltakozások kronolektális háttere.* Pozsony: Szenci Molnár Albert Egyesület. ISBN 978-80-69002-06-7. 86 p.
- A magyar nyelvi váltakozások stílusbeli háttere.* Pozsony: Szenci Molnár Albert Egyesület. ISBN 978-80-69002-08-1. 121 p.
- A magyar nyelvi váltakozások érzelmi háttere.* Pozsony: Szenci Molnár Albert Egyesület. ISBN 978-80-69002-07-4. 111 p.
- Magyar nyelvi váltakozások vizsgálata a Magyar nemzeti szövegtár segítségével.* Pozsony: Szenci Molnár Albert Egyesület. ISBN 978-80-69002-09-8. 125 p.
- A személytelenség kifejezésének eszközei. Nyelvhelyességi és nyelvi helyénvalósági kérdések.* Pozsony: Szenci Molnár Albert Egyesület. ISBN 978-80-69002-00-5. 148 p.

ISBN 978-80-69002-06-7